

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΦΟΙΤΗΤΡΙΑ : ΑΝΤΩΝΙΑ Ι. ΚΙΑΤΟΥ
ΑΡΙΘΜΟΣ ΜΗΤΡΩΟΥ : 0906Μ032

Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ
ΤΟΥ ΑΡΘΡΟΥ 6 ΤΗΣ ΕΣΔΑ
ΣΤΗ ΔΙΚΗ
ΕΝΩΠΙΟΝ ΤΟΥ ΣΤΕ

ΑΘΗΝΑ

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ &
ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΓΕΝΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΙΚΑΙΟΥ
Π.Μ.Σ. "ΔΙΚΑΙΟ & ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΟΠΟΙΗΣΗ"
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ
ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ: ΧΡΥΣΟΥΛΑ ΜΟΥΚΙΟΥ
ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟ ΕΤΟΣ: 2008 - 2009

**Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ
ΤΟΥ ΑΡΘΡΟΥ 6 ΤΗΣ ΕΣΔΑ
ΣΤΗ ΔΙΚΗ
ΕΝΩΠΙΟΝ ΤΟΥ ΣΤΕ**

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ.....σελ.	2
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ.....σελ.	5
ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....σελ.	7
SUMMARY.....σελ.	10

I. ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ.....σελ. 13

A. Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΕΣΔΑ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΝΟΜΗ ΤΑΞΗ.....σελ.	14
B. Η ΙΣΧΥΣ & ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΕΣΔΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΝΝΟΜΗ..... ΤΑΞΗσελ.	16
Γ. Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΗΣ ΕΣΔΑ ΣΤΗΝ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΩΝ..... ΘΕΜΕΛΙΩΔΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ.....σελ.	18
Δ. Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΕΔΔΑ & Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΝΟΜΟΛΟΓΙΑΣ ΤΟΥ.....σελ.	19
Ε. Η ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΗΣ ΕΣΔΑ ΑΠΟ ΤΙΣ ΕΘΝΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ.....σελ.	22

II. Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΑΡΘΡΟΥ 6 ΤΗΣ ΕΣΔΑ ΣΤΗΝ ΚΑΤΟΧΥΡΩΣΗ..... & ΕΜΠΕΔΩΣΗ ΤΩΝ ΔΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ.....σελ. 27

A. ΕΚΦΑΝΣΕΙΣ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ ΣΕ ΔΙΚΑΙΗ ΔΙΚΗ.....σελ.	28
1. Δικαίωμα σε δίκαιη δίκη (fair trial).....σελ.	29
α) Δικαίωμα ελεύθερης πρόσβασης στο δικαστήριο.....σελ.	29

β) Αρχή της ισότητας των (οικονομικών) όπλων.....σελ.	31
γ) Δικαίωμα επικοινωνίας και παράστασης με δικηγόρο.....σελ.	33
2. Αρχή της δημοσιότητας της διαδικασίας	σελ. 35
3. Αρχή της εύλογης διάρκειας της διαδικασίας.....σελ.	38
4. Αρχή της νόμιμης συγκρότησης, ανεξαρτησίας & αμεροληψίας.....	
του δικαστηρίου.....σελ.	41
5. Εκτέλεση των δικαστικών αποφάσεων.....σελ.	43
6. Τεκμήριο αθωότητας του κατηγορουμένου.....σελ.	45
7. Δικαιώματα του κατηγορουμένου – οικονομικές εγγυήσεις.....σελ.	46
8. Άλλες εκφάνσεις που προκύπτουν ερμηνευτικά.....σελ.	47
α) Αιτιολογία των δικαστικών αποφάσεων.....σελ.	47
β) Δικαίωμα ακρόασης του διοικουμένου.....σελ.	49
γ) Ασφάλεια δικαίου.....σελ.	51
δ) Απαγόρευση παρεμβολής άσχετων διατάξεων σε νομοθετήματα.....	
.....σελ.	52
ε) Υποχρέωση υποβολής προδικαστικού ερωτήματος στο ΔΕΚ...σελ.	54
B. ΠΕΔΙΟ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ ΣΕ ΔΙΚΑΙΗ ΔΙΚΗ.....σελ.	57
1. Αμφισβητήσεις επί δικαιωμάτων “αστικής φύσεως” – Ερμηνεία.....	
.....σελ.	57
2. “Δικαστήριο” – Ερμηνεία.....σελ.	59
III. Η ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΟΥ ΑΡΘΡΟΥ 6 ΤΗΣ ΕΣΔΑ ΑΠΟ ΤΟ ΣτΕ.....σελ.	61
A. ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΝΟΜΟΛΟΓΙΑΣ.....σελ.	61
1. Δικαίωμα ελεύθερης πρόσβασης στο δικαστήριο.....σελ.	61
α) Υποχρέωση καταβολής παραβόλου.....σελ.	62

β) Άλλοι δικονομικοί περιορισμοί.....σελ.	65
2. Ισότητα των δικονομικών όπλων.....σελ.	74
α) Αναστολή δικονομικών προθεσμιών υπέρ του Δημοσίου.....σελ.	76
β) Ποσοστό νόμιμου τόκου υπερημερίας οφειλών του Δημοσίου.....σελ.	78
γ) Χρόνος παραγραφής των αξιώσεων κατά του Δημοσίου.....σελ.	82
δ) Ένσταση παραγραφής των αξιώσεων.....σελ.	85
ε) Αναγκαστική εκτέλεση κατά του Δημοσίου.....σελ.	86
3. Δικαίωμα επικοινωνίας και παράστασης με δικηγόρο.....σελ.	90
4. Αρχή της εύλογης διάρκειας της διαδικασίας.....σελ.	94
5. Αρχή της νόμιμης συγκρότησης, ανεξαρτησίας & αμεροληψίας.....σελ.	96
6. Εκτέλεση των δικαστικών αποφάσεων.....σελ.	101
7. Τεκμήριο αθωότητας του κατηγορουμένου & διοικητική δίκη...σελ.	105
8. Πεδίο εφαρμογής του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη.....σελ.	108
9. Νομοθετική παρέμβαση σε εκκρεμείς δίκες.....σελ.	113
B. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....σελ.	118
IV. ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....σελ.	121
<i>BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....σελ.</i>	<i>123</i>
<i>A. ΜΟΝΟΓΡΑΦΙΕΣ – ΣΥΛΛΟΓΙΚΑ ΈΡΓΑ.....σελ.</i>	<i>123</i>
<i>B. ΑΡΘΡΑ – ΜΕΛΕΤΕΣ.....σελ.</i>	<i>124</i>
<i>Γ. ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ.....σελ.</i>	<i>132</i>

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΟΗΕ	Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών
ΕΚ	Ευρωπαϊκή Κοινότητα
ΕΣΔΑ	Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
Π.Π.Π. ΕΣΔΑ	Πρώτο Πρόσθετο Πρωτόκολλο της ΕΣΔΑ
ΔΣΑΠΔ	Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά & Πολιτικά Δικαιώματα
ΕΔΔΑ	Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕΕΔΑ	Ευρωπαϊκή Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΣτΕ	Συμβούλιο της Επικρατείας
ΕπΑν	Επιτροπή Αναστολών
ΟΛ.	Ολομέλεια
ΑΠ	Άρειος Πάγος
ΕΛΣυν	Ελεγκτικό Συνέδριο
ΑΕΔ	Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο
ΔΕΚ	Δικαστήριο Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
ΠΕΚ	Πρωτοδικείο Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
ΔΕφ	Διοικητικό Εφετείο
ΜΠ	Μονομελές Πρωτοδικείο
Σ	Σύνταγμα
ΣυνθΕΕ	Συνθήκη της Ευρωπαϊκής Ένωσης
ΣυνθΕΚ	Συνθήκη της Ευρωπαϊκής Κοινότητας
ΚΠοινΔ	Κώδικας Ποινικής Δικονομίας
ΚΠολΔ	Κώδικας Πολιτικής Δικονομίας
ΚΔιοικΔ	Κώδικας Διοικητικής Δικονομίας
ΚΔΔιαδ	Κώδικας Διοικητικής Διαδικασίας
ΚΝΔΔ	Κώδικας Νόμων περί Δικών του Δημοσίου

ΔΚΚ	Δημοτικός & Κοινοτικός Κώδικας
Υ.Κ.	Υπαλληλικός Κώδικας
ΚΦΔ	Κώδικας Φορολογικής Δικονομίας
Ν.Δ.	Νομοθετικό Διάταγμα
Α.Ν.	Αναγκαστικός Νόμος
Ν	Νόμος
Π.Δ.	Προεδρικό Διάταγμα
ΝΠΔΔ	Νομικό Πρόσωπο Δημοσίου Δικαίου
ΝΠΙΔ	Νομικό Πρόσωπο Ιδιωτικού Δικαίου
Α.Ε.	Ανώνυμη Εταιρεία
Ι.Μ.	Ιερά Μονή
ΑΕΙ	Ανώτατο Εκπαιδευτικό Ίδρυμα
ΟΤΑ	Οργανισμός Τοπικής Αυτοδιοίκησης
ΟΣΕ	Οργανισμός Σιδηροδρόμων Ελλάδας
ΙΚΑ	Ίδρυμα Κοινωνικών Ασφαλίσεων
Δ	Δίκη
Ε.Δ.Κ.Α.	Επιθεώρηση Δικαίου Κοινωνικής Ασφάλισης
ΔτΑ	Δικαιώματα του Ανθρώπου
ΕΛΛΔνη	Ελληνική Δικαιοσύνη
ΔιΔικ	Διοικητική Δίκη
ΝοΒ	Νομικό Βήμα
ΕΕΕυρΔ	Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου
ΕφημΔΔ	Εφημερίδα Δημοσίου Δικαίου
ΔΕΕ	Δίκαιο Επιχειρήσεων και Εταιρειών
Βλ.	Βλέπε
Παρ.	Παράγραφος
Περ.	Περίπτωση
Εδ.	Εδάφιο

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Ο ρόλος και η σημασία της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου σήμερα, περισσότερο ίσως από ποτέ, προβάλλεται ιδιαίτερα ενισχυμένος. Ο ευρωπαϊκός χώρος βρίσκεται σε μία συνεχή πορεία εμβάθυνσης, διεύρυνσης και ολοκλήρωσης της ενοποιητικής διαδικασίας, στο πλαίσιο της οποίας η ΕΣΔΑ καλείται να επιβεβαιώσει το χαρακτήρα της και να εκφράσει τον κοινό νομικό πολιτισμό των ευρωπαϊκών και όχι μόνο κρατών.

Ενόψει μάλιστα της καινοτομίας της, η οποία συνίσταται στη σύσταση και λειτουργία ενός ανεξάρτητου δικαιοδοτικού οργάνου, του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στο Στρασβούργο, επιφορτισμένου με το σεβασμό, την εφαρμογή και ερμηνεία της, γίνεται αμεσότερα αντιληπτή η σημασία και η αναπόφευκτη επίδρασή της τόσο στην ευρωπαϊκή έννομη τάξη όσο και στις εσωτερικές έννομες τάξεις όλων των συμβαλλομένων κρατών χωριστά. Πράγματι, η ΕΣΔΑ συμβάλλει δραστικά στην προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων, αφενός διευρύνοντας τους φορείς αυτών και επεκτείνοντας το ρυθμιστικό πεδίο εφαρμογής τους και αφετέρου ενισχύοντας τις δικαστικές εγγυήσεις προστασίας τους.

Καταλυτική, όμως, έχει αποδειχθεί και η επιρροή της νομολογίας του ΕΔΔΑ στην εθνική έννομη τάξη, οι αρμόδιες αρχές της οποίας -εκτελεστικές, δικαστικές και νομοθετικές- οφείλουν να σεβαστούν τις αποφάσεις του και να υιοθετήσουν τα ερμηνευτικά του πορίσματα. Η ανάλυση που ακολουθεί επιχειρεί να αναδείξει αυτή ακριβώς τη διάδραση μεταξύ της νομολογίας του ΕΔΔΑ και της αντίστοιχης των ελληνικών δικαστηρίων, τα οποία, μετά από επανειλημμένες -δυστυχώς- καταδίκες της χώρας μας για παραβίαση των άρθρων της Σύμβασης, οδηγήθηκαν αναπόφευκτα σε νομολογιακές μεταστροφές και αναγκάστηκαν να εναρμονίσουν τις θέσεις τους με αυτές του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου. Προς την

ίδια κατεύθυνση και προς αποφυγήν περαιτέρω καταδικών της Ελλάδας από το ΕΔΔΑ, κινήθηκε και ο εθνικός νομοθέτης και οι εθνικές διοικητικές αρχές. Αρκεί να αναφερθεί ότι ακόμα και η τελευταία συνταγματική αναθεώρηση αποτέλεσε, σε πολλά σημεία, προϊόν έμπνευσης των αποφάσεων του Δικαστηρίου, αποσκοπώντας στην πρόληψη νέων παραβιάσεων της ΕΣΔΑ.

Στην παρούσα εργασία δίνεται έμφαση όχι στα ουσιαστικά δικαιώματα που κατοχυρώνει η Σύμβαση, αλλά στο άρθρο 6 αυτής, το οποίο θεσπίζει το θεμελιώδες δικονομικό δικαίωμα της “δίκαιης δίκης”, γι’ αυτό και έχει δικαιολογημένα αποκληθεί ως η “δικονομία της Ευρωπαϊκής Σύμβασης”. Στο άρθρο αυτό αποτυπώνονται όλες εκείνες οι “θεσμικές” εγγυήσεις, με τις οποίες αφενός συμπληρώνεται το σύστημα προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων και αφετέρου εμβαθύνεται η αρχή του κράτους δικαίου, υπό την έννοια της παροχής εννόμου (δικαστικής) προστασίας.

Οι σημαντικότερες πτυχές του δικαιώματος αυτού, οι οποίες ρητά κατοχυρώνονται με το εν λόγω άρθρο είναι: α) το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη εν στενή έννοια, το οποίο, με τη σειρά του, περιλαμβάνει το δικαίωμα ελεύθερης πρόσβασης στο δικαστήριο, την αρχή της ισότητας των δικονομικών όπλων και το δικαίωμα επικοινωνίας και παράστασης με δικηγόρο, β) την αρχή της δημοσιότητας της διαδικασίας, γ) την αρχή της εύλογης διάρκειας της διαδικασίας, δ) την αρχή της νόμιμης συγκρότησης, ανεξαρτησίας και αμεροληψίας του δικαστηρίου, ε) το τεκμήριο αθωότητας του κατηγορουμένου και στ) τα δικαιώματα του κατηγορουμένου (δικονομικές εγγυήσεις). Υπάρχουν, όμως, και ορισμένες πτυχές, οι οποίες προκύπτουν είτε ερμηνευτικά από το άρθρο 6 είτε από τη νομολογία του ΕΔΔΑ. Αυτές είναι: α) η εκτέλεση των δικαστικών αποφάσεων, β) η αιτιολογία των δικαστικών αποφάσεων, γ) το δικαίωμα ακρόασης του διοικούμενου, δ) η αρχή της ασφάλειας δικαίου, ε) η απαγόρευση παρεμβολής άσχετων διατάξεων σε νομοθετήματα και στ) η υποχρέωση υποβολής προδικαστικού ερωτήματος στο ΔΕΚ.

Οι ως άνω διαδικαστικές εγγυήσεις παρουσιάζονται υπό το πρίσμα της ερμηνείας και εφαρμογής τους καταρχήν από το ΕΔΔΑ και κατά δεύτερον από τα ελληνικά δικαστήρια, με έμφαση στις αποφάσεις του ανώτατου διοικητικού δικαστηρίου της χώρας μας, του Συμβουλίου της Επικρατείας. Από την επισκόπηση μίας πλούσιας και σημαντικής συλλεγμένης νομολογίας, αναδεικνύεται η -έστω και καθυστερημένη- σταδιακή υιοθέτηση των ερμηνευτικών επιλογών του ΕΔΔΑ και η, κατά συνέπεια, νομολογιακή μεταστροφή σε πολλά κρίσιμα δικονομικά ζητήματα. Ενδεικτικά αναφέρεται η απαλλαγή του ΣτΕ από παλαιά και αναχρονιστικά νομολογιακά “ταμπού”, με αποκορύφωμα την κατάργηση των δικονομικών προνομίων του Δημοσίου, που επί δεκαετίες “στοίχειωναν” τη δικανική κρίση και παραβίαζαν την αρχή της ισότητας των διαδίκων, ο περιορισμός διάφορων δικονομικών προϋποθέσεων που εμπόδιζαν την πρόσβαση στο δικαστήριο, η ολοένα και μεγαλύτερη επέκταση του πεδίου εφαρμογής του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ και στις διοικητικές διαδικασίες, η απαγόρευση των νομοθετικών παρεμβάσεων σε εκκρεμείς δίκες, η υποχρέωση συμμόρφωσης της Διοίκησης και εκτέλεσης των δικαστικών αποφάσεων, ο σεβασμός του τεκμηρίου αθωότητας και στη διοικητική δίκη, η προσπάθεια επιτάχυνσης της απονομής της δικαιοσύνης κλπ.

SUMMARY

Today, more than ever, the role and the importance of the European Convention on Human Rights is particularly reinforced. The unification process of the European area is being continuously intensified, expanded and completed, in the framework of which the European Convention on Human Rights is required to affirm its character and express the common legal civilization of all the countries, European or not.

With a view to its innovation, which consists in the establishment and operation of an independent court, the European Court of Human Rights in Strasbourg, in charge of its respect, its application and its interpretation, its importance and its inevitable influence on both the European legal order and the interior legal order of all the contracting countries separately is immediately noticeable. In deed, the European Convention on Human Rights actively contributes to the protection of fundamental rights, by enlarging their bodies and expanding their regulatory scope on the one part and on the other part by reinforcing their protection judicial guarantees.

It is proved, thought, that the influence of the European Court of Human Rights is catalytic on the national legal order, whose competent authorities - executive, judiciary and legislative - are required to respect its decisions and adopt its interpretative conclusions. The following analysis attempts to underline this interaction between European Court of Human Rights case law and the respective case law of the Greek courts, which, after repetitive-unfortunately-sentences of our country for violation of the Convention's articles, were inevitably led to case law conversions and were forced to harmonize their positions with the European Court's. The national legislator and the national administrative authority moved in the same direction in order to avoid further

sentences of Greece by the European Court of Human Rights. It is worth to be mentioned that even the last constitutional revision was, to many points, the fruit of inspiration of the Court's decisions, aiming at preventing new violations of the European Convention on Human Rights.

The present essay does not place emphasis on the substantial rights that consolidates the Convention, but on article 6, which establishes the fundamental procedural right for "fair trial", that's why it has been justifiably called "the European's Convention law procedure". This article presents all the "institutional" guarantees, with which the protection system of fundamental rights is completed on the one part and on the other part the rule of law principle, in the sense of legal (judicial) protection granting, is examined thoroughly.

The most important aspects of this right, which are explicitly consolidated by this article are the following: a) the right for narrow fair trial that, in its turn, includes the right of free access to court, the principle of equality of procedural arms and the right of communication and appearance with lawyer, b) the principle of publicity of the procedure, c) the principle of reasonable duration of the procedure, d) the principle of legal formation, independence and impartiality of the court, e) the presumption of innocence of the defendant and f) the rights of the defendant (procedural guarantees). But there are some aspects that result either interpretatively from article 6 or from the case law of the European Court of Human Rights. These are the following: a) execution of the judgments of the court, b) the grounds of the judgments of the court, c) the right of hearing of the administrated, d) the principle of certainty of law, e) the prohibition of interference of irrelevant provisions in statutes and f) the obligation of submission of a question referred for a preliminary ruling to the European Court of Justice.

The above procedural guarantees are presented from the aspect of their interpretation and application firstly by the European Court of Human Rights

and secondly by the Greek courts, with an emphasis of the decisions of the supreme administrative court of our country, the Council of State. From the review of a rich and important case of law that has been collected, is presented the gradual - even delayed- adoption of the interpretative choices of the European Court of Human Rights and the consequent case law conversion to many crucial procedural matters. It is indicatively referred the exemption of the Council of State from old and obsolete “taboos” of case law, with its highest point the abolition of procedural privileges of the Public Sector, which for many decades “haunted” the juridical opinion and violated the principle of equality of the parties, the restriction of various procedural conditions that hindered the access to the court, the continuous expansion of the scope of article 6 of the European Convention on Human Rights and the administrative procedures, the prohibition of legislative intervention in pending trials, the obligation of conformity of the Administration and execution of the judgments of the court, the respect of presumption of innocence and in the administrative trial, the attempt to accelerate the administration of justice etc.

■ I. ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Μετά το τέλος του β' παγκοσμίου πολέμου υπήρχε διάχυτη η επιθυμία και ταυτόχρονα η ανάγκη να δοθεί τέλος και στη μέχρι τότε ανελέητη καταπίεση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Έτσι, το έτος 1948, όλα σχεδόν τα έθνη του πολιτισμένου κόσμου ενώθηκαν σε ένα διεθνή οργανισμό, τον Οργανισμό Ηνωμένων Εθνών, και υπέγραψαν την Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, διακηρύσσοντας την πίστη τους στον άνθρωπο ως θεμελιώδη αξία του πολιτισμού.

Σχεδόν ταυτόχρονα, το έτος 1949, και τα ευρωπαϊκά κράτη συνέστησαν έναν πολιτικό σχηματισμό, το Συμβούλιο της Ευρώπης, στους κόλπους του οποίου υπέγραψαν την Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Και τα δύο αυτά κείμενα δεσμεύουν έκτοτε τα συμβαλλόμενα κράτη να σέβονται τα ανθρώπινα δικαιώματα, τα οποία ήταν απαξιωμένα για αιώνες.¹

Η ΕΣΔΑ, η οποία υπεγράφη στη Ρώμη το 1950, κυρώθηκε από την Ελλάδα με νόμο τρία χρόνια αργότερα (Ν.Δ. 2329/1953) και ενσωματώθηκε έτσι στο εσωτερικό δίκαιο. Στη συνέχεια και μετά την καταγγελία της από το δικτατορικό καθεστώς την 12^η/12/1969, η ΕΣΔΑ κυρώθηκε εκ νέου με το Ν.Δ. 53/1974 και απέκτησε αυξημένη έναντι των κοινών νόμων τυπική ισχύ με βάση το άρθρο 28 παρ. 1 του Σ.

Ο ρόλος που καλείται να διαδραματίσει η ΕΣΔΑ σήμερα, αυξάνει τη σημασία της περισσότερο από ποτέ. Ο ευρωπαϊκός χώρος βρίσκεται σε μία συνεχή πορεία εμβάθυνσης, διεύρυνσης και ολοκλήρωσης της ενοποιητικής διαδικασίας, για την οποία δεν αρκούν πολιτικές αποφάσεις και συμφωνίες. Η προσπάθεια αυτή ουσιαστικά αναδιαμορφώνει και τροποποιεί ολόκληρο το

1. Η ακτινοβολία αυτού του προτύπου υπερεθνικής προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου έδωσε το έναυσμα για την υπογραφή επίσης της Αμερικανικής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (1969), του Αφρικανικού Χάρτη των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και των Δικαιωμάτων των Λαών (1981) και του Αραβικού Χάρτη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (1994).

πολιτικό και νομικό status των κρατών, τα νομικά συστήματα των οποίων καλούνται να υποδεχτούν τη νέα κατάσταση και να διαμορφώσουν, μέσα από τη διαπλοκή τους, μία νέα νομική πραγματικότητα. Στο πλαίσιο αυτό, η ΕΣΔΑ καλείται να επαληθεύσει τον χαρακτήρα της ως κείμενο που εκφράζει τον κοινό νομικό πολιτισμό των ευρωπαϊκών, και όχι μόνο, κρατών.

Ενόψει μάλιστα της καινοτομίας της ΕΣΔΑ, η οποία συνίσταται στην πρόβλεψη, για πρώτη φορά, σύστασης ενός ανεξάρτητου δικαιοδοτικού οργάνου, του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στο Στρασβούργο, επιφορτισμένου με το σεβασμό, την εφαρμογή και ερμηνεία της Σύμβασης αυτής, γίνεται αντιληπτή η σημασία και η αναπόφευκτη επίδρασή της στις εσωτερικές έννομες τάξεις όλων των συμβαλλομένων κρατών.

Πριν επιχειρήσουμε, λοιπόν, την ανάλυση του κυρίου μέρους της παρούσας εργασίας, το οποίο συνίσταται αφενός στην επίδραση της ΕΣΔΑ στην κατοχύρωση και επέκταση των δικονομικών δικαιωμάτων και αφετέρου στην ειδικότερη επίδραση που ασκεί το άρθρο 6 αυτής στη νομολογία του ΣτΕ, και με σκοπό την εξαγωγή πληρέστερων συμπερασμάτων, κρίνεται σκόπιμη μία πρώτη γενική αναφορά τόσο στη θέση ισχύος και στον τρόπο επίδρασης της ΕΣΔΑ και της νομολογίας του ΕΔΔΑ στην ευρωπαϊκή και ελληνική έννομη τάξη γενικά, όσο και στη μέχρι τώρα εφαρμογή τους από την εθνική έννομη τάξη.

A. Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΕΣΔΑ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΝΟΜΗ ΤΑΞΗ

Ενώ το πρωτογενές δίκαιο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων δεν προνοούσε για την ουσιαστική προστασία και διασφάλιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, όσο η Ευρωπαϊκή Ένωση εξελισσόταν από οικονομική σε πολιτική ένωση, τόσο πιο συνειδητή και επιτακτική αναδύοταν η ανάγκη καθιέρωσης ενός αυτοτελούς και πλήρους συστήματος προστασίας τους, στο πλαίσιο της ενωσιακής έννομης τάξης.

Το αρχικό κενό προσπάθησε, έστω αποσπασματικά, να αντιμετωπίσει το

ΔΕΚ, το οποίο διαμόρφωνε και εμπλούτιζε διαρκώς τη νομολογία του² υπογραμμίζοντας αφενός ότι τα θεμελιώδη δικαιώματα αποτελούν αναπόσπαστο μέρος των γενικών αρχών του κοινοτικού δικαίου και αφετέρου ότι οι κανόνες της ΕΣΔΑ και οι κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών αποτελούν πηγή έμπνευσης για τις γενικές αυτές αρχές. Το Δικαστήριο είχε επίσης διευκρινίσει ότι στο χώρο της Κοινότητας δεν επιτρέπονται μέτρα ασυμβίβαστα με το σεβασμό των δικαιωμάτων του ανθρώπου, όπως αυτά αναγνωρίζονται και διασφαλίζονται με την ΕΣΔΑ.

Στη συνέχεια, οι Συνθήκες του Μάαστριχτ και του Άμστερνταμ αποτύπωσαν ουσιαστικά την ως άνω πάγια νομολογιακή στάση του ΔΕΚ, ανάγοντάς την σε πρωτογενή κοινοτικό κανόνα δικαίου. Ειδικότερα, ο σεβασμός των δικαιωμάτων του ανθρώπου αναγορεύτηκε σε θεμελιώδη αρχή της Ευρωπαϊκής Ένωσης (άρθρο 6 παρ. 1) και η συγκεκριμενοποίηση των Συνθηκών πραγματοποιείται πλέον με παραπομπή στις δύο μεγάλες δεξαμενές προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, την ΕΣΔΑ και τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών (άρθρο 6 παρ. 2).

Προβλήματα και κενά στο κατά τα λοιπά ευπρόσδεκτο διαμορφωθέν σύστημα προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων εξακολουθούσαν να υφίστανται και η ανάγκη προσφυγής σε ένα ενιαίο, περιεκτικό και συνεκτικό κείμενο παρέμενε. Επόμενο σημαντικό βήμα, λοιπόν, αποτέλεσε ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, ο οποίος το Δεκέμβριο του 2000 υιοθετήθηκε στη Σύνοδο Κορυφής της Νίκαιας ως διακήρυξη, ως κείμενο δηλαδή πολιτικού και ιδεολογικού χαρακτήρα, αφού η άποψη που επικράτησε ήταν ότι δεν είχαν ωριμάσει ακόμη οι συνθήκες πρόσληψης δεσμευτικής ισχύος.

Εντούτοις, παρά τη λογική και θεμιτή κατ' αναλογία αναφορά στις αποφάσεις του ΕΔΔΑ, δεν μπορεί να γίνει δεκτό ότι το ΔΕΚ και το ΠΕΚ δεσμεύονται τυπικά από αυτές. Το βασικό αυτό, μεταξύ άλλων, μειονέκτημα του

2. Βλ. ΔΕΚ 03/12/1969 - Stauder, ΔΕΚ 17/12/1970 - Internationale Handelsgesellschaft, ΔΕΚ 14/05/1974 - Nold (II), ΔΕΚ 28/10/1975 - Rutili.

κοινοτικού συστήματος προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου, απορρέει από την έως τώρα “χαλαρή” ένταξη της Σύμβασης στο κοινοτικό δίκαιο. Για το λόγο αυτό αλλά και για την ίδια την επίτευξη των στόχων της Ένωσης, είναι απολύτως αναγκαία η εναρμόνιση των δύο δικαιοϋκόν συστημάτων, η οποία - πρέπει να αναφερθεί- βρίσκεται σε μία διαρκή πορεία ενδυνάμωσης, όπως καταδεικνύει ήδη το άρθρο 1 - 8 παρ. 2 της Συνθήκης της Λισσαβόνας για την τροποποίηση της ΣυνθΕΕ και ΣυνθΕΚ σχετικά με την προσχώρηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην ΕΣΔΑ.

Η επικύρωση της νέας συνταγματικής Συνθήκης της ΕΚ, η οποία αποδίδει στο Χάρτη *stricto sensu* την αυξημένη τυπική ισχύ του πρωτογενούς κοινοτικού δικαίου, καθώς και η προσχώρηση της ΕΚ στην ΕΣΔΑ, η οποία ενισχύει τον έλεγχο του ΕΔΔΑ επί των κοινοτικών πράξεων, θα συμβάλλουν πράγματι έντονα στην καθιέρωση ενός κοινού ελάχιστου επιπέδου προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων και θα εξαλείψουν τον υπαρκτό ακόμα και σήμερα κίνδυνο να τεθεί ο εθνικός δικαστής ενώπιον δύο διαφορετικών ερμηνειών για την ίδια επίδικη περίπτωση θεμελιώδους δικαιώματος, εκπορευόμενων από το ΔΕΚ και το ΕΔΔΑ.

B. Η ΙΣΧΥΣ & ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΕΣΔΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΝΝΟΜΗ ΤΑΞΗ

Κατά το ισχύον άρθρο 28 παρ. 1 του Σ, η ΕΣΔΑ αποτελεί διεθνή σύμβαση αυξημένης τυπικής ισχύος, δηλαδή υπερνομοθετικής, όπως προβλέπεται για κάθε αντίστοιχο διεθνές κείμενο κυρωμένο με νόμο. Σύμφωνα με τη διάταξη αυτή, λοιπόν, κάθε αντίθετος με την ΕΣΔΑ νόμος, ακόμη και μεταγενέστερος του κυρωτικού αυτής, δεν εφαρμόζεται από τα ελληνικά δικαστήρια στο πλαίσιο των υποθέσεων που κρίνουν κάθε φορά.

Κατά την κρατούσα άποψη, αυτός ο διάχυτος και παρεμπιπών δικαστικός έλεγχος της “συμβατικότητας” των τυπικών νόμων και κανονιστικών πράξεων, είναι άμεση συνέπεια της αυξημένης τυπικής ισχύος των διεθνών

συμβάσεων και δεν παρεμποδίζεται από την έλλειψη ρητής συνταγματικής πρόβλεψης, όπως αυτής του άρθρου 93 παρ. 4 του Σ για τον έλεγχο συνταγματικότητας. Άλλωστε ο διάχυτος και παρεμπίπτων έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων ίσχυε στη χώρα μας χωρίς ρητή συνταγματική πρόβλεψη ήδη από το 1864, με επίκληση μόνο της φύσης του Σ ως θεμελιώδους νόμου, δηλαδή της διαφοράς ακριβώς της τυπικής ισχύος αυτού από τους νόμους. Για τον ίδιο λόγο, η διαφορά της τυπικής ισχύος, κατά το άρθρο 28 παρ. 1 του Σ, των κυρωμένων με νόμο διεθνών συμβάσεων μπορεί να θεωρηθεί επαρκές έρεισμα³ για το διάχυτο και παρεμπίπτοντα έλεγχο της “αντισυμβατικότητας” των κοινών νόμων.⁴

Η υποχρέωση συμμόρφωσης, όμως, προς την ΕΣΔΑ πηγάζει και από μία αρχή πιο γενική, αυτή του σεβασμού των διεθνών συνθηκών με βάση την καλή πίστη (*bona fide*). Η αρχή αυτή δεν ανέχεται την κατ’ επανάληψη παραβίαση της ΕΣΔΑ από ένα κράτος, όταν μάλιστα γι’ αυτή έχει καταδικαστεί από το ΕΔΔΑ.

Η ελληνική έννομη τάξη, επομένως, με όλα τα όργανα που διαθέτει, εκτελεστικά, νομοθετικά και δικαστικά, υποχρεούται να υιοθετεί και να εφαρμόζει ουσιαστικά τόσο τις διατάξεις της ΕΣΔΑ, όπως αυτές έχουν ερμηνευτεί από το ΕΔΔΑ, όσο και την ίδια τη νομολογία του τελευταίου. Ειδικότερα, καθίσταται αναγκαία η λήψη σχετικών νομοθετικών και διοικητικών μέτρων εναρμόνισης της ελληνικής έννομης τάξης με τις απαιτήσεις της Σύμβασης, ενίσχυση του διαλόγου μεταξύ των αρμοδίων ελληνικών υπηρεσιών και της Διεύθυνσης Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του Συμβουλίου της Ευρώπης, ενημέρωση και ευαισθητοποίηση από το Νομικό Συμβούλιο του Κράτους των αρμόδιων εμπλεκόμενων φορέων σχετικά με το περιεχόμενο των αποφάσεων του ΕΔΔΑ και των υποχρεώσεων που αυτές γεννούν για το Κράτος, συλλογή και

3. Βλ. συνδυαστικά και τα άρθρα 87 παρ. 2 και 93 παρ. 4 του Συντάγματος.

4. Βλ. όμως και Β.Σκουρής - Ε.Βενιζέλος, “Ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων”, σελ. 54, κατά την άποψη των οποίων, τόσο ο έλεγχος συνταγματικότητας όσο και αυτός της συμφωνίας προς τις κυρωμένες διεθνείς συμβάσεις, προσδιορίζει τελικά τον εφαρμοστέο από το δικαστήριο κανόνα δικαίου, άρα ανήκει στη μείζονα πρόταση του δικανικού συλλογισμού, ανεξαρτήτως των ισχυρισμών των διαδίκων.

συγκέντρωση στοιχείων σχετικά με την πορεία της συμμόρφωσης, μετάφραση των αποφάσεων του ΕΔΔΑ, διασφάλιση της διάδοσης της νομολογίας του, σχολιασμός της στο νομικό τύπο, σχετική δράση των ανεξάρτητων αρχών με συναφές αντικείμενο, όπως ο Συνήγορος του Πολίτη, η Εθνική Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου κλπ, καθώς και του συνόλου της επιστημονικής κοινότητας.

Γ. Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΗΣ ΕΣΔΑ ΣΤΗΝ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΩΝ ΘΕΜΕΛΙΩΔΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ

Η ΕΣΔΑ έχει ιδιαίτερη σημασία για την εθνική έννομη τάξη αφενός γιατί η ερμηνεία της από το ΕΔΔΑ συνοψίζει ένα ελάχιστο θεσμικό κεκτημένο προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, προς το οποίο πρέπει να συμμορφώνεται κάθε κράτος που θέλει να αποτελεί μέρος του κοινού ευρωπαϊκού νομικού πολιτισμού και αφετέρου γιατί δίνει τη δυνατότητα στις λεγόμενες “αντιπαθείς μειοψηφίες” να κάνουν χρήση της ατομικής προσφυγής αναζητώντας προστασία εκτός των εθνικών συνόρων και υπεράνω των υποσυνείδητων προκαταλήψεων που ενδεχομένως ενσωματώνει η εσωτερική νομολογία.⁵ Ειδικότερα:

- **Διεύρυνση των φορέων των δικαιωμάτων:** Από το συνδυασμό των άρθρων 11, 14 και 16 της ΕΣΔΑ καθιερώνεται ρητά η ισότητα στην απόλαυση των ατομικών δικαιωμάτων και απαγορεύεται οποιαδήποτε διάκριση εις βάρος των αλλοδαπών με αποτέλεσμα να επεκτείνεται η παρεχόμενη και συνταγματικά κατοχυρωμένη εσωτερική προστασία των δικαιωμάτων αυτών και στους αλλοδαπούς.
- **Επέκταση του ρυθμιστικού πεδίου εφαρμογής των δικαιωμάτων:** Αν και η προστατευτική λειτουργία της ΕΣΔΑ είναι συμπληρωματική αυτής του

5. Ο όρος “αντιπαθείς μειοψηφίες” δανείζεται από τον J.S. Mill (“ugly citizens”). Βλ σχετικά και Κ. Μπέη, Η δραστηριότητα της ατομικής προσφυγής ενώπιον των οργάνων της ΕΣΔΑ, Δίκη 1997, σελ. 733.

Συντάγματος, η αλληλεπίδραση καταλήγει πάντοτε υπέρ της διεύρυνσης της σφαίρας ελευθερίας και της έκτασης εφαρμογής του εκάστοτε δικαιώματος. Το ΕΔΔΑ, με την ερμηνεία των διατάξεων της Σύμβασης, διαμορφώνει μία κοινή για τα κράτη μέλη αντίληψη όσον αφορά την έννοια και το περιεχόμενο των δικαιωμάτων της. Οι ορισμένες αυτές ερμηνευτικές σταθερές του ΕΔΔΑ, όσο και αν κάθε φορά αφορούν συγκεκριμένη έννομη τάξη, τείνουν να ομογενοποιηθούν και να λειτουργήσουν σαν ένας κοινός τόπος όλων των εννόμων τάξεων των κρατών μελών, αποστασιοποιημένες από την εκάστοτε ερμηνεία της εκάστοτε εθνικής έννομης τάξης. Η ΕΣΔΑ αποκτά με αυτό τον τρόπο ένα αυτοτελές ρυθμιστικό περιεχόμενο, ανεξάρτητο, ως ένα βαθμό, από το αντίστοιχο των εθνικών εννόμων τάξεων. Έτσι, στις περιπτώσεις που το Σύνταγμα παρέχει μείζονα προστασία, εφαρμόζεται ούτως ή άλλως η συνταγματική ρύθμιση ως κανόνας υπέρτερης τυπικής ισχύος, ενώ σε αντίθετη περίπτωση προστίθεται στη συνταγματική προστασία αυτή που αυτοτελώς απορρέει από τη Σύμβαση.

▪ **Ενίσχυση των δικαστικών εγγυήσεων προστασίας των δικαιωμάτων:** Το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ κατοχυρώνει την αρχή της δίκαιης δίκης, από την οποία απορρέουν δικαστικές εγγυήσεις προστασίας των δικαιωμάτων. Δεν πρόκειται για εισαγωγή απλών δικονομικών βελτιώσεων αλλά για άμεση εφαρμογή των συγκεκριμένων ρυθμίσεων, με σκοπό τη δικαστική προστασία όλων των διατάξεων που κατοχυρώνουν δικαιώματα. Υπό την ερμηνευτική αυτή ανάγνωση του άρθρου 6, κάθε κανόνας δικαίου με επαρκώς καθορισμένο περιεχόμενο πρέπει να τυχάνει αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας, ακόμη και αν δεν έχουν προβλεφθεί εξαρχής σε νομοθετικό ή κανονιστικό επίπεδο επαρκείς δικονομικές εγγυήσεις προς τούτο.

Δ. Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΕΔΔΑ & Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΝΟΜΟΛΟΓΙΑΣ ΤΟΥ

Ουσιαστική καινοτομία για το συμβατικό δημόσιο διεθνές δίκαιο αποτελεί η κατοχύρωση από την ΕΣΔΑ, εκτός των ουσιαστικών δικαιωμάτων, του

δικαιώματος προσφυγής του ατόμου στο δικαιοδοτικό της μηχανισμό, δυνατότητα για την οποία έχει χαρακτηριστικά ειπωθεί ότι "αποτελεί ένα αυθεντικά επαναστατικό μέτρο στη μεταπολεμική διεθνή κοινωνία, πρόκληση επαναδιαπραγμάτευσης της θέσης του ατόμου ως υποκειμένου του διεθνούς δικαίου".⁶ Τα συμβαλλόμενα κράτη της ΕΣΔΑ θέλησαν, έτσι, πέρα και πάνω από τις όποιες αμοιβαίες διμερείς δεσμεύσεις, να μετουσιώσουν σε πραγματικότητα τους σκοπούς και τα ιδανικά του Συμβουλίου της Ευρώπης, υπό τις διαδικαστικές εγγυήσεις του δικαιοδοτικού μηχανισμού της Σύμβασης, η θέσπιση του οποίου συνιστά εξαρχής βήμα καίριας σημασίας για την κατοχύρωση της κανονιστικής ποιότητας των δικαιωμάτων της.

Ο τρόπος επάνδρωσης του ΕΔΔΑ⁷, το καθιστά, τουλάχιστον κατά κανόνα, λιγότερο πρόθυμο από τα εθνικά δικαστήρια να δικαιολογήσει και να αποδεχθεί υπέρμετρους περιορισμούς των δικαιωμάτων του ανθρώπου, αναγόμενους στις ιδιαιτερότητες του κάθε συμβαλλόμενου κράτους και, κατά συνέπεια, υπεράνω πάσης υποψίας εξυπηρέτησης εσωτερικών πολιτικών σκοπιμοτήτων. Αυτή ακριβώς η εκ των προτέρων δεδομένη αμεροληψία του, προσδίδει στο ΕΔΔΑ ένα αυξημένο κύρος, το οποίο επιβεβαιώνει και πρακτικά με τη νομολογία του.

Κατά γενική ομολογία,⁸ το ΕΔΔΑ έδωσε τολμηρές ερμηνευτικές λύσεις προς την κατεύθυνση της ουσιαστικής κατοχύρωσης των δικαιωμάτων του ανθρώπου απέναντι στις εθνικές εξουσίες, ακολουθώντας με αρκετή συνέπεια δύο ερμηνευτικές αρχές, οι οποίες αποτελούν και το μεθοδολογικό υπόβαθρο του λεγόμενου δικαστικού "ακτιβισμού" του, αφενός την αρχή της δυναμικής εξελικτικής ερμηνείας των διατάξεων της Σύμβασης και των Πρωτοκόλλων της⁹

6. Σ. Περράκης, "Διαστάσεις της διεθνούς προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου", τόμος Α, Αθήνα-Κομοτηνή 1991, σελ. 93.

7. Το δικαιοδοτικό όργανο της Σύμβασης επανδρώνεται με πρόσωπα προερχόμενα από μεγάλο αριθμό διαφορετικών κρατών, εκλεγμένα από τα όργανα του Συμβουλίου της Ευρώπης και όχι διορισμένα από τις εθνικές κυβερνήσεις.

8. Βλ. Κ. Χρυσόγονο, Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου μισό αιώνα μετά, Το Σύνταγμα 5/2001.

9. Η Σύμβαση είναι ένα "ζωντανό εργαλείο", ερμηνευόμενο από το ΕΔΔΑ υπό το φως των σύγχρονων συνθηκών, ώστε να καθίσταται διαρκώς "πρακτικό" και "αποτελεσματικό".

και αφετέρου την αρχή της αυτόνομης ερμηνείας τους.¹⁰

Ωστόσο, η μόνη ρητή ρύθμιση της ΕΣΔΑ σχετικά με την υποχρέωση συμμόρφωσης των διαδικών συμβαλλομένων κρατών με τις αποφάσεις του ΕΔΔΑ και τη διαδικασία εκτέλεσής τους είναι η πρόβλεψη του άρθρου 46. Η διαδικασία που αναφέρεται στην παρ. 2 του άρθρου αυτού δεν συνιστά, όμως, "εκτέλεση" με την έννοια της πολιτικής ή της διοικητικής δικονομίας, αλλά άσκηση πολιτικής πίεσης από ένα κατεξοχήν πολιτικό όργανο, γι' αυτό και δεν μπορεί να θεωρηθεί μόνη της επαρκής εγγύηση για την εκτέλεση της απόφασης του ΕΔΔΑ.¹¹ Στην ελληνική έννομη τάξη, ειδικότερα, η νομολογία δεν κατοχυρώνεται -επίσημα τουλάχιστον- ως πηγή δικαίου, ενώ το άρθρο 87 παρ. 2 του Σ επιβεβαιώνει ότι οι δικαστές υπόκεινται μόνο στο Σύνταγμα και τους νόμους. Εφόσον, λοιπόν, οι αποφάσεις των ελληνικών δικαστηρίων δεν αποτελούν καταρχήν δεσμευτικό νομολογιακό προηγούμενο σε ενδεχόμενα όμοια νομικά ζητήματα, ούτε και οι αποφάσεις του ΕΔΔΑ είναι δυνατό να έχουν τέτοια ισχύ.

Αναδεικνύεται, επομένως, ότι η αποτελεσματική λειτουργία του συστήματος προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων της ΕΣΔΑ προϋποθέτει την ύπαρξη ενός σημαντικού αποθέματος "καλής θέλησης" εκ μέρους των οργάνων των εθνικών κρατών, τόσο των δικαιοδοτικών, όσο και των νομοθετικών και εκτελεστικών. Η συμμόρφωση στις αποφάσεις του ΕΔΔΑ εναπόκειται, λοιπόν, στη σχετική ετοιμότητα των εθνικών αρχών, σε τελική ανάλυση, δηλαδή, στις κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες και ισορροπίες κάθε κράτους μέλους. Και αυτό γιατί, πίσω από τη σύμβαση και τις αποφάσεις του ΕΔΔΑ, δεν υπάρχει καμία κεντρική εξουσία, ικανή να επιβάλει το σεβασμό τους σε ευρεία κλίμακα, αποτελούσα πραγματική αποτρεπτική δύναμη έναντι του

10. Οι όροι, ακόμα και οι νομικοί, ερμηνεύονται από το ΕΔΔΑ αυτοτελώς, χωρίς προσκόλληση στο νόημα που τους αποδίδεται στο πλαίσιο των εθνικών εννόμων τάξεων.

11. Βλ. R. Macdonald, *Supervision of the execution of the judgments of the European Court of Human Rights*.

κράτους – παραβάτη.¹² Δικαιολογημένα, λοιπόν, έχει εκφραστεί ο φόβος ότι όσο αυξάνει ποσοτικά και θεματικά και όσο καθίσταται ποιοτικά τολμηρότερη η νομολογία του Στρασβούργου, τόσο περισσότερο θα κινδυνεύει η Σύμβαση να μετατραπεί σε ένα “γίγαντα με πηλίνα πόδια”.¹³

Είναι αλήθεια, ευτυχώς, ότι στην πολύχρονη πορεία εφαρμογής της ΕΣΔΑ, παρά τις παρατηρούμενες ενίοτε μεγάλες καθυστερήσεις εφαρμογής, δε σημειώθηκαν περιπτώσεις μη συμμόρφωσης κράτους μέλους με αποφάσεις του ΕΔΔΑ.¹⁴ Η πράξη αποδεικνύει, λοιπόν, τη συναίσθηση των κρατών μελών σχετικά με το ότι η ουσιαστική αναγνώριση των δικαιωμάτων της ΕΣΔΑ δεν μπορεί να συνίσταται στην κατά το δοκούν ερμηνεία και εφαρμογή τους από τις εθνικές αρχές, αλλά στο σεβασμό αυτών, όπως διαμορφώνονται από τη νομολογία του ΕΔΔΑ.¹⁵ Μένει, λοιπόν, να δούμε πως έχει υποδεχθεί η ελληνική έννομη τάξη το δίκαιο της ΕΣΔΑ και πως έχει εφαρμόσει μέχρι στιγμής τη νομολογία του Δικαστηρίου.

Ε. Η ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΗΣ ΕΣΔΑ ΑΠΟ ΤΙΣ ΕΘΝΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ

Παρά τη σημαντική συμβολή της ΕΣΔΑ και ιδιαίτερα της νομολογίας του ΕΔΔΑ στη διαμόρφωση ενός κοινού πλαισίου και μηχανισμού προστασίας των ατομικών δικαιωμάτων στον ευρωπαϊκό χώρο και παρά την αυξημένη τυπική ισχύ που της αναγνωρίζει πλέον το άρθρο 28 παρ. 1 του Σ, η εφαρμογή της από τα ελληνικά δικαστήρια παραμένει προβληματική. Παγιωμένες νοοτροπίες και κατεστημένες νομοθετικές, διοικητικές και νομολογιακές πρακτικές, οι οποίες

12. Υπάρχει μία μάλλον χαλαρή διακυβερνητική συνεργασία, πολλά από τα μέλη της οποίας αδιαφορούν ή και ενοχλούνται από την προοπτική της ουσιαστικής εκτέλεσης συγκεκριμένων μείζονος σημασίας αποφάσεων του ΕΔΔΑ.

13. Βλ. Κ. Χρυσόγονο, Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου μισό αιώνα μετά, Το Σύνταγμα 5/2001.

14. Οι λόγοι της καθυστέρησης είναι άλλοτε πολιτικοί και άλλοτε αφορούν στην ένταση των μεταρρυθμίσεων στις οποίες πρέπει να προβούν τα κράτη μέλη ή στις εσωτερικές δυσκολίες που αντιμετωπίζουν, προκειμένου να συμμορφωθούν.

15. Στο πλαίσιο αυτό γίνεται λόγος στη διεθνή θεωρία για την “αυθεντία του ερμηνευτικού δεδικασμένου” των αποφάσεων του ΕΔΔΑ.

στοιχειοθετούν ό, τι εύστοχα έχει αποκληθεί ως “ελληνικό έλλειμμα κράτους δικαίου”,¹⁶ οδηγούν στην παρερμηνεία και χωλή εφαρμογή τόσο των συνταγματικών δικαιωμάτων όσο και των διατάξεων της ΕΣΔΑ.

Ένας πρόχειρος απολογισμός της νομολογίας των ελληνικών δικαστηρίων των ετών 1953 - 1974 σε σχέση με την εφαρμογή της ΕΣΔΑ, καταδεικνύει ότι αυτή ήταν ένα “κείμενο άχρηστο στη ζωή του δικαίου μας”.¹⁷ Η ελληνική νομολογιακή αδιαφορία και άγνοια της ΕΣΔΑ κατά την περίοδο αυτή αποτελεί μία θλιβερή πραγματικότητα που έχει αποδοκιμαστεί από τους θεωρητικούς αυτής της εποχής και εξηγείται ίσως από την ιστορική συγκυρία, η οποία δεν επέτρεπε την “πολυτέλεια” ουσιαστικής εισαγωγής στην καθημερινότητα της έννομης τάξης μας διατάξεων που απείχαν πολύ από αυτή.¹⁸

Οι κανόνες της ΕΣΔΑ συνεχίζουν, όμως, να παραμένουν άγνωστοι στην πλειοψηφία των δικαστών και σε μεγάλο μέρος του νομικού κόσμου της χώρας και κατά την επόμενη δεκαετία 1975 - 1985. Δεδομένου ότι το μεγαλύτερο μέρος της Σύμβασης έχει περάσει σχεδόν αυτοόσιο στο Σύνταγμα και έχει διαποτίσει τις διατάξεις του, ο Έλληνας δικαστής, ερμηνεύοντας το Σύνταγμα, δε νιώθει την ανάγκη αναφοράς στις διατάξεις της Σύμβασης, εφόσον αυτές έχουν υπεισέλθει σε συνταγματικό κανόνα. Επίσης, το ότι η προσφυγή που μπορούσε να ασκηθεί ενώπιον του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου μέχρι και το 1985 ήταν διακρατική, περιόριζε τόσο τη νομολογία όσο και τον αριθμό των νομικών που είχαν πρόσβαση στο διεθνές αυτό δικαιοδοτικό όργανο.

Τα πράγματα άλλαξαν λίγο μετά το 1985 με την καθιέρωση της ατομικής προσφυγής, της δυνατότητας δηλαδή που έχει ο ίδιος ο πολίτης να ζητήσει την καταδίκη του κράτους του για παραβίαση ατομικού δικαιώματος που προστατεύεται από την ΕΣΔΑ. Ο αριθμός των εκδιδόμενων αποφάσεων του ΕΔΔΑ αλλά και των νομικών που ασχολούνται πλέον με τη Σύμβαση αυξήθηκε

16. Βλ. Κ. Μπέης, Το ελληνικό έλλειμμα κράτους δικαίου, Αθήνα 1998, σελ. 465.

17. Φαίδων Βεγλερής, 1977.

18. Βλ. Ευάγγελου Κρουσταλάκη, Η ΕΣΔΑ μοχλός ανανέωσης της νομολογίας των δικαστηρίων, ΝοΒ 2000, σελ. 1723.

κατακόρυφα, με αποτέλεσμα αυτή να καταστεί ευρύτερα γνωστή στο νομικό κόσμο της χώρας, γεγονός που είχε άμεση αντανάκλαση και στην ελληνική νομολογία. Ωστόσο, για αρκετά ακόμα χρόνια, ο έλληνας δικαστής χρησιμοποιεί τη Σύμβαση απλώς συμπληρωματικά, πολλές φορές και εκ περισπού, για να ενισχύσει “ηθικά” τη δύναμη του επιχειρήματος που χρησιμοποιεί στην απόφαση και διστάζει να την αξιοποιήσει ουσιαστικά, αναθεωρώντας την ερμηνεία των κειμένων διατάξεων.

Την τελευταία δεκαετία, τα παραδείγματα της νομολογίας που καταμαρτυρούν το άμεσο αποτέλεσμα που αναγνωρίζουν τα δικαστήρια των κρατών μελών στις αποφάσεις του ΕΔΔΑ πληθαίνουν, ενώ όλο και περισσότερες είναι οι αποφάσεις που επικαλούνται διατάξεις της ΕΣΔΑ αυτοτελώς, προκειμένου να διευρύνουν το προστατευτικό πεδίο ενός δικαιώματος.¹⁹ Στο ίδιο πλαίσιο, ο έλληνας δικαστής σέβεται πλέον το ερμηνευτικό δεδικασμένο των αποφάσεων του ΕΔΔΑ, καθώς κινδυνεύει, αγνοώντας το, να δει τον αριθμό των προσφυγών και καταδικαστικών αποφάσεων του Δικαστηρίου κατά της χώρας μας να αυξάνεται δραματικά. Άμεσο επακόλουθο και “αποκορύφωμα” της σημαντικής αυτής εξέλιξης είναι η μεταστροφή της νομολογίας των ελληνικών δικαστηρίων σε νομικά ζητήματα που έμεναν “ανέγγιχτα” εδώ και πάρα πολλά χρόνια, χαρακτηριστικά παραδείγματα της οποίας θα εκτεθούν αναλυτικά στο τρίτο και ειδικότερο μέρος της παρούσας εργασίας.

Οι καταδικές της χώρας μας από το ΕΔΔΑ, εκτός των άλλων, οδήγησαν αναπόφευκτα σε νομοθετικές αλλαγές και τροποποιήσεις, προκειμένου να εναρμονιστεί η νομοθεσία μας με τις αποφάσεις του Δικαστηρίου και να πάψει να καταδικάζεται η Ελλάδα για τον τρόπο που ρυθμίζει ορισμένα θέματα, αποκλίνουσα σημαντικά από τις επιταγές της ΕΣΔΑ και της νομολογίας του

19. Η λήψη υπόψη της νομολογίας του ΕΔΔΑ από τα εθνικά δικαστήρια πραγματοποιείται, ως ένα βαθμό, και στο πλαίσιο της συνταγματικής υποχρέωσής τους για ειδική και εμπεριστατωμένη αιτιολόγηση των αποφάσεών τους.

ΕΔΔΑ. Το Π.Δ. 48/1994, ο Ν. 2298/1995²⁰, το αρ. 55 του Ν. 2413/1996²¹, το αρ. 17 του Ν. 2720/1999²², ο Ν. 2731/1999²³, ο Ν. 2865/2000²⁴, ο Ν. 2915/2001²⁵ καθώς και ο νέος Δημοσιοϋπαλληλικός²⁶ και Στρατιωτικός Ποινικός Κώδικας είναι μερικά μόνο χαρακτηριστικά παραδείγματα της επέμβασης του νομοθέτη για την επίτευξη της ως άνω συμμόρφωσης.

Αξίζει ακόμα να αναφερθεί ότι η τελευταία συνταγματική αναθεώρηση εμπνεύστηκε ως ένα βαθμό και από τις αποφάσεις του Δικαστηρίου, ιδιαίτερα επί των ελληνικών υποθέσεων, αποσκοπώντας στην πρόληψη νέων παραβιάσεων της ΕΣΔΑ, όμοιων με αυτές που ήδη διαπιστώθηκαν στο παρελθόν. Το άρθρο 4 παρ. 6, το οποίο προβλέπει “εναλλακτική” στρατιωτική θητεία για τους αντιρρησίες συνείδησης, τα άρθρα 94 παρ. 4 και 95 παρ. 5, τα οποία διακηρύσσουν την υποχρέωση της Διοίκησης να συμμορφώνεται προς τις δικαστικές αποφάσεις και το άρθρο 95 του Σ, το οποίο προβλέπει τη μεταφορά αρμοδιότητας του ΣτΕ στα κατώτερα διοικητικά δικαστήρια, αποτελούν τη συνέχεια των υποθέσεων *Θλιμμένος κατά Ελλάδα* της 06^{ης}/04/2000, *Hornsby κατά Ελλάδα* της

20. Σε συνέχεια της απόφασης του ΕΔΔΑ, *Καμπάνης κατά Ελλάδα* της 13^{ης}/07/1995, τροποποιήθηκε το άρθρο 287 του ΚΠοινΔ και προβλέφθηκε ότι το δικαστικό συμβούλιο μπορεί να καλέσει τον προσωρινώς κρατούμενο να εμφανισθεί ενώπιόν του για να αναπτύξει προφορικά τις απόψεις του. Επίσης θεοπίστηκε η συμβιβαστική επίλυση των ιδιωτικών διαφορών, προς αποφυγή του φόρτου των πολιτικών δικαστηρίων.

21. Σε συνέχεια της απόφασης του ΕΔΔΑ, *Ιερές Μονές κατά Ελλάδα* της 09^{ης}/12/1994, ρυθμίστηκαν τα ζητήματα που είχαν προκύψει για τις Ιερές Μονές που δεν είχαν συμμετάσχει στη σύμβαση μεταξύ του Ελληνικού Δημοσίου και της Διαρκούς Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδας.

22. Με το άρθρο αυτό εισήχθη στον ΚΠοινΔ το ευεργέτημα της πενίας και ρυθμίστηκε ο εκ μέρους του δικαστηρίου διορισμός συνηγόρου υπερασπίσεως, σε συμμόρφωση με την απόφαση του ΕΔΔΑ, *Twalib κατά Ελλάδα* της 09^{ης}/06/1998.

23. Σε συμμόρφωση με την απόφαση του ΕΔΔΑ, *Καθολική Εκκλησία των Χανίων κατά Ελλάδα* της 16^{ης}/12/1997, διευκρινίστηκε ότι τα προ της θέσεως σε ισχύ του ΑΚ συσταθέντα ή λειτουργούντα καθιδρύματα της Καθολικής Εκκλησίας στην Ελλάδα έχουν νομική προσωπικότητα.

24. Με αυτόν τροποποιήθηκε το άρθρο 525 του ΚΠοινΔ και θεσμοθετήθηκε η δυνατότητα επαναλήψεως των ποινικών δικών σε όφελος του κατηγορουμένου.

25. Σε πλήρη συμμόρφωση με την απόφαση του ΕΔΔΑ, *Θλιμμένος κατά Ελλάδα* της 06^{ης}/04/2000, προβλέφθηκε η δυνατότητα άμεσης και αυτεπάγγελτης διαγραφής από το ποινικό μητρώο της καταδίκης για ανυπακοή ή ανυποταξία αντιρρησιών συνείδησης. Επίσης επιχειρήθηκε επιτάχυνση της τακτικής διαδικασίας ενώπιον των πολιτικών δικαστηρίων.

26. Βλ. άρθρα 107 και 109 παρ. 2.

19^{ης}/03/1997 και Αντωνακόπουλος κατά Ελλάδα της 21^{ης}/03/2000 καθώς και Παφίτης κατά Ελλάδα της 26^{ης}/02/1998, αντίστοιχα.

■ *II. Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΑΡΘΡΟΥ 6 ΤΗΣ ΕΣΔΑ ΣΤΗΝ ΚΑΤΟΧΥΡΩΣΗ & ΕΜΠΕΔΩΣΗ ΤΩΝ ΔΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ*

Πρέπει να επισημανθεί ότι τα ατομικά δικαιώματα, όπως προστατεύονται από την ΕΣΔΑ, εκτός από την αντικειμενική διάσταση και λειτουργία τους, έχουν και μία διαδικαστική διάσταση, η πλήρωση της οποίας τείνει τελικά να είναι ίσης σημασίας με την ίδια την υπόσταση του δικαιώματος. Η ανάγκη, δηλαδή, αποτελεσματικής εφαρμογής και προστασίας των ατομικών δικαιωμάτων, έχει δημιουργήσει μία σχέση απόλυτης αλληλεξάρτησης μεταξύ αφενός της ουσιαστικής και αφετέρου της διαδικαστικής έκφρασής τους, έτσι ώστε η εξασφάλιση της πρώτης να μην είναι δυνατή χωρίς την εξασφάλιση και πλήρωση της δεύτερης.²⁷

Δεδομένου ότι οι διαδικασίες αποσκοπούν πάντα στην παραγωγή ενός αποτελέσματος, από την επίτευξη του οποίου κρίνεται και η ορθότητα ή ελαττωματικότητα αυτών, είναι προφανές ότι και οι κανόνες διαδικασίας που αφορούν στα ατομικά δικαιώματα, πρέπει να είναι έτσι δομημένοι, ώστε το παραγόμενο αποτέλεσμα να είναι σε ένα μεγάλο βαθμό σύμφωνο προς το περιεχόμενο των ατομικών δικαιωμάτων. Η διαδικασία, επομένως, αποτελεί μέσο πραγμάτωσης των ατομικών δικαιωμάτων, τα οποία και θέτουν τα ουσιαστικά όρια αυτής (της διαδικασίας).²⁸

Κατόπιν αυτών, μπορούμε να δούμε ποιες ακριβώς είναι οι διαδικασίες που προβλέπονται από την ΕΣΔΑ για την πραγμάτωση των ατομικών δικαιωμάτων και κατά πόσο η τήρησή τους ή μη επηρεάζει τελικά την ποιοτική διασφάλιση των τελευταίων.

27. Βλ. Γ. Παυλάκου, Τα ατομικά δικαιώματα ως διαδικαστικά δικαιώματα, Εφαρμογές 1995, σελ. 1 – 9.

28. Όπως χαρακτηριστικά έχει ειπωθεί “η διαδικασία υλοποιεί το δικαίωμα και το δικαίωμα πραγματώνεται εντός και διά της διαδικασίας”. Βλ. Π. Λαζαράτο, Δίκη 30, σελ. 264.

A. ΕΚΦΑΝΣΕΙΣ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ ΣΕ ΔΙΚΑΙΗ ΔΙΚΗ

Το άρθρο 6 της Σύμβασης που θεσπίζει το θεμελιώδες δικονομικό δικαίωμα σε δίκαιη δίκη, δικαιολογημένα έχει αποκληθεί “Δικονομία της Ευρωπαϊκής Σύμβασης”. Στο άρθρο αυτό αποτυπώνεται όλη η ως άνω αποκαλούμενη “διαδικασία”, εκείνες οι θεσμικές, δηλαδή, εγγυήσεις, με τις οποίες αφενός συμπληρώνεται το σύστημα προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων και αφετέρου διαμορφώνεται ένας κοινός ευρωπαϊκός νομικός πολιτισμός με την εμφάνιση της αρχής του κράτους δικαίου, υπό την έννοια της παροχής εννόμου προστασίας, δικαιώματος αποτελούντος τη βάση κάθε δημοκρατικής κοινωνίας.

Το περιεχόμενο του άρθρου αυτού αποτυπώνεται στο σύνολο σχεδόν των Συνταγμάτων των ευρωπαϊκών κρατών, στο δε ελληνικό Σύνταγμα αποδίδεται με το άρθρο 20 παρ. 1, το οποίο κατοχυρώνει το δικαίωμα παροχής δικαστικής προστασίας. Πρέπει να σημειωθεί ότι προσφάτως το δικαίωμα αυτό βρήκε νέο, συμπληρωματικό έρεισμα στη διάταξη του άρθρου I-29 παρ. 1 εδ. 2 της Συνθήκης για τη θέσπιση Συντάγματος στην Ευρώπη και ήδη του άρθρου 1-20 της Συνθήκης της Λισσαβόνας για την τροποποίηση της ΣυνθΕΕ και της ΣυνθΕΚ.²⁹ Δεσμεύοντας τόσο τον εθνικό δικαστή όσο και τον εθνικό νομοθέτη, η τελευταία αυτή διάταξη εμπλουτίζει το κοινοτικό κεκτημένο και δρα επωφελώς στη διοικητική δικαιοσύνη, για την οποία το ισχύον πρωτογενές κοινοτικό δίκαιο δεν προβλέπει ειδικές ρυθμίσεις δικαστικής συνεργασίας, ανάλογες με αυτές για τις αστικές και τις ποινικές υποθέσεις.³⁰

Πριν προχωρήσουμε σε μία παράθεση των εκφάνσεων του σημαντικού αυτού δικαιώματος δικαστικής προστασίας και των καινοτομιών που έχει

29. Σύμφωνα με το άρθρο 1-20 της Συνθήκης της Λισσαβόνας, “..τα κράτη μέλη καθορίζουν τα ένδικα βοηθήματα και μέσα που είναι αναγκαία για τη διασφάλιση της πραγματικής δικαστικής προστασίας στους τομείς που διέπονται από το δίκαιο της Ένωσης”.

30. Η διάταξη αυτή αντανάκλα τη δυναμική της “δικονομικής” κοινοτικής οδηγίας 89/665/ΕΟΚ για τις δημόσιες συμβάσεις, η μεταφορά της οποίας στην εσωτερική έννομη τάξη των κρατών μελών οδήγησε σε γενικότερες μεταρρυθμίσεις της διοικητικής δικονομίας.

επιφέρει στον τομέα του δικονομικού δικαίου, αξίζει να αναφερθεί ότι οι περισσότερες προσφυγές ενώπιον του ΕΔΔΑ αφορούν την παραβίαση του εν λόγω άρθρου 6 της Σύμβασης, με αποτέλεσμα ο μεγαλύτερος όγκος της νομολογίας του Δικαστηρίου να συνίσταται σε μία ποικίλη περιπτώσιολογία των παραβάσεων αυτών. Το γεγονός αυτό αποδεικνύει αφενός τη “χωλή” ερμηνεία και εφαρμογή του άρθρου αυτού από τα εθνικά δικαστήρια και αφετέρου τη σημασία του για την προάσπιση των ατομικών δικαιωμάτων της Σύμβασης μέσω των δικονομικών εγγυήσεων που κατοχυρώνει ως *minimum* προστασίας.³¹

1. Δικαίωμα σε δίκαιη δίκη (*fair trial*)

Η κατοχύρωση του δικαιώματος δίκαιης δίκης εν στενή εννοία αποτελεί το πιο βασικό δικαίωμα, χαρακτηριζόμενο και ως “δικαίωμα αναφορά”, του άρθρου 6. Στην ερμηνευτική ανεύρεση, συγκεκριμενοποίηση και εξειδίκευση του περιεχομένου του έχει συμβάλλει ουσιωδώς και σχεδόν αποκλειστικά η νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου, μέσω της οποίας φωτοδοτούνται τρία επιμέρους δικαιώματα :

α) Δικαίωμα ελεύθερης πρόσβασης στο δικαστήριο

Αν και το εν λόγω δικαίωμα δεν προβλέπεται ρητά στο άρθρο 6 της Σύμβασης, συνάγεται ωστόσο ερμηνευτικά και επαγωγικά ως ειδικότερη έκφανση του ευρύτερου δικαιώματος της δίκαιης δίκης. Θα ήταν πράγματι οξύμωρο να προβλέπονται λεπτομερώς στην ΕΣΔΑ η ισότητα, η δημοσιότητα και η ταχύτητα της δικαστικής διαδικασίας αλλά όχι και αυτή η ίδια η διαδικασία,

31. Οι αρχές που ρητά κατοχυρώνει στο κείμενό του το άρθρο 6 είναι οι εξής: α) η “δίκαιη” εν στενή εννοία εκδίκαση της υπόθεσης, β) η ταχεία (εντός ευλόγου χρόνου, δηλαδή) εκδίκαση της υπόθεσης, γ) η δημόσια εκδίκαση της υπόθεσης και τέλος δ) η από ανεξάρτητο και αμερόληπτο δικαστήριο εκδίκαση της υπόθεσης.

πολύ περισσότερο η ελεύθερη πρόσβαση σε αυτή, στο πλαίσιο και μέσω της οποίας καθίσταται εφικτή η απόλαυση των πιο πάνω διαδικαστικών εγγυήσεων.

Το δικαίωμα, λοιπόν, αυτό πρόσβασης σε δικαστήριο συνεπάγεται για το κράτος μέλος ένα τρίπτυχο υποχρεώσεων, οι οποίες είναι οι εξής: α) η ίδρυση δικαστηρίου με πλήρη δικαιοδοσία να εξετάσει την εισαγόμενη υπόθεση και να αποφανθεί επ' αυτής λαμβάνοντας υπόψη τόσο τα νομικά όσο και τα πραγματικά περιστατικά, β) η πρόβλεψη διαδικασίας προσφυγής σε ανώτερο του πρώτου δικαιοδοτικό όργανο και γ) η παροχή και εξασφάλιση στους πολίτες κάθε δυνατής ευκολίας, απαραίτητης για την αποτελεσματική πρόσβαση στη δικαιοσύνη και η ταυτόχρονη λήψη πραγματικών και συγκεκριμένων μέτρων προστασίας τους από νομικά εμπόδια που ενδεχομένως δύνανται να ανακόψουν την πρόσβαση αυτή.³²

Στο σημείο αυτό πρέπει να επισημανθεί ότι το δικαίωμα προσφυγής σε ανώτερο δικαστήριο παρέχον εχέγγυα ασφαλέστερης κρίσης, στο πλαίσιο του οποίου θα επιτευχθεί επανάκριση της υπόθεσης, δεν αναγνωρίζεται από τις διατάξεις της ΕΣΔΑ και ως εκ τούτου, όπως έχει ειπωθεί, δεν υφίσταται υποχρέωση των κρατών μελών ίδρυσης δευτεροβάθμιων και αναιρετικών δικαστηρίων. Ωστόσο, στην παρ. 1 του άρθρου 2 του 7^{ου} Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ εισάγεται ρητά η αρχή του δεύτερου βαθμού δικαιοδοσίας, έτσι ώστε στο βαθμό που υπάρχουν ή ιδρυθούν αντίστοιχα δικαστήρια, απαιτείται και στην ενώπιόν τους διαδικασία η εξασφάλιση του ως άνω *minimum* εγγυήσεων του άρθρου 6 της Σύμβασης³³.

Τα παραπάνω δε σημαίνουν, βέβαια, ότι το κράτος μέλος δεν μπορεί να θεσπίζει προϋποθέσεις, περιορισμούς και δικονομικούς κανόνες πρόσβασης σε δικαστήριο, με στόχο την καλύτερη οργάνωση και ταχύτερη απονομή της

32. Βλ. αποφάσεις ΕΔΔΑ Καθολική Εκκλησία Χανίων κατά Ελλάδα της 16^{ης}/12/1997, Τσιρώνης κατά Ελλάδα της 06^{ης}/12/2001, Σωτ. & Νικ. Κούτρας Α.Τ.Τ.Ε.Ε. κατά Ελλάδα της 16^{ης}/11/2000, Σκονδριανού κατά Ελλάδα της 18^{ης}/03/2004.

33. Ταυτόσημες κατά περιεχόμενο προβλέψεις απαντώνται και στο άρθρο 14 παρ. 3 εδ. α' και β' του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα του ΟΗΕ της 16^{ης}/12/1966.

δικαιοσύνης. Επομένως, πολλές -ακόμα και αυστηρές- προϋποθέσεις παραδεκτού ενδίκων μέσων είναι θεμιτές, ενίοτε δε αναγκαίες και δε συνεπάγονται άνευ ετέρου περιορισμό του δικαιώματος πρόσβασης. Το ΕΔΔΑ, όπως θα δούμε παρακάτω με παραδείγματα από τη νομολογία του, έχει διατυπώσει συγκεκριμένα, αυστηρά, σε κάθε περίπτωση όχι αυθαίρετα κριτήρια, βάσει των οποίων αποφαινεται κάθε φορά περί παραβίασης ή μη του προστατευόμενου αυτού δικαιώματος. Μόνο οι διατυπώσεις εκείνες και οι κανόνες διαδικασίας που δημιουργούν ανεπίτρεπτα προσκόμματα τέτοιας έκτασης και έντασης, ώστε να καθιστούν ατελέσφορη την άσκηση και να αναιρούν κατ' ουσία το σχετικό δικαίωμα, παραβιάζουν το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ. Στις περιπτώσεις δηλαδή που εισάγονται εμπόδια και δεν παρέχονται στον προσφεύγοντα τα αναγκαία *in concreto* μέσα και οι ευκολίες συμμετοχής στη δικαστική διαδικασία, τότε αυτή, συνολικά θεωρούμενη, δεν μπορεί να θεωρηθεί δίκαιη υπό την έννοια του άρθρου 6 παρ. 1 της Σύμβασης.

β) Αρχή της ισότητας των (οικονομικών) όπλων

Η γενική αρχή της ισότητας αποτελεί έννοια συνώνυμη της δικαιοσύνης ήδη από την κλασική αρχαιότητα. Στο Σύνταγμά μας διατυπώνεται κατά τρόπο απόλυτο στο άρθρο 4 παρ. 1, το οποίο ορίζει ότι “οι Έλληνες είναι ίσοι ενώπιον του νόμου”, διάταξη παγίως διδασκόμενη και νομολογικά ερμηνευόμενη ως ισότητα όχι μόνο των πολιτών ενώπιον του νόμου αλλά και του νόμου απέναντι στους πολίτες.

Παρά την απόλυτη αυτή συνταγματική διατύπωση, γίνεται πλέον δεκτό ότι η εφαρμογή της ισότητας δεν είναι άκαμπτη και επιδέχεται πολλούς περιορισμούς χάριν εξυπηρέτησης του δημοσίου συμφέροντος. Η αποδοχή αυτή οδηγεί τη νομολογία σε διάσπαση της αρχής στο επίπεδο του ουσιαστικού δικαίου, προκειμένου, όμως, όχι να αναιρέσει αλλά να προσγειώσει την τυπική, απρόσωπη και ουδέτερη έννοια της νομικής ισότητας, ικανοποιώντας

ευρύτερους πολιτικοκοινωνικούς στόχους και επιδιώξεις. Σε κάθε περίπτωση, ο δικαστής οφείλει να ερευνά κάθε φορά αν και κατά πόσο η εισαγόμενη από το νομοθέτη εξομοίωση των ανόμοιων ή η διαφοροποίηση των όμοιων πραγματικών καταστάσεων και συνθηκών επιβάλλεται πράγματι από λόγους γενικότερου κοινωνικού ή δημόσιου συμφέροντος ή είναι αυθαίρετη. Παρά την έντονη κριτική που δέχτηκε η ως άνω πρακτική, τελικά εμπλούτισε και ζωογόνησε την αρχή της ισότητας, προσδίδοντάς της περισσότερο κοινωνικό χαρακτήρα και καθιστώντας την περισσότερο ουσιαστική, εξισορροπητική και ευέλικτη.³⁴

Κατόπιν αυτών, συνιστά δογματικό πλέον ζήτημα το κατά πόσο η αρχή της ισότητας των διαδικών απορρέει από την ως άνω γενική αρχή της ισότητας, η οποία, όπως εκτέθηκε, έχει αναλογικό χαρακτήρα³⁵, ή από το ίδιο το άρθρο 20 του Σ, οπότε έχει τυπικό - αριθμητικό χαρακτήρα. Ορθότερο είναι να γίνει δεκτό το δεύτερο, καθώς η δικαστική προστασία δεν μπορεί παρά να παρέχεται ανεξαιρέτως σε όλους με απόλυτη ισότητα. Η ιδιότητα του διαδικού είναι “άχρωμη” από δικαϊκή άποψη, ώστε δεν μπορεί να δικαιολογήσει ενδεχόμενες παρεκκλίσεις και εξαιρέσεις για λόγους δημοσίου συμφέροντος. Δικαστική στάθμιση με άνισους όρους για τους διαδικούς ισοδυναμεί με άρνηση παροχής έννομης προστασίας. Επομένως, η διαδικαστική ισότητα έχει περισσότερο την έννοια της αριθμητικής, “δημοκρατικής” ισότητας, δεν επηρεάζεται από το αμφισβητούμενο ουσιαστικό δικαίωμα ενώ ενδεχόμενη ευνοϊκότερη θέση του ενός διαδικού στο επίπεδο του ουσιαστικού δικαίου παραμένει για το δικονομικό δίκαιο εντελώς αδιάφορη.³⁶

Στο πλαίσιο αυτό, παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον η ανάλυση που θα

34. Βλ. Ν.Θ. Νίκα, Η αρχή της ισότητας των όπλων και τα διαδικαστικά προνόμια του Δημοσίου στην πολιτική δίκη, Αρμενόπουλος 3/2004, σελ. 325.

35. Ο αναλογικός χαρακτήρας της ισότητας επιτρέπει στο νομοθέτη, ενόψει διαφορετικών πραγματικών καταστάσεων, να προκρίνει διαφορετικές ρυθμίσεις, εισάγοντας ακόμη και προνόμια υπέρ των πραγματικά ασθενέστερων και πιο αδύναμων κοινωνικών ομάδων, προκειμένου να αντισταθμιστεί η παρατηρούμενη ανισότητα σε βάρος τους.

36. Η αυστηρή τήρηση της αρχής της ισότητας των όπλων υπαγορεύεται εξάλλου από τον ίδιο το διαγνωστικό χαρακτήρα της αμφισβητούμενης δικαιοδοσίας.

ακολουθήσει σχετικά με τη νομολογιακή αντιμετώπιση των νομοθετικά κατοχυρωμένων δικονομικών προνομίων του Ελληνικού Δημοσίου έναντι των αντιδίκων του, η γνώμη του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου για το ίδιο θέμα καθώς και η καθοριστική σημασία και συμβολή της τελευταίας στην κατάργηση ή μη εφαρμογή πολλών από αυτά.³⁷

γ) Δικαίωμα επικοινωνίας και παράστασης με δικηγόρο

Η ουσιαστική απονομή δικαιοσύνης και η εν στενή εννοία δίκαιη διεξαγωγή της δίκης είναι άρρηκτα συνυφασμένες με την πραγματική δυνατότητα αφενός προβολής και υπεράσπισης του “δικαίου” καθενός μέρους της δίκης και αφετέρου αντίκρουσης και άμυνας κατά του “αδίκου” του άλλου. Η δυνατότητα αυτή, όμως, δεν υφίσταται καθόλου ή τουλάχιστον δεν υφίσταται επαρκώς χωρίς τη συμπαράσταση των διαδίκων μερών από πληρεξουσίους δικηγόρους, νομικά καταρτισμένους και ειδικά εντεταλμένους να συνεπικουρούν αυτά, σε κάθε στάδιο της δίκης.

Ειδικότερη έκφανση, επομένως, του δικαιώματος δικαστικής προστασίας αποτελεί και η δυνατότητα επικοινωνίας και παράστασης με δικηγόρο, μέσω της οποίας μόνο η υπεράσπιση του πολίτη φτάνει στα ακραία όρια αποτελεσματικότητάς της. Γι’ αυτό και το ΕΔΔΑ έχει αποφανθεί σχετικά ότι “από το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ, το οποίο απαιτεί αποτελεσματικό δικαίωμα προσφυγής σε δικαστήριο επί υποθέσεων αστικής φύσεως, συνάγεται ότι η παροχή δικαστικής αρωγής με τη συνδρομή ενός δικηγόρου είναι απαραίτητη όταν αναδεικνύεται ως καθοριστική για την αποτελεσματική πρόσβαση σε δικαστήριο, είτε διότι ο

37. Βλ. αποφάσεις ΕΔΔΑ, Πλατάκου κατά Ελλάδας της 11ης/01/2001 και Καμπάνης κατά Ελλάδας της 13ης/07/1995.

νόμος προβλέπει την αντιπροσώπευση από δικηγόρο είτε λόγω της πολυπλοκότητας της διαδικασίας ή της υποθέσεως”.³⁸

Δεδομένης μάλιστα της διασταλτικής ερμηνείας που εφαρμόζει το Δικαστήριο στον όρο “υποθέσεις αστικής φύσης”, όπως θα δούμε πιο κάτω, γίνεται αντιληπτό ότι η παράσταση με δικηγόρο είναι απαραίτητη σε κάθε δικαστική διαδικασία, αστική, ποινική ή διοικητική, ακόμα και ενώπιον διοικητικών αρχών.³⁹ Όπως χαρακτηριστικά λέγεται “ο δικηγόρος, ως νομικός, θα διαφωτίσει κατά πάσα πιθανότητα πληρέστερα τη διοίκηση και θα συμβάλει στην ορθή διερεύνηση της υποθέσεως και στην απονομή ουσιαστικής δικαιοσύνης”. Παρατηρείται, έτσι, μία τεράστια συμβολή του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ και κυρίως της ερμηνείας αυτού από το ΕΔΔΑ στην επέκταση μίας τόσο σημαντικής ρύθμισης σε κάθε “δίκη” ή ακόμα και “διαδικασία” η οποία στοχεύει και καταλήγει σε απονομή δικαίου.⁴⁰

Στην ίδια νομική βάση εδράζονται και οι διατάξεις της εθνικής νομοθεσίας περί υποχρεωτικού διορισμού συνηγόρου του διαδίκου, ελλείψει οικονομικής δυνατότητας του τελευταίου.⁴¹ Τα άρθρα 96^A, 100, 104, 200, 340, 376 κλπ του ΚΠοινΔ είναι μόνο μερικά από αυτά που θεσπίζουν όχι μόνο ως δικαίωμα αλλά και ως υποχρέωση την παράσταση και επικοινωνία του κατηγορουμένου με συνήγορο. Χαρακτηριστική είναι η εισηγητική έκθεση του Ν. 2721/1999, με τον οποίο εισήλθε στον ΚΠοινΔ η διάταξη του άρθρου 96^A, στην οποία έκθεση αναφέρεται ρητά ότι η ως άνω ρύθμιση επιβλήθηκε από το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ και τη σχετική καταδίκη της αντίθετης πρακτικής των εθνικών

38. Βλ. απόφαση ΕΔΔΑ, Aerts κατά Βελγίου της 30^{ης}/07/1998 και απόφαση ΕΔΔΑ, Gnahore κατά Γαλλίας της 19^{ης}/09/2000. Επίσης απόφαση Golder κατά Ηνωμένου Βασιλείου της 21^{ης}/02/1975.

39. Βλ. ΔΕφΑΘ 41/1990, ΔΕφΑΘ 1090/1993, ΣτΕ (ΟΛ) 2152/2000, Π. Λαζαράτου “Το δικαίωμα παράστασης με δικηγόρο στη διοικητική διαδικασία”, Δίκη 23, σελ. 65 και “Αντισυνταγματικότητα νομοθετικής διατάξεως με την οποία απαγορεύεται η παράσταση δικηγόρου στη διοικητική διαδικασία”, Δίκη 25, σελ. 507.

40. Βλ. Γεωργίου Δελλή, Η κατοχύρωση του δικαιώματος παράστασης με συνήγορο στην πειθαρχική διαδικασία, ΔτΑ 15/2002, σελ. 17 επ.

41. Βλ. και τις διατάξεις των άρθρων 194 επ. ΚΠολΔ και 276 ΚΔιοικΔ, που ρυθμίζουν την παροχή ευεργετήματος πενίας, για την επίτευξη αποτελεσματικότερης πρόσβασης στο δικαστήριο.

δικαστηρίων από το Δικαστήριο του Στρασβούργου⁴², προκειμένου να εναρμονιστεί η εθνική νομολογία με τη νομολογία του τελευταίου και να αποφευχθούν αφενός περαιτέρω άσκοπες οικονομικές επιβαρύνσεις της χώρας μας και αφετέρου ο κίνδυνος έκθεσης αυτής στα διεθνή όργανα από τη μη συμμόρφωση στις ανειλημμένες διεθνείς υποχρεώσεις της.

Παρά, όμως, την εισαγωγή στο χώρο του ποινικού δικαίου της ως άνω σημαντικής ρύθμισης και την ακόμα πιο σημαντική αιτιολόγησή της στην εισηγητική έκθεση, δεν έχει επεκταθεί αυτή και στο χώρο του διοικητικού δικαίου. Το άρθρο 276 ΚΔιοικΔ προβλέπει μεν την παροχή ευεργετήματος πενίας στους οικονομικά αδύνατους διαδικούς, περιορίζει, ωστόσο, το περιεχόμενό του στην απαλλαγή από τα τέλη χαρτοσήμου και το τέλος δικαστικού ενσήμου, χωρίς να προβλέπεται δυνατότητα διορισμού πληρεξουσίου δικηγόρου και καταβολής της αμοιβής του από το Κράτος. Πρέπει, επομένως, να επισημανθεί η ανάγκη άμεσης πλήρωσης του κενού αυτού, διαφορετικά υφίσταται παραβίαση του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ, το οποίο, όπως έχει ήδη αναφερθεί, διαθέτει υπερνομοθετική ισχύ.⁴³

2. Αρχή της δημοσιότητας της διαδικασίας

Μία πολύ σημαντική αρχή που θεσπίζει η διάταξη του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ είναι αυτή της δημοσιότητας της δίκης.⁴⁴ Η δημοσιότητα αυτή αφορά τόσο τη

42. Απόφαση ΕΔΔΑ, Twalib κατά Ελλάδας της 09^{ης}/06/1998.

43. Έχει στοιχειοθετηθεί και η άποψη ότι “αντίκειται στο άρθρο 20 παρ. 1 του Σ και στα άρθρα 6 της ΕΣΔΑ και 14 του Διεθνούς Συμφώνου για τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα η κατάργηση με το άρθρο 285 παρ. 1 του ΚΔιοικΔ της εφαρμογής και στις δίκες ενώπιον των διοικητικών δικαστηρίων των διατάξεων των άρθρων 199, 200 και 203 του ΚΠολΔ, οι οποίες εφαρμόζονταν και επί των διοικητικών διαφορών δυνάμει του άρθρου 83 παρ. 1 του Π.Δ. 341/1978 και του άρθρου 4 του Ν. 1406/1983. Έτσι, λόγω της συνταγματικότητας αυτής και της αντιθέσεως της κατάργησης εφαρμογής στις διοικητικές δίκες των εν λόγω διατάξεων προς υπερνομοθετικούς κανόνες δικαίου, οι διατάξεις αυτές εξακολουθούν να ισχύουν”. Βλ. και ΣτΕ 38/2000, ΣτΕ 515/2000 και ΣτΕ 521/2000.

44. Θεμέλιο αυτής της αρχής αποτελεί η άντληση της νομιμοποίησης όλων των εξουσιών – συμπεριλαμβανομένης της δικαιοσύνης – από το λαό, οπότε θα πρέπει η λειτουργία τους να παρακολουθείται απ’ αυτόν, κάτι που μόνο με τη δημοσιότητα μπορεί να επιτευχθεί.

διαδικασία και διεξαγωγή της δίκης όσο και την απαγγελία της απόφασης επί αυτής. Η διασφάλιση, πράγματι, της διαφάνειας καθώς και του αδιάβλητου και αμερόληπτου χαρακτήρα της δίκης, της με άλλα λόγια δίκαιης δίκης, πραγματώνεται μόνο με τη δημόσια διεξαγωγή αυτής, με τη διασφάλιση, δηλαδή, της απρόσκοπτης δυνατότητας του κοινού εισέλευσης στην αίθουσα του δικαστηρίου και ακώλυτης παρακολούθησης της συνεδρίασής του. Εκτός αυτού, όμως, και προς αποφυγήν οποιασδήποτε υπόνοιας περί εξωγενών παρεμβολών κατά τη λήψη της απόφασης του δικαιοδοτικού οργάνου, απαιτείται αυτή να απαγγέλλεται δημόσια στο ακροατήριο του δικαστηρίου.⁴⁵ Με τον τρόπο αυτό, άλλωστε, επιτυγχάνεται και εξασφαλίζεται και η διατήρηση του κύρους του δικαιοδοτικού οργάνου, ο σεβασμός των πολιτών προς αυτό και η εμπιστοσύνη τους στη δικαιοσύνη.

Η αρχή αυτή, η οποία έχει αποκτήσει και συνταγματική ισχύ με το άρθρο 93 παρ. 2 και 3 του Σ, ερμηνεύεται διασταλτικά, ώστε να είναι απαραίτητη η πρόσδοση της μεγαλύτερης δυνατής δημοσιότητας κατά τη συζήτηση που προηγείται της απόφασης, προκειμένου να αποκλειστεί το ενδεχόμενο αυθαιρεσίας των δικαιοδοτούντων οργάνων και συνοψίζεται στο δόγμα “δεν αρκεί απλώς η απονομή δικαιοσύνης, αλλά θα πρέπει ο καθένας να βλέπει ότι αποδίδεται”.⁴⁶

Πρέπει βεβαίως να αναφερθεί ότι, όπως κάθε αρχή και δικαίωμα, έτσι και αυτή δεν είναι απεριόριστη. Επιδέχεται αποκλίσεις και περιορισμούς για λόγους αναγόμενους τόσο στην ηθική, τη δημόσια τάξη και την εθνική ασφάλεια όσο και στο ίδιο το συμφέρον των διαδίκων ή της δικαιοσύνης με την ευρεία έννοια του όρου. Δεν αποκλείεται λοιπόν -αντιθέτως είναι θεμιτή και συμβατή με το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ- τόσο η παραίτηση του διαδικού από την εγγύηση αυτή δημοσιότητας

45. Βλ. Αριστοτέλη Χαραλαμπίκη, Δημοσιότητα της δίκης και παρουσία των ΜΜΕ στο Δικαστήριο, Ποινικά Χρονικά ΝΓ/2003, σελ. 6.

46. “Justice is not only to be done, but to be seen to be done”. Βλ. Ευθυμίου Αντωνόπουλου, Η υπόθεση Lorenzi και η επίδραση της ΕΣΔΑ στις διαδικασίες επιβολής διοικητικών και πειθαρχικών κυρώσεων, ΔτΑ 11/2001, σελ. 783.

της δίκης όσο και η αίτησή του για δημόσια διεξαγωγή της τελικής συζήτησης, αρκεί να υπάρχουν δικαιολογημένα συμφέροντα, χρήζοντα κάθε φορά ανάλογης προστασίας.

Επειδή τα αμιγώς δικαιοδοτικά όργανα ήδη υποχρεούνται, με διατάξεις των εθνικών συνταγμάτων, να τηρούν δημοσιότητα στις συνεδριάσεις τους⁴⁷, το μεγαλύτερο ενδιαφέρον συγκεντρώνεται στο κατά πόσο η υποχρέωση αυτή επεκτείνεται και σε διαδικασίες ενώπιον οργάνων, όχι αμιγώς δικαιοδοτικών, αλλά επιτελούντων διοικητικές λειτουργίες, στο πλαίσιο των οποίων επιβάλλονται διοικητικές κυρώσεις και ποινές. Το ΕΔΔΑ, λοιπόν, υπήγαγε με τη νομολογία του⁴⁸ στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 6 της Σύμβασης και τις πειθαρχικές υποθέσεις, με κριτήριο είτε την προσβολή περιουσιακών δικαιωμάτων που επέρχεται από την επιβολή πειθαρχικής ποινής, είτε την αντιστοιχία της τελευταίας με την ποινή του ποινικού δικαίου.⁴⁹

Αποτέλεσμα της ως άνω νομολογίας του Στρασβούργου υπήρξε η τροποποίηση του νομικού status των πειθαρχικών διαδικασιών των επαγγελματικών κυρίως συλλόγων των χωρών μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης προς την κατεύθυνση της συμμόρφωσης με τις επιταγές της αρχής της δημοσιότητας. Από πλευράς ελληνικού δικαίου, το θέμα είναι ιδιαίτερα φλέγον για τους δικηγορικούς και συμβολαιογραφικούς συλλόγους, οι πειθαρχικές αποφάσεις των οποίων, όπως θα δούμε αναλυτικά παρακάτω, δεν προσβάλλονται ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας, διότι θεωρούνται πράξεις οργάνων που εντάσσονται στη δικαστική λειτουργία⁵⁰.

47. Τούτο οφείλεται στο ότι η μυστικότητα των συνεδριάσεων χαρακτήριζε τα απολυταρχικά καθεστώτα, οπότε, μετά την εγκαθίδρυση της δημοκρατίας, η δημοσιότητα των συνεδριάσεων αποτυπώθηκε στα συντάγματα των χωρών.

48. Βλ. Αποφάσεις ΕΔΔΑ, Le Compte κλπ κατά Βελγίου της 23^{ης}/06/1981, Diennet κατά Γαλλίας της 26^{ης}/03/1995, Gautrin κλπ κατά Γαλλίας της 20^{ης}/05/1998.

49. Αξιοσημείωτη είναι και η απόφαση της 30^{ης}/10/1998 τμήματος του γαλλικού Conseil d' Etat (Lorenzi), σύμφωνα με την οποία "...η έλλειψη δημοσιότητας των συνεδριάσεων ειδικού διοικητικού δικαστηρίου προσέκρουε στη διάταξη του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ, εφόσον αυτό, επιλαμβανόμενο πράξεων δυνατών να δικαιολογήσουν την επιβολή διοικητικών ποινών, θεωρείται ότι αποφαινεται επί του βασιμίου κατηγοριών ποινικής φύσεως".

50. Βλ. ΣτΕ 668/1977, 3884/1981, 657/1990.

Η υποχρεωτική δημοσιότητα της δίκης, εκτός από την παραδοσιακή δημοσιότητα των συνεδριάσεων των δικαστηρίων και των λοιπών δικαιοδοτούντων οργάνων, περιλαμβάνει, ή τουλάχιστον περιελάμβανε, και τη λεγόμενη “έμμεση δημοσιότητα”, δηλαδή τη ραδιοτηλεοπτική μετάδοση των δικών. Αυτή η τελευταία μορφή δημοσιότητας χρήζει ιδιαίτερης προσοχής καθώς εγκυμονεί κινδύνους και διακυβεύει τόσο την ηθική ακεραιότητα των διαδικών όσο και το ίδιο το έργο απονομής της δικαιοσύνης, το οποίο μπορεί τελικά να παρεμποδιστεί από αυτή. Για τους λόγους αυτούς, η απαγόρευση αναμετάδοσης των δικών, ενώ μέχρι πρόσφατα αποτελούσε την εξαίρεση, ανάγεται πλέον σε κανόνα, η δε δυνατότητα αναμετάδοσης αποτελεί εξαίρεση και μάλιστα υπό αυστηρές προϋποθέσεις, οι οποίες επιπρόσθετα πρέπει να συντρέχουν σωρευτικά⁵¹.

3. Αρχή της εύλογης διάρκειας της διαδικασίας

Σήμερα, εντοπίζεται έντονα το φαινόμενο της πολύ μεγάλης καθυστέρησης απονομής της δικαιοσύνης. Στον ελληνικό χώρο δε, η διάρκεια των δικών και η έκδοση των αποφάσεων αντίστοιχα, ακολουθούν ρυθμούς αισθητά βραδύτερους από αυτούς άλλων ευρωπαϊκών χωρών, οι οποίοι, εύλογα, έχουν κριθεί απαράδεκτοι από το ΕΔΔΑ και έχουν προκαλέσει επανειλημμένως δυσμενείς αποφάσεις του εις βάρος της χώρας μας. Υπολογισμοί που ήρθαν στο φως της δημοσιότητας προ ετών, αναβίβαζαν το όριο της απαιτούμενης χρονικής

51. Στην εισηγητική έκθεση του σχεδίου νόμου για τη “Σύσταση σώματος Επιθεώρησης και Ελέγχου των Καταστημάτων Κράτησης και άλλες διατάξεις” αναφέρεται χαρακτηριστικά ότι “..η έμμεση δημοσιότητα, που φέρεται να συναρτάται με τη ραδιοτηλεοπτική μετάδοση ή τη με οποιονδήποτε άλλο τρόπο καταγραφή των δικών, όχι μόνο δεν αποτελεί πρόσθετη εισφορά στη βελτίωση του παρεχόμενου δικαιοδοτικού έργου, αντίθετα δημιουργεί προβλήματα στην ομαλή διεξαγωγή της δίκης, διαμορφώνει εικόνα που δε συνάδει με την αισθητική του χώρου και του επιτελούμενου έργου, συνιστά προσβολή της προσωπικότητας του κατηγορουμένου, ενώ υποστηρίζεται ότι προσβάλλει και την αρχή της δίκαιης δίκης που κατοχυρώνει το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ”.

διάρκειας των πολιτικών δικών στα έξι χρόνια για τον πρώτο βαθμό μόνο.⁵² Σοβαρό πρόβλημα ανακύπτει και από το μακρό χρονικό διάστημα μεταξύ κατάθεσης των αγωγών και προσδιοριζόμενης δικασίμου συζήτησής τους. Ανάλογη είναι η κατάσταση και στη διοικητική δικαιοσύνη ενώ στον τομέα των ποινικών υποθέσεων η εκδίκαση πλημμελημάτων υπερβαίνει την επταετία και η έκδοση αμετάκλητης απόφασης επί κακουργημάτων μπορεί να απαιτήσει και δώδεκα έτη.

Η ποιότητα της απονεμόμενης δικαιοσύνης, μέγεθος που δυσχερώς αποτυπώνεται ποσοτικά, συναρτάται άμεσα με το χρόνο απόδοσής της, έτσι ώστε η αύξηση του χρόνου αυτού να συνδέεται με την ποιοτική έκπτωση της δικαιοδοτικής λειτουργίας. Η βραδύτητα στην απόδοση δικαιοσύνης, εκτός του ότι παραβιάζει το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ, επιφέρει, ουσιαστικά, αποτελέσματα ανάλογα με εκείνα της αρνησιδικίας και έχει δυσμενείς οικονομικές επιπτώσεις για το διάδικο, ο οποίος υφίσταται ενίοτε τεράστια ψυχική ταλαιπωρία και υλική ζημία από τη μακρόχρονη και ατέρμονη εμπλοκή του στη δικαστική διαδικασία. Έχει δε παρατηρηθεί ότι η μη έγκαιρη απονομή του δικαίου ισοδυναμεί σε αρκετές περιπτώσεις με τη μη απονομή δικαίου, καθώς ο χρόνος που έχει παρέλθει από τη δημιουργία της επίδικης διαφοράς μέχρι την επίλυσή της, απονομηματοδοτεί την τελευταία, όντας από μόνος του πολύ πιο ισχυρός. Εκτός των άλλων, όμως, επιδρά δυσμενώς και απορρυθμιστικά και για την ίδια τη δικαιοδοτική λειτουργία, καθώς δημιουργεί κλίμα ανασφάλειας δικαίου και έλλειψης εμπιστοσύνης στο δικαιοδοτικό μηχανισμό.

Σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ “παν πρόσωπον έχει δικαίωμα όπως η υπόθεσις του δικασθή ... εντός λογικής προθεσμίας υπό ... δικαστηρίου ...”. Η ΕΣΔΑ, λοιπόν, με τη διάταξη αυτή προστατεύει, εκτός από τη δίκαιη δίκη, και την έγκαιρη απονομή της δικαιοσύνης, την οποία μάλιστα θεωρεί προϋπόθεση της πρώτης. Πρέπει δε να σημειωθεί ότι η έννοια της

52. Δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις δικών που περαιώθηκαν μετά την παρέλευση δεκαπενταετίας και άλλες που ακόμα εκκρεμούν και προσεγγίζουν την εικοσαετία από την έγερση των σχετικών αγωγών.

“λογικής προθεσμίας” στη διάταξη του άρθρου 6 εμφανίζεται ως αυτόνομη⁵³, χωρίς, δηλαδή, να λαμβάνονται υπόψη για την ερμηνεία της οι τυχόν νομοθετικές ελλείψεις και τα γενικότερα προβλήματα υποδομής και οργάνωσης των δικαστηρίων των κρατών μελών, τα οποία σε πολλές περιπτώσεις αποδυναμώνουν ή και καταργούν ουσιαστικά το δικαίωμα δικαστικής προστασίας.

Το ΕΔΔΑ έχει αποφανθεί επανειλημμένως ότι ο εύλογος χαρακτήρας της διάρκειας μίας δικαστικής διαδικασίας εκτιμάται *ad hoc*, σύμφωνα, δηλαδή, με τις επιμέρους περιστάσεις της εκάστοτε υπόθεσης.⁵⁴ Τα κριτήρια, τα οποία λαμβάνει υπόψη του ειδικότερα, είναι η πολυπλοκότητα της υπόθεσης, η συμπεριφορά του προσφεύγοντος και των αρμοδίων εμπλεκομένων αρχών καθώς και το διακύβευμα που ενέχει η υπόθεση για τους ενδιαφερομένους.⁵⁵ Υπό αυτές τις προϋποθέσεις, έχει επιδικάσει μεγάλες αποζημιώσεις σε μεγάλο αριθμό προσφευγόντων, οι οποίοι αν και προσέφυγαν στη δικαιοσύνη, άργησαν αδικαιολόγητα πολύ να δικαιωθούν.

Δεδομένου του μεγάλου αριθμού των καταδικών και της χώρας μας για τη μη απονομή δικαιοσύνης εντός ευλόγου χρόνου, όπως απαιτεί το άρθρο 6 της Σύμβασης, και προς αποφυγήν των παθολογικών φαινομένων που ανακόπτουν εξ αυτής, κρίνονται απολύτως αναγκαίες οι μεταρρυθμίσεις του δικονομικού δικαίου προς την κατεύθυνση της επιτάχυνσης της απονομής δικαιοσύνης. Χωρίς να παραγνωρίζονται οι πρόσφατες νομοθετικές προσπάθειες βελτίωσης των

53. Βλ. παραπάνω υποσημ. 10.

54. Βλ. αποφάσεις ΕΔΔΑ, Φίλης II κατά Ελλάδα της 27^{ης}/06/1997, Παπαγεωργίου κατά Ελλάδα της 22^{ης}/10/1997, Πασχαλίδης κλπ κατά Ελλάδα της 19^{ης}/03/1997, Σταμουλακάτος II κατά Ελλάδα της 26^{ης}/11/1997, Παφίτης κλπ κατά Ελλάδα της 26^{ης}/02/1998, Τσίγκουρ κατά Ελλάδα της 06^{ης}/07/2000, Πρωτόπαπα και Μαραγκού κατά Ελλάδα, Κοσμόπολις Α.Ε. κατά Ελλάδα της 29^{ης}/03/2001, Portington κατά Ελλάδα της 23^{ης}/09/1998, Αγγά κατά Ελλάδα της 25^{ης}/01/2000, Ζαρμακούρης και Σακελλαρόπουλος κατά Ελλάδα της 19^{ης}/10/2000, Αρβελάκης κατά Ελλάδα της 12^{ης}/04/2001, Οικονομίτσιος κατά Ελλάδα της 19^{ης}/10/2000, Καραγιάννης κατά Ελλάδα της 16^{ης}/01/2003 κλπ.

55. Βλ. αποφάσεις ΕΔΔΑ, Buschholz της 06^{ης}/05/1981, Guincho της 10^{ης}/07/1984, Santili της 19^{ης}/02/1991, Wiesinger της 30^{ης}/10/1991, Frydlender κατά Γαλλίας, Pelissier et Sassi κατά Γαλλίας, Ουράνιο Τόξο κλπ κατά Ελλάδα της 20^{ης}/10/2005, Διαμαντιδής κατά Ελλάδα της 19^{ης}/05/2005 κλπ.

σχετικών ρυθμίσεων και διατάξεων της πολιτικής, διοικητικής και ποινικής δικονομίας, θα ήταν ακόμα πιο σκόπιμη η συνταγματική διατύπωση και κατοχύρωση αυστηρών αφενός χρονικών ορίων στον προσδιορισμό των εννόμων βοηθημάτων αλλά και στην έκδοση απόφασης από τη συζήτησή τους και ρητής αφετέρου υποχρέωσης του κράτους πλήρους αποκατάστασης της ζημίας που θα προκαλεί η τυχόν παραβίαση των ρυθμίσεων αυτών.

4. Αρχή της νόμιμης συγκρότησης, ανεξαρτησίας & αμεροληψίας του δικαστηρίου

Άρρηκτα συνδεδεμένη με την αρχή της δίκαιης δίκης είναι και η αναγκαιότητα εκδίκασης και επίλυσης των διαφορών από νόμιμα συγκροτημένα, ανεξάρτητα και αμερόληπτα δικαστήρια. Οι τρεις αυτές προϋποθέσεις αποτελούν εκφάνσεις της ίδιας της αρχής του κράτους δικαίου και της δημοκρατικής αρχής.⁵⁶ Όσον αφορά στη νόμιμη συγκρότηση του δικαστηρίου, ένα ελάχιστο περιεχόμενο της αρχής έγκειται στο ότι η ύπαρξη του δικαστηρίου πρέπει να προβλέπεται από συγκεκριμένη νομοθετική διάταξη που να τυγχάνει γενικής εφαρμογής. Η νομοθετική αυτή διάταξη πρέπει να ρυθμίζει τουλάχιστον σε γενικές γραμμές τον τρόπο οργάνωσης και λειτουργίας του δικαστηρίου, ενώ εξαιρετικά δικαστήρια που ιδρύονται *ad hoc* και κυρίως αποσκοπούν στην εκδίκαση συγκεκριμένης υπόθεσης, απαγορεύονται.⁵⁷

Η ούσταση και λειτουργία των δικαστηρίων πρέπει με λίγα λόγια να είναι σύμφωνη με το Σύνταγμα και το νόμο. Η δικαιοσύνη πρέπει να απονέμεται από τακτικούς μόνο δικαστές, οι οποίοι θα πληρούν τις προϋποθέσεις και τους όρους του νόμου και θα διορίζονται σύμφωνα με αυτούς, ενώ “δικαστικές επιτροπές

56. Βλ. αποφάσεις ΕΔΔΑ, Ettl κατά Αυστρίας της 23^{ης}/04/1987, Procola κατά Λουξεμβούργου της 28^{ης}/09/1995, Piersack κατά Βελγίου της 01^{ης}/10/1982, Nortier κατά Κάτω Χωρών της 24^{ης}/08/1993, Ακαδημία Εμπορίου κλπ κατά Ελλάδας της 04^{ης}/04/2000, Pescador Valero κατά Ισπανίας της 17^{ης}/06/2003 κλπ.

57. Τα εξαιρετικά αυτά δικαστήρια δεν πρέπει να συγχέονται με τα ειδικά δικαστήρια, τα οποία είναι σύμφωνα με το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ.

και έκτακτα δικαστήρια, με οποιοδήποτε όνομα, δεν επιτρέπεται να συσταθούν”.⁵⁸ Η συγκρότηση των δικαστηρίων με αυτό τον τρόπο αποτελεί εγγύηση για την απονομή της δικαιοσύνης με δίκαιο και αμερόληπτο τρόπο, προσδίδοντας μεγαλύτερο κύρος στο δικαιοδοτικό μηχανισμό. Πρωτεύουσας σημασίας είναι και η ρητή κατοχύρωση του δικαιώματος στο νόμιμο (φυσικό) δικαστή, με την έννοια της απαγόρευσης στέρησής του από το διάδικο, εκτός αν αυτός επιθυμεί διαφορετικά.⁵⁹

Περαιτέρω, η δικαστική ανεξαρτησία και αμεροληψία, όπως στα περισσότερα κράτη μέλη, έτσι και στη χώρα μας κατοχυρώνεται σε συνταγματικό επίπεδο στο άρθρο 87 παρ. 1. Η δικαστική ανεξαρτησία, ειδικότερα, συνίσταται στη διαμόρφωση δικαστικής κρίσης ανεπηρέαστης από κάθε είδους ιεραρχίες, σχέσεις, παρεμβολές και διαπλοκές με όργανα της νομοθετικής και εκτελεστικής εξουσίας καθώς και με ευρύτερους φορείς της κρατικής εξουσίας, σε συμμόρφωση με τις επιταγές των άρθρων 26 (αρχή της διάκρισης των εξουσιών) και 1 (δημοκρατική αρχή και αρχή της λαϊκής κυριαρχίας) του Συντάγματος. Η μόνη δέσμευση στην οποία υπάγονται οι δικαστές κατά την άσκηση των καθηκόντων τους είναι η τήρηση του Συντάγματος και των νόμων.

Η δικαστική αμεροληψία, τέλος, συνίσταται στην απαγόρευση οποιασδήποτε προκατάληψης υπέρ ή κατά ενός διαδίκου. Για το λόγο αυτό, είναι ανεπίτρεπτη η συμμετοχή δικαστή στη συζήτηση και λήψη απόφασης, οι ενδιαφερόμενοι επί της οποίας σχετίζονται με κάποιο τρόπο μαζί του.⁶⁰ Έτσι, έχει εισαχθεί στο δικονομικό δίκαιο ο θεσμός της εξαίρεσης του δικαστή και, κατ’ αναλογία, κάθε διοικητικού οργάνου εκτελούντος δικαιοδοτικό έργο, από διαδικασίες, η συμμετοχή στις οποίες δημιουργεί υπόνοιες προκατάληψης και μεροληψίας. Προς αποφυγήν αυτών, η έννομη τάξη μας αντιμετωπίζει οποιονδήποτε σύνδεσμο του δικαιοδοτούντος οργάνου με το διάδικο ως

58. Βλ. άρθρο 8 εδ. β’ του Σ.

59. Βλ. άρθρο 8 εδ. α’ του Σ.

60. Βλ. αποφάσεις ΕΔΔΑ, Sramek της 22^{ης}/10/1984 και Boeckemans κατά Βελγίου της 29^{ης}/10/1963.

αμάχητο τεκμήριο μεροληψίας υπέρ του, γι' αυτό τον εξαιρεί από τη διαδικασία, προστατεύοντας το κύρος της.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, η έλλειψη ή διαστρέβλωση κάποιας από αυτές τις διαδικαστικές εγγυήσεις νοθεύει το δικαίωμα δικαστικής προστασίας και ακυρώνει στην πράξη την αρχή του κράτους δικαίου.

5. Εκτέλεση των δικαστικών αποφάσεων

Στην προσπάθεια μίας διασταλτικής αλλά και “δημιουργικής” ερμηνείας του άρθρου 6 της Σύμβασης, τέθηκε ανωτέρω το ερώτημα πώς είναι δυνατό να κατοχυρώνει αυτό δικονομικές εγγυήσεις, όπως η αμεροληψία, η δημοσιότητα και η εύλογη διάρκεια της δικαστικής διαδικασίας, αλλά να μην προστατεύει ρητά το δικαίωμα που επιτρέπει την απόλαυση αυτών των δικονομικών εγγυήσεων, το δικαίωμα, δηλαδή, πρόσβασης στο δικαστήριο.⁶¹ Τώρα, εύλογα αναρωτιόμαστε πώς είναι δυνατόν το άρθρο 6 να προστατεύει λεπτομερώς τις δικονομικές εγγυήσεις αλλά να μην προβλέπει και κατοχυρώνει την εκτέλεση των δικαστικών αποφάσεων. Όπως έχει γίνει δεκτό, το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο καθίσταται απατηλό, εάν η εθνική έννομη τάξη ενός συμβαλλόμενου κράτους μέλους επιτρέπει τη μη εκτέλεση αμετάκλητης δικαστικής απόφασης.

Και ναι μεν στις ποινικές, λιγότερο δε στις πολιτικές υποθέσεις, η εκτέλεση των δικαστικών αποφάσεων είναι συνήθως ομαλή⁶². Η εκτέλεση, όμως, της διοικητικής, ιδιαίτερα, απόφασης συναντά συχνά εμπόδια, άλλοτε νομοθετικά και άλλοτε προερχόμενα από τις ίδιες τις διοικητικές αρχές, έτσι ώστε η αναγνώρισή της ως ατομικό δικονομικό δικαίωμα και κατ' επέκταση η προστασία της να είναι σήμερα επιτακτική.

61. Απόφαση ΕΔΔΑ, Golder της 07ης/05/1974.

62. Ο καταδικασθείς φυλακίζεται ή εξαγοράζει την ποινή του, ο αθωωθείς ξαναβρίσκει την ελευθερία του.

Στο πλαίσιο αυτό, το ΕΔΔΑ που έχει τονίσει την κεντρική θέση της δίκαιης δίκης στην ευρωπαϊκή έννομη τάξη⁶³, ήρθε αντιμέτωπο την τελευταία δεκαετία με το ερώτημα αν πράγματι η ευρεία ερμηνεία του άρθρου 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ επιτρέπει την εισαγωγή στο κείμενο της Σύμβασης του ουσιαστικού δικαιώματος στην εκτέλεση των δικαστικών αποφάσεων, παρά το γεγονός ότι το δικαίωμα αυτό δεν περιλαμβανόταν ρητά στην αρχική διατύπωση των συντακτών της. Προκειμένου να απαντήσει καταφατικά στο ερώτημα αυτό και να θωρακίσει έτσι το δικαίωμα του διαδίκου σε δίκαιη δίκη, το Δικαστήριο αφενός διεύρυνε το πεδίο εφαρμογής του εν λόγω άρθρου και αφετέρου ερμήνευσε “δημιουργικά” το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο.

Πιο συγκεκριμένα, ενώ αρχικά η Ευρωπαϊκή Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου δε συνέδεε τη διαδικασία της εκτέλεσης με την έννοια την “αμφισβήτησης”, κατά το άρθρο 6, με αποτέλεσμα να μην την υπάγει στο πεδίο εφαρμογής του επίμαχου άρθρου, μεταγενέστερα, αν και αργόσυρτα, το Δικαστήριο παγίωσε την επιλογή ένταξης της διαδικασίας εκτέλεσης στο ως άνω άρθρο, εκλαμβάνοντας σταδιακά ως δεδομένο τον καθοριστικό -για τα δικαιώματα αστικής φύσεως- χαρακτήρα της εκτέλεσης δικαστικής απόφασης από τις διοικητικές αρχές. Σε σειρά αποφάσεων του αναφέρει χαρακτηριστικά ότι “..η εκτέλεση δικαστικής απόφασης οποιουδήποτε δικαστηρίου, πρέπει να θεωρείται συνυφασμένη με την έννοια της δίκης στο πλαίσιο του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ. Αν η διοίκηση αρνείται ή παραλείπει να την εκτελέσει ή ακόμη κωλυσιεργεί να το κάνει, οι εγγυήσεις του άρθρου 6, τις οποίες έχει απολαύσει ο πολίτης κατά τη διάρκεια της διαδικασίας ενώπιον των δικαστηρίων, χάνουν κάθε νόημα ύπαρξης”.⁶⁴

63. Χαρακτηριστικά έχει σημειώσει ότι η δίκαιη δίκη “κατέχει μία τόσο εξέχουσα θέση στη δημοκρατική κοινωνία ώστε να μην δικαιολογείται συστατική ερμηνεία του άρθρου 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ”.

64. Βλ. Αποφάσεις ΕΔΔΑ, Hornsby κατά Ελλάδας της 19^{ης}/03/1997, Αντωνακόπουλος κλπ κατά Ελλάδας της 14^{ης}/12/1999, Δημήτριος Γεωργιάδης κατά Ελλάδας της 28^{ης}/03/2000, Λογοθέτης κατά Ελλάδας της 12^{ης}/04/2001, Καραχάλιος κατά Ελλάδας της 11^{ης}/12/2003, Πιαλόπουλος κλπ κατά Ελλάδας της 15^{ης}/02/2001, Burdon κατά Ρωσίας της 07^{ης}/05/2002,

Τα βήματα της ερμηνευτικής αυτής προσέγγισης του Δικαστηρίου οδήγησαν τελικά στη διάπλαση ενός πραγματικού -και όχι θεωρητικού- ουσιαστικού δικαιώματος στο πλαίσιο της ΕΣΔΑ, εκείνου της εκτέλεσης των δικαστικών αποφάσεων. Η απόφαση Hornsby πραγματικά συμπλήρωσε τη διεύρυνση του πεδίου εφαρμογής του άρθρου 6 παρ. 1 και ολοκλήρωσε τη δημιουργική ερμηνεία του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο, η οποία ξεκίνησε με την απόφαση Golder. Το δικαίωμα στη δίκαιη δίκη περιλαμβάνει πλέον το δικαίωμα πρόσβασης, το δικαίωμα στη χρηστή απονομή της δικαιοσύνης και το δικαίωμα στην εκτέλεση των δικαστικών αποφάσεων.

6. Τεκμήριο αθωότητας του κατηγορουμένου

Στο σημείο αυτό πρέπει να επισημανθεί ότι η διατύπωση του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ, εκτός των παραπάνω γενικών θεσμικών εγγυήσεων που κατοχυρώνει, αφορά κυρίως την ποινική δίκη και, στο πλαίσιο αυτής, την προστασία της θέσης του κατηγορουμένου. Παρόλο που ο στόχος της παρούσας εργασίας δεν είναι να υπεισέλθει στον κλάδο της ποινικής δικαιοσύνης, δεν μπορεί να μην αναφερθεί η κατοχύρωση και προστασία που προσφέρει το πραγματευόμενο άρθρο στη θέση του κατηγορουμένου - ποινικά διωκόμενου πολίτη. Έτσι, στην παρ. 2 του άρθρου αυτού θεσπίζεται το τεκμήριο αθωότητας του κατηγορουμένου, σύμφωνα με το οποίο καμία δικαστική αρχή δεν μπορεί να κηρύξει ένοχο έναν κατηγορούμενο πριν διατυπωθεί η ενοχή του ενώπιον δικαστηρίου.

Το τεκμήριο αθωότητας συνδέεται με πολλές αρχές του δικαίου που εφαρμόζονται κατά τη διάρκεια της ποινικής διαδικασίας, όπως αυτή του βάρους απόδειξης, σύμφωνα με την οποία η κατηγορία πρέπει, κατά κανόνα, να αποδεικνύει την ενοχή του κατηγορουμένου πέραν πάσης λογικής αμφιβολίας, το δικαίωμα μη αυτοενοχοποίησης, που περιλαμβάνει και το δικαίωμα σιωπής,

Kaysin κατά Ουκρανίας της 03ης/05/2001, Ουζούνης και άλλοι κατά Ελλάδας της 18ης/04/2002 κλπ.

σύμφωνα με το οποίο ο κατηγορούμενος μπορεί να αρνηθεί να απαντήσει σε ερωτήσεις⁶⁵, το δικαίωμα άρνησης προσκόμισης επιβαρυντικών αποδεικτικών στοιχείων και τη μη προκατάληψη των μελών των δικαστηρίων για την ποινική ευθύνη του κατηγορουμένου, έτσι ώστε να εξασφαλίζεται η δίκαιη δίκη.⁶⁶

Σε συνέχεια των παραπάνω, το ΕΔΔΑ ορθά αποφαινεται ότι ο κατηγορούμενος δεν πρέπει να προφυλακίζεται παρά μόνον κατ' εξαίρεση και εφόσον υπάρχουν επιτακτικοί λόγοι. Σε περίπτωση μάλιστα προφυλάκισης, πρέπει να του παρέχονται συνθήκες κράτησης σύμφωνες με την τεκμαιρόμενη αθωότητά του. Από όσα αναφέρθηκαν και από τις δικονομικές εγγυήσεις που έχει κατοχυρώσει η ΕΣΔΑ -και τις οποίες θα δούμε αμέσως πιο κάτω- γίνεται κατανοητή η ανεκτίμητη συμβολή της Σύμβασης και της ερμηνείας της στην ποινική δίκη, συμβολή πολύ πιο σημαντική, αναμφισβήτητα, από όσο επιτρέπεται να αναπτυχθεί στην παρούσα.

7. Δικαιώματα του κατηγορουμένου - δικονομικές εγγυήσεις

Πράγματι, η ευεργετική επίδραση της ΕΣΔΑ στην ποινική δίκη, διαφαίνεται από την ίδια τη νομολογία των ποινικών δικαστηρίων, οι συνέπειες της οποίας ήταν η ενίσχυση και διεύρυνση των δικαιωμάτων του κατηγορουμένου, των αναγομένων στην υπεράσπισή του.⁶⁷ Καίρια σημεία της

65. Ο λόγος ύπαρξης του δικαιώματος αυτού είναι η προστασία του κατηγορουμένου από την άσκηση πιέσεων από μέρους των αρχών με σκοπό την αποκόμιση αποδεικτικών στοιχείων. Το δικαίωμα σιωπής εφαρμόζεται κατά την ανάκριση από μέρους των αστυνομικών αρχών και κατά τη διεξαγωγή της δίκης.

66. Βλ. αποφάσεις ΕΔΔΑ, Lutz και Englert κατά Γερμανίας της 25^{ης}/08/1987, Sekanina κατά Αυστρίας της 25^{ης}/08/1993, O. κατά Νορβηγίας της 11^{ης}/02/2003, Baars κατά Ολλανδίας της 28^{ης}/10/2003, Ringvold κατά Νορβηγίας της 11^{ης}/02/2003, Janosevic κατά Σουηδίας της 23^{ης}/07/2002, Lavents κατά Λετονίας της 28^{ης}/11/2002, Salabiaku κατά Γαλλίας της 07^{ης}/10/1988, Allenet de Ribemont κατά Γαλλίας της 10^{ης}/02/1995 κλπ.

67. Βλ. αποφάσεις ΕΔΔΑ, Brozicek κατά Ιταλίας της 19^{ης}/12/1989, Goddi κατά Ιταλίας της 09^{ης}/04/1983, Poitrimol κατά Γαλλίας της 23^{ης}/11/1993, Pakelli κατά Γερμανίας της 25^{ης}/04/1983, Essaadi κατά Γαλλίας της 22^{ης}/02/2002, Karatas και Sari κατά Γαλλίας της 16^{ης}/05/2002, Omar κατά Γαλλίας της 29^{ης}/07/1998, Goth κατά Γαλλίας της 16^{ης}/05/2002, Coste κατά Γαλλίας της 16^{ης}/05/2002, Kostovski κατά Κάτω Χωρών της 20^{ης}/11/1989, Öztürk κατά Γερμανίας της 21^{ης}/02/1984.

ποινικής δίκης, όπως τα δικαιώματα του κατηγορουμένου τόσο στην κύρια όσο και στην προανακριτική διαδικασία, τα υπερασπιστικά “όπλα” του, οι δυνατότητες απόδειξης της αλήθειας, ο σεβασμός της ιδιαίτερης προσωπικότητας του κατηγορουμένου, οι δικονομικές εγγυήσεις που θεσπίζονται νομοθετικά ή διευρύνονται ερμηνευτικά από τα δικαστήρια, η αιτιολόγηση των αποφάσεων και των βουλευμάτων, το πεδίο εφαρμογής του τεκμηρίου αθωότητας και πολλά άλλα, έχουν διαμορφωθεί υπό το φως και την επίδραση της ΕΣΔΑ, με κεντρικό άξονα το σεβασμό των δικαιωμάτων του ανθρώπου.⁶⁸

Οι ΑΠ 592/1999 (Ε΄ Ποινικό Τμήμα), ΑΠ 660/1999 (Στ΄ Ποινικό Τμήμα), ΑΠ 2/1999 (Ολ), ΑΠ 1196/1999 (Ε΄ Ποινικό Τμήμα), ΑΠ 387/1999 (Στ΄ Ποινικό Τμήμα) και ΑΠ 711/2000 (Ε΄ Ποινικό Τμήμα) είναι μερικά μόνο χαρακτηριστικά παραδείγματα της νομολογίας των εθνικών μας δικαστηρίων που συνέβαλαν στην ενίσχυση και διεύρυνση των δικαιωμάτων του κατηγορουμένου.

8. Άλλες εκφάνσεις που προκύπτουν ερμηνευτικά

α) Αιτιολογία των δικαστικών αποφάσεων

Οι δικαστές επιβάλλεται να επιδεικνύουν, κατά την εκτέλεση των καθηκόντων τους, υψηλό βαθμό ικανότητας, αναγκαίο για την έκδοση αποφάσεων από τις οποίες εξαρτάται η εγγύηση και η διασφάλιση των ατομικών δικαιωμάτων.⁶⁹ Ο δικαστικός λόγος καταγράφεται αυθεντικός στο δικαστικό κείμενο, το οποίο και αποτελεί εφεξής την τελεσίδικη κρίση του δικαστηρίου, το οποίο έχει αξιολογήσει τα τεθέντα ενώπιόν του δεδομένα, τόσο από πλευράς

68. Βλ. αποφάσεις ΕΔΔΑ, Barberà κλπ κατά Ισπανίας της 06^{ης}/12/1988, Borgers κατά Βελγίου της 30^{ης}/10/1991, Ekbatani κατά Σουηδίας της 26^{ης}/05/1988, Χατζηαναστασίου κατά Ελλάδας της 16^{ης}/12/1992, Καμπάνης κατά Ελλάδας της 13^{ης}/07/1995, Twalib κατά Ελλάδας της 09^{ης}/06/1998, Τσιρλής και Κουλούμπας κατά Ελλάδας της 29^{ης}/05/1997, Καρακάσης κατά Ελλάδας της 17^{ης}/10/2000 κλπ.

69. Όπως χαρακτηριστικά λέγεται, η ποιότητα που είναι επιθυμητή από ένα δικαστή συνοψίζεται στο “να είναι ένας καλός δικαστής και να θεωρείται από τους άλλους ως τέτοιος”.

πραγματικών γεγονότων, όσο και από πλευράς νομικών ερωτημάτων και επιχειρημάτων.

Σύμφωνα με το Σύνταγμά μας⁷⁰, “κάθε δικαστική απόφαση πρέπει να είναι ειδικά και εμπεριστατωμένα αιτιολογημένη”. Αυτή η υποχρέωση αιτιολόγησης σημαίνει ότι ο δικαστής πρέπει να απαντήσει στους πραγματικούς και νομικούς ισχυρισμούς που περιέχονται στις προτάσεις των διαδίκων, έτσι ώστε η απάντηση - αιτιολογία να είναι πλήρης, σαφής, συγκεκριμένη και πρόσφορη. Η αιτιολογία των δικαστικών αποφάσεων αποτελεί έκφραση της ανεξαρτησίας του δικαστή και συντελεί στη δημοκρατική του νομιμοποίηση, αφού αναγνωρίζεται και ως “πράξη λογοδοσίας του δικαστή προς την κοινωνία”.

Αυτός είναι και ο λόγος που, παρά τη μη ρητή αναφορά στο άρθρο 6 της ΕΣΔΑ της ως άνω υποχρέωσης αιτιολόγησης, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι το άρθρο αυτό “υποχρεώνει τα δικαστήρια να αιτιολογούν τις αποφάσεις τους”⁷¹. Επιπλέον, όμως, η αιτιολόγηση αυτή είναι χρήσιμη και για τον αναιρετικό - ακυρωτικό έλεγχο των δικαστικών αποφάσεων, καθώς μόνο μέσω αυτής επιτυγχάνεται η αξιολόγηση της άσκησης ενδίκου μέσου.

Έτσι, η συνταγματική εγγύηση της αιτιολογίας των δικαστικών αποφάσεων μαζί με αυτή της δημοσιότητας, αντιμετωπίζονται πλέον ως αδιάσπαστη ενότητα, αποτελούσα το σοβαρότερο εμπόδιο και ενεργούσα αποτρεπτικά απέναντι στον κίνδυνο αυθαιρεσιών του δικαστή, αφού τον υποχρεώνει *de facto* να επιδεικνύει μια στοιχειώδη συνέπεια και συνέχεια στις κρίσεις του, ανεξάρτητα από τα πρόσωπα των εκάστοτε διαδίκων. Η επίδειξη αυτής της συνέπειας και συνέχειας συνιστά θεμελιώδη προϋπόθεση για τη διασφάλιση της αξιοπιστίας της δικαιοσύνης και για την κοινωνική αποδοχή των

70. Άρθρο 93 παρ. 3 του Συντάγματος.

71. Βλ. απόφαση ΕΔΔΑ, Helle κατά Φιλανδίας της 16ης/12/1979.

αποφάσεών της, η οποία είναι μακροπρόθεσμα αναγκαία για την αποτελεσματική εφαρμογή τους στην πράξη⁷².

β) Δικαίωμα ακρόασης του διοικουμένου

Στο πλαίσιο μίας ερμηνευτικής διεύρυνσης και επέκτασης της εφαρμογής του άρθρου 6 της Σύμβασης και στο πεδίο της διοικητικής διαδικασίας, ιδιαίτερα δε στις περιπτώσεις που διακυβέδονται ατομικά δικαιώματα και συμφέροντα του πολίτη - διοικουμένου, η δυνατότητα άμυνας του τελευταίου και παροχής στοιχείων και πληροφοριών καθώς και η δυνατότητα έκφρασης των απόψεών του και ανάπτυξης των επιχειρημάτων του έχει αναχθεί σε σημαντικό ατομικό δικαίωμα, το οποίο είναι γνωστό ως “δικαίωμα ακρόασης”.

Το δικαίωμα αυτό αποτελεί, αναλογικά με τις δικονομικές εγγυήσεις που θεσπίζει το άρθρο 6, διαδικαστική εγγύηση στο πλαίσιο της διοικητικής διαδικασίας και προϋπόθεση της έκδοσης δυσμενών ατομικών διοικητικών πράξεων, στο χώρο της κρατικής διοίκησης. Ο συσχετισμός με τη διαδικασία που ακολουθείται ενώπιον δικαστηρίου είναι προφανής και ακριβώς εξαιτίας αυτού κατοχυρώθηκε το δικαίωμα ακρόασης τόσο στον ΚΔΔιαδ⁷³ όσο και στο ίδιο το Σύνταγμα⁷⁴ ως ατομικό δικαίωμα αλλά και ως μορφή συμμετοχής του πολίτη στη διοικητική διαδικασία. Σκοπός του είναι, λοιπόν, αφενός να προστατεύσει τον πολίτη έναντι των πράξεων της διοίκησης που δύνανται να θίξουν δικαιώματα ή συμφέροντά του και αφετέρου να του παράσχει τη δυνατότητα συμμετοχής στη διαδικασία έκδοσης των πράξεων αυτών.

72. Ο καθηγητής Ι. Μανωλεδάκης επισημαίνει : “Η κοινή συναίνεση και αποδοχή του δικαϊκού λόγου κατακτιέται με την πειθώ και αυτή προϋποθέτει προηγούμενο διάλογο, διαφάνεια και εγκατάλειψη του δογματισμού και των αφορισμών. Οι θεσμοί δεν είναι αυτονόητα σεβαστοί παρά μόνον στο μέτρο που οι φορείς τους πείθουν ότι οι ίδιοι σέβονται το κοινό σημείο της κοινωνικής αναφοράς και συναίνεσης, δηλαδή την τυπική νομιμότητα”.

73. Άρθρο 6 του ΚΔΔιαδ.

74. Άρθρο 20 παρ. 2 του Συντάγματος.

Το δικαίωμα ακρόασης ιδρύει αντίστοιχο καθήκον της διοίκησης. Έτσι, ο ενδιαφερόμενος έχει αξίωση τήρησης του δικαιώματός του και η διοίκηση υποχρεούται να παράσχει όλα τα μέσα και να εξασφαλίσει τις αναγκαίες προϋποθέσεις που θα τον στηρίξουν να ετοιμάσει και να παρουσιάσει αποτελεσματικά τις απόψεις του στη διάρκεια της διαδικασίας και πριν την έκδοση της δυσμενούς πράξης. Η πρωτοβουλία της ενημέρωσης σχετικά με την εκκρεμή διαδικασία λήψης δυσμενών μέτρων ανήκει στη διοίκηση και πραγματοποιείται με τη γνωστοποίηση και την έγγραφη κλήση του ενδιαφερομένου σε ακρόαση. Για την πληρέστερη προστασία του πολίτη, τέλος, η διοίκηση πρέπει να θέτει στη διάθεσή του όλα τα στοιχεία του φακέλου ώστε αυτός να είναι σε θέση να τα αντικρούσει, ενώ η τήρηση της προαναφερόμενης διαδικασίας καθώς και η μνεία των απόψεων του διοικουμένου πρέπει να προκύπτουν από την αιτιολογία της διοικητικής πράξης.

Το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ δεν αποτελεί, όμως, το νομικό έρεισμα μόνο του δικαιώματος ακρόασης του διοικουμένου αλλά και μίας σειράς λοιπών καθηκόντων της διοίκησης. Σύμφωνα, λοιπόν, με την αρχή της χρηστής διοίκησης και τη νομολογία του ΣτΕ, κάθε δημόσια -με την ευρεία έννοια του όρου- αρχή υποχρεούται να ενημερώνει τους πολίτες, να φροντίζει να τους εξυπηρετεί με τον καλύτερο δυνατό τρόπο, να διεκπεραιώνει τις υποθέσεις τους και να απαντά στα τυχόν αιτήματά τους άμεσα και αποτελεσματικά.⁷⁵ Στο πλαίσιο αυτό και ενόψει της θέσπισης σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες υποχρέωσης απάντησης της διοίκησης εντός καθορισμένων χρονικών πλαισίων, έτσι ώστε οποιαδήποτε καθυστέρηση πέραν αυτών αφενός να νομιμοποιεί τον αιτούντα να ενεργήσει σαν να είχε δοθεί ευνοϊκή απάντηση και αφετέρου να υπάγει τους εμπλεκόμενους υπαλλήλους σε πειθαρχικές και άλλες κυρώσεις, αξιόλογη είναι η εισαγωγή τρίτης παραγράφου στο αναθεωρημένο άρθρο 10 του Συντάγματος, με την οποία κατοχυρώνεται πλέον συνταγματικά τόσο ο ορισμός προθεσμίας απάντησης της διοίκησης, όσο και η, σε περίπτωση παράβασης, υποχρέωση του

75. Βλ. άρθρο 4 ΚΔΔιαδ.

κράτους καταβολής ειδικής χρηματικής ικανοποίησης στο ζημιωθέντα αιτούντα.⁷⁶

γ) Ασφάλεια δικαίου

Και η γνωστή σε όλο το νομικό κόσμο έννοια και αρχή της αποκαλούμενης “ασφάλειας δικαίου” μπορεί να θεωρηθεί απόρροια του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ, καθώς αποτελεί στοιχειώδη προϋπόθεση αποφυγής δυσμενών συνεπειών για τους διαδίκους. Πιο συγκεκριμένα, όπως οι διάδικοι δικαιούνται να γνωρίζουν και να έχουν πρόσβαση στις διατάξεις εκείνες, οι οποίες ρυθμίζουν τις διαφορές τους, με την ίδια έννοια δικαιούνται να προστατεύονται από όποιες αυθαίρετες, αιφνίδιες και αδικαιολόγητες μεταβολές τόσο της νομοθεσίας όσο και της νομολογίας, στο βαθμό που αποβαίνουν καθοριστικές για την έκβαση της δίκης. Έτσι, η αρχή της ασφάλειας του δικαίου, μεταξύ άλλων, επιβάλλει τη διασφάλιση της σταθερότητας και την υποχρέωση σαφήνειας των κανόνων δικαίου, ώστε τυχόν δυσμενείς συνέπειες για τους ιδιώτες να μπορούν να προβλεφθούν. Πρέπει να διευκρινιστεί ότι δε συνεπάγεται αξίωση για παράλειψη οποιασδήποτε νομοθετικής ή νομολογιακής τροποποίησης, αλλά υποχρέωση για ομαλή μετάβαση στο νέο δικαιοκώ πλαίσιο, η οποία μπορεί να επιτευχθεί με σχετικές μεταβατικές ρυθμίσεις.

Η αρχή αυτή, μάλιστα, μαζί με την αρχή της προστατευόμενης εμπιστοσύνης⁷⁷, αποτελεί βασική εκδήλωση της συνταγματικά κατοχυρωμένης αρχής του κράτους δικαίου, υπό την έννοια αφενός της σταθερότητας και της προβλεψιμότητας των νομικών και πραγματικών καταστάσεων που έχουν

76. Επισημαίνεται ότι, παρά τη ρητή αναφορά και κατοχύρωση της υποχρέωσης ταχείας απάντησης των αιτημάτων των πολιτών, οι καθυστερήσεις που παρατηρούνται καθημερινά τις περισσότερες φορές ξεπερνούν το όριο του ανεκτού.

77. Η αρχή αυτή παρέχει προστασία στους πολίτες και εγγυάται ότι τα δικαιώματα και τα έννομα συμφέροντα που θεμελιώνονται στη νόμιμη δράση τους θα διατηρηθούν και στο μέλλον και δε θα μεταβληθούν από το νομοθέτη δυσμενώς, αιφνιδίως και βέβαια χωρίς τη συνδρομή αποχρώντος λόγου δημοσίου συμφέροντος.

νομίμως διαμορφωθεί και αφετέρου του αποκλεισμού των αιφνίδιων και απροσδόκητων μεταβολών τους⁷⁸. Επιβάλλει, επομένως, προπάντων την εκ των προτέρων γνώση και ομοιόμορφη εφαρμογή των κανόνων δικαίου αλλά και τη δυνατότητα προσδιορισμού των μεταβολών που πρόκειται να επέλθουν στις έννομες σχέσεις των προσώπων.

Όπως χαρακτηριστικά έχει ειπωθεί, “θεμελιώδης υποχρέωση του δημοκρατικού κράτους δικαίου είναι η παροχή ασφάλειας δικαίου στο διοικούμενο, ο οποίος αδυνατεί να αντιληφθεί και αποδεχθεί ότι ως γραπτό και αυστηρό Σύνταγμα της χώρας η νομολογία μπορεί να εκλαμβάνει τις θεωρητικές απόψεις των μελών των αρμοδίων δικαστικών σχηματισμών, οι οποίες μάλιστα δε συνάγονται ερμηνευτικά από την οικεία συνταγματική διάταξη, αλλά προτάσσονται στη μείζονα σκέψη του δικανικού συλλογισμού ως οιονεί θεοπισμένος συνταγματικός κανόνας”.

Εκ των ανωτέρω, καθίσταται σαφές, λοιπόν, ότι αποφάσεις ή νομοθετικές διατάξεις, οι οποίες ανατρέπουν δραστικά διαμορφωμένες ήδη έννομες σχέσεις, αντίκεινται στις αρχές της ασφάλειας δικαίου και της προστατευόμενης εμπιστοσύνης που απορρέουν από το ως άνω άρθρο της Σύμβασης και, κατά συνέπεια, δεν πρέπει να εφαρμόζονται εις βάρος των διαδίκων.

δ) Απαγόρευση παρεμβολής άσχετων διατάξεων σε νομοθετήματα

Παρά τις επιχειρούμενες στη χώρα μας προσπάθειες προσαρμογής της νομοθεσίας στις μεταβαλλόμενες κοινωνικοοικονομικές συνθήκες, εκλογίκευσης καθώς και ορθολογικής αντιμετώπισης των διευρυνόμενων αναγκών, η εικόνα που διαμορφώθηκε τις τελευταίες δεκαετίες δεν είναι, κατά γενική ομολογία, ενθαρρυντική. Φαινόμενα όπως η πολυνομία, οι δυσερμήνευτες, ατελείς και αντιφατικές ρυθμίσεις, η έλλειψη επαρκούς κωδικοποίησης και η έκδοση

78. Πρβλ. Δ. Τσάτσου, Σύνταγματικό Δίκαιο Α', σελ. 388 και Επ. Σπηλιωτόπουλου, “Η ασφάλεια δικαίου και η προστασία των περιουσιακών δημοσίων δικαιωμάτων στο ελληνικό δίκαιο”, ΔτΑΤεΣ, Ι/2003, σελ. 23-24.

μεγάλου αριθμού πράξεων κατά νομοθετική εξουσιοδότηση⁷⁹, δημιουργούν καθεστώς που κάθε άλλο παρά υπηρετεί και προωθεί την ευνομία, γεγονός που επιδρά δυσάρεστα σε πολλούς τομείς της κοινωνικής και οικονομικής ζωής του τόπου.

Η έλλειψη ποιότητας και αποτελεσματικότητας της νομοθεσίας επιβαρύνεται ακόμα περισσότερο με την πολύχρονη ελληνική πρακτική της μη συμμόρφωσης με τη ρητή διάταξη της παρ. 5 του άρθρου 74 του Σ, η οποία απαγορεύει την εισαγωγή για συζήτηση στη Βουλή νομοσχεδίων, προτάσεων νόμων και τροπολογιών τους, που περιέχουν διατάξεις άσχετες με το κύριο αντικείμενο αυτών. Αποτέλεσμα αυτής της παρατεταμένης πρακτικής και παραβίασης του ως άνω άρθρου είναι η σχεδόν “παράλυση” του νομικού -ή και μη- κόσμου της χώρας, ο οποίος ματαιοπονεί να αναζητά τις ισχύουσες κάθε φορά διατάξεις νόμων που ρυθμίζουν ένα συγκεκριμένο αντικείμενο, οι οποίες ουκ ολίγες φορές βρίσκονται σε περισσότερα από τέσσερα και πέντε νομοθετήματα, άσχετα μεταξύ τους. Και σαν να μην αρκεί αυτό, η νομολογία των δικαστηρίων μας παγίως αντιμετωπίζει την έκδοση νομοθετημάτων κατ’ αυτό τον τρόπο ως ζήτημα τυπικής αντισυνταγματικότητας, συνεπαγόμενο αυτοπεριορισμό της δικαστικής λειτουργίας και αποχή από δικαστική κρίση.

Ανεξαρτήτως οποιασδήποτε νομικής αξιολόγησης της νομολογιακής αυτής αντιμετώπισης του ζητήματος ως ανήκον στα λεγόμενα *interna corporis* της Βουλής, γεγονός παραμένει ότι συνεχίζεται μία πρακτική η οποία, παρόλο που ενέχει πρόδηλη παράβαση του Συντάγματος, εκφεύγει τελικά του δικαστικού ελέγχου με καταφανώς δυσμενή αποτελέσματα για το κοινωνικό σύνολο και τον εφαρμοστή του δικαίου. Ειδικότερα, η εμβόλιμη αυτή νομοθέτηση αφαιρεί από τη θεσπιζόμενη διάταξη την επιδιωκόμενη με τη συνταγματική ρύθμιση ορατότητα, την περιβάλλει με αδιαφάνεια, τη συσκοτίζει και δυσχεραίνει τον εντοπισμό της. Συμβάλλει, επίσης, και ενισχύει τη

79. Πολλές από τις οποίες ακυρώνονται με δικαστική απόφαση.

γενικότερη ακαταστασία των δικαιοϋκόν κανόνων και την ανασφάλεια του δικαίου.

Αν σκεφθούμε το πραγματικό νόημα της διάταξης του άρθρου 6 της Σύμβασης, σύμφωνα με το οποίο, θετικά ιδωμένο μεν, πρέπει να παρέχονται στο διάδικο όλα τα απαραίτητα μέσα αλλά και οι ευκολίες υπεράσπισης των δικαιωμάτων του, αρνητικά ιδωμένο δε, πρέπει να μην παρεμποδίζεται και να μη δυσχεραίνεται κατά την υπεράσπιση των δικαιωμάτων του, τότε συμπεραίνουμε ότι είναι πρακτικά ανέφικτη μία δίκαιη δίκη, κατά την οποία η πρόσβαση στη νομοθεσία που διέπει τη συγκεκριμένη διαφορά είναι δυσχερής, επίπονη, απαιτητική και πολύωρη, ενώ η ίδια η νομοθεσία είναι αντιφατική και δαιδαλώδης. Υπό τις συνθήκες αυτές, ο έλληνας πολίτης που έχει εμπλακεί δικαστικά, βρίσκεται ουσιαστικά και πραγματικά απροστάτευτος, καθώς -είτε ο ίδιος είτε ο πληρεξούσιος δικηγόρος του- είναι υποχρεωμένος να αντιμετωπίσει και ξεπεράσει όλα τα παραπάνω παθολογικά φαινόμενα της ελληνικής νομοθεσίας, τα οποία αναιρούν τελικά το δικαίωμά του σε δίκαιη δίκη και θίγουν με έμμεσο τρόπο τις εγγυήσεις που προσπαθεί να κατοχυρώσει το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ.

ε) Υποχρέωση υποβολής προδικαστικού ερωτήματος στο ΔΕΚ

Μία πολύ ενδιαφέρουσα πτυχή της έκτασης και του τρόπου εφαρμογής των εγγυήσεων που θεσπίζει το άρθρο 6 της Σύμβασης είναι ο συσχετισμός της παραβίασης αυτού του άρθρου με την παραβίαση από τα κράτη μέλη της ΕΚ του άρθρου 234 παρ. 3 της ΣυνθΕΚ⁸⁰. Παρά τη σχετική υποχρέωση που υπαγορεύει η διάταξη αυτή, τα εθνικά δικαστήρια παρουσιάζονται ιδιαίτερα επιφυλακτικά

80. Σύμφωνα με αυτό, η παραπομπή μίας εκκρεμής υπόθεσης από ένα εθνικό δικαστήριο στο ΔΕΚ είναι υποχρεωτική, όταν κατά τη διάρκεια της υπόθεσης τεθεί ερώτημα σχετικό με την ερμηνεία των κοινοτικών διατάξεων ή την ισχύ των πράξεων των κοινοτικών οργάνων και οι αποφάσεις του εθνικού δικαστηρίου δεν υπόκεινται σε περαιτέρω ένδικο έλεγχο εσωτερικού δικαίου.

στην υποβολή προδικαστικών ερωτημάτων στο ΔΕΚ⁸¹. Ανακύπτει, λοιπόν, το ζήτημα του τρόπου με τον οποίο μπορούν να προστατευθούν οι διάδικοι σε αυτές τις περιπτώσεις παράλειψης του εθνικού δικαστηρίου διατύπωσης προδικαστικού ερωτήματος. Όπως έχει γίνει κοινά αποδεκτό, τα ένδικα βοηθήματα που προβλέπονται από το εθνικό δίκαιο δεν μπορούν να διασφαλίσουν την ενιαία προστασία του ευρωπαίου πολίτη. Ανεξάρτητα, λοιπόν, από τη συζήτηση σχετικά με την εύρεση στη ΣυνθΕΚ ενός ένδικου βοηθήματος κατά αποφάσεων εθνικών δικαστηρίων που έχουν εκδοθεί κατά παράβαση του άρθρου 234 ΣυνθΕΚ, τίθεται περαιτέρω το ερώτημα αν *de lege lata* αναγνωρίζεται στον ευρωπαίο πολίτη κάποιο άλλο ένδικο βοήθημα με το οποίο θα διασφαλίσει επαρκώς τα δικαιώματά του. Υπό εξέταση είναι η δυνατότητα προσφυγής ενώπιον του ΕΔΔΑ, σύμφωνα με το άρθρο 34 της Σύμβασης.

Πρέπει να σημειωθεί, αρχικά, ότι στο λεγόμενο “δυναμικό σύστημα έννομης προστασίας” του κοινοτικού δικαίου, στην έκδοση απόφασης του εθνικού δικαστηρίου συμμετέχει και το ΔΕΚ⁸², έτσι ώστε η διαδικασία υποβολής προδικαστικού ερωτήματος και η διαδικασία εκδίκασης των εθνικών υποθέσεων να αποτελεί μία αδιάσπαστη λειτουργική ενότητα. Απόρροια αυτού καθώς και της άμεσης εφαρμογής του άρθρου 234 παρ. 3 ΣυνθΕΚ στην εθνική έννομη τάξη είναι ότι η παράλειψη υποβολής προδικαστικού ερωτήματος από ένα εθνικό δικαστήριο που υπέχει σχετική υποχρέωση, συνιστά παράβαση εθνικού κανόνα δικαίου. Η παράβαση εθνικού κανόνα αρμοδιότητας, όμως, συνιστά, σύμφωνα με τη νομολογία του Δικαστηρίου και της Επιτροπής, προσβολή του δικαιώματος στο νόμιμο δικαστή κατ’ άρθρο 6 της ΕΣΔΑ, όταν γίνεται αυθαίρετα και όταν

81. Αποφάσεις ανώτατων εθνικών δικαστηρίων που συγκεντρώνουν ακόμα και πολύ ισχυρές μειοψηφίες δεν έχουν αποτελέσει αφορμή υποβολής προδικαστικού ερωτήματος στο ΔΕΚ. Βλ. χαρακτηριστικά τη ΣτΕ 3457/1998 (ΝοΒ 1999, σελ. 1019 επ.).

82. Η εν λόγω συμμετοχή του ΔΕΚ χαρακτηρίζεται από τη θεωρία και τη νομολογία ως σχέση εμπιστοσύνης και συνεργασίας των δικαστηρίων, ως νομικός διάλογος στο πλαίσιο της συνεργασίας αυτής ή ως κατανομή αρμοδιοτήτων μεταξύ εθνικών και κοινοτικών οργάνων.

αποβαίνει σε βάρος των δικαιωμάτων του προσφεύγοντος⁸³. Ζητούμενο είναι πλέον πότε η παράλειψη υποβολής προδικαστικού ερωτήματος είναι αυθαίρετη.

Από την περιπτωσιολογική προσέγγιση των σχετικών παραλείψεων, προκύπτει ότι αφενός η απόκλιση του εθνικού δικαστηρίου από τη σχετική νομολογία του ΔΕΚ και αφετέρου η άγνοια της υποχρέωσης υποβολής προδικαστικού ερωτήματος συνιστούν διακινδυνεύσεις των δικαιωμάτων του προσφεύγοντος, αυθαίρετες ερμηνείες της αρμοδιότητας του εθνικού δικαστηρίου και ως εκ τούτου αντίκεινται και προσβάλλουν την αρχή του νόμιμου δικαστή που κατοχυρώνει το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ. Τέλος και στις περιπτώσεις εκείνες που το εθνικό δικαστήριο δεν υποβάλλει προδικαστικό ερώτημα σε μία υπόθεση, όπου είτε δεν υπάρχει σχετική νομολογία του ΔΕΚ είτε με την υπάρχουσα νομολογία δεν έχει διευκρινιστεί πλήρως το κοινοτικό ζήτημα, επέρχονται εξίσου δυσμενείς συνέπειες για τον προσφεύγοντα, τα δικαιώματα το οποίου εν δυνάμει διακινδυνεύονται. Δεδομένης της υποχρέωσης διασταλτικής ερμηνείας του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ, προκειμένου αυτή να επιτελέσει το σκοπό της, και των συνεπειών στέρησης του *ratione materiae* νόμιμου δικαστή -εν προκειμένω του ΔΕΚ- η παράλειψη υποβολής προδικαστικού ερωτήματος πρέπει να θεωρηθεί ως προσβολή των δικαιωμάτων του προσφεύγοντος⁸⁴.

83. Ειδικότερα κρίθηκε ότι η υποβολή προδικαστικού ερωτήματος δεν αποτελεί ένα απόλυτο δικαίωμα ώστε η παράλειψή του να θεωρηθεί προσβολή του άρθρου 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ, ωστόσο, σε συγκεκριμένες περιπτώσεις, είναι δυνατό να τεθεί ζήτημα παράβασης του άρθρου αυτού.

84. Η διακινδύνευση των δικαιωμάτων των ευρωπαϊών πολιτών γίνεται ευχερέστερα αντιληπτή αν συνυπολογισθεί ότι οι σημαντικότερες αποφάσεις του ΔΕΚ έχουν εκδοθεί στο πλαίσιο προδικαστικών ερωτημάτων και ότι τα τελευταία επιτελούν λειτουργίες αντίστοιχες της αγωγής ακυρότητας ή της προσφυγής κατά κράτους μέλους. Έτσι υφίσταται πάντα ο κίνδυνος ότι το εθνικό δικαστήριο θα αποφασίσει εις βάρος του προσφεύγοντα και κατά τρόπο διαφορετικό από το ΔΕΚ.

B. ΠΕΔΙΟ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ ΣΕ ΔΙΚΑΙΗ ΔΙΚΗ

1. Αμφισβητήσεις επί δικαιωμάτων “αστικής φύσεως” – Ερμηνεία

Σύμφωνα με τη γραμματική διατύπωση του άρθρου 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ, κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα να προσφύγει σε δικαστήριο, το οποίο “..θα αποφασίσει είτε επί των αμφισβητήσεων περί των δικαιωμάτων και υποχρεώσεων του αστικής φύσης, είτε επί του βασίμου πάσης εναντίον του κατηγορίας ποινικής φύσης”. Είναι σαφές, λοιπόν, ότι το γράμμα του νόμου οριοθετεί την εφαρμογή του επί υποθέσεων αστικής και ποινικής μόνο φύσης, γεγονός που για πολλές δεκαετίες, στα περισσότερα κράτη μέλη, ενόψει μάλιστα και του σαφούς προσανατολισμού της νομικής σκέψης στην εθνική έννοια του όρου “αστική διαφορά”, κράτησε μακριά το διοικητικό δικαστή από την εφαρμογή της Σύμβασης.

Εξ αυτού και μόνο του λόγου, η νομολογία των διοικητικών δικαστηρίων που επικαλείται και εφαρμόζει την ΕΣΔΑ, όπως αυτή θα εκτεθεί αναλυτικά στη συνέχεια, είναι αφενός περιορισμένη σε έκταση και αφετέρου αρκετά πρόσφατη, εφόσον χρειάστηκε η ερμηνευτική παρέμβαση του ΕΔΔΑ προκειμένου στην έννοια του όρου “αστικές διαφορές” να υπάγονται πλέον και όλες σχεδόν οι κατά το ελληνικό δίκαιο διοικητικές διαφορές.

Πράγματι, μέσω μίας διαρκώς εξελισσόμενης νομολογίας, το ΕΔΔΑ ήδη αποδέχεται μία ευρεία ερμηνεία του παραπάνω όρου, ώστε αυτός να περιλαμβάνει στους κόλπους του και υποθέσεις διοικητικού δικαίου⁸⁵. Έτσι, η εφαρμογή του άρθρου 6 δεν περιορίζεται μόνο σε αμφισβητήσεις, τις οποίες έχουν επληφθεί εθνικά δικαστήρια πολιτικής δικαιοσύνης. Ένα τέτοιο τυπικό κριτήριο ερμηνείας θα ήταν αναποτελεσματικό και αποτρεπτικό της ομοιόμορφης εφαρμογής του εν λόγω άρθρου σε όλα τα κράτη μέλη της ΕΣΔΑ, καθώς οι ίδιες διαφορές σε άλλα κράτη υπάγονται στην πολιτική και σε άλλα στη

85. Οι υποθέσεις θεωρούνται “διοικητικές”, κατά την έννοια του κλασικού ηπειρωτικού δικαίου.

διοικητική δικαιοσύνη, με αποτέλεσμα σε όμοιες διαφορές, αλλού να εφαρμόζεται και αλλού να μην εφαρμόζεται το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ. Αρκεί να αναλογισθεί κανείς τις σχεδόν ανυπέβλητες διαφορές του ευρωπαϊκού ηπειρωτικού δικονομικού συστήματος από το αγγλοσαξονικό, για να κατανοήσει ότι, εκτός των άλλων, μ' αυτό τον τρόπο παραβιάζεται και η αρχή της ίσης μεταχείρισης των κρατών μελών. Το Δικαστήριο του Στρασβούργου, επομένως, ήταν αδύνατο να υιοθετήσει το τυπικό, οργανικό κριτήριο ερμηνείας του επίμαχου όρου και όφειλε να εφαρμόσει ένα ουσιαστικό κριτήριο, ανταποκρινόμενο σε όλες τις χώρες μέλη της Σύμβασης⁸⁶.

Κατά την πάγια νομολογία του ΕΔΔΑ, λοιπόν, το μείζον κρινόμενο ζήτημα είναι ο σκοπός της δίκης. Στις περιπτώσεις εκείνες, δηλαδή, που αυτή καταλήγει να αφορά και να επηρεάζει, με οποιοδήποτε τρόπο και σε οποιαδήποτε ένταση, δικαιώματα και υποχρεώσεις αστικής φύσης, εφαρμόζεται το άρθρο 6, χωρίς να εξετάζεται και να έχει σημασία η συμμετοχή στη δίκη φυσικών ή νομικών προσώπων ιδιωτικού ή δημοσίου δικαίου. Αναλόγως προσπερνά το ΕΔΔΑ και τη φύση του δικαϊκού κανόνα ως ιδιωτικού ή διοικητικού, ο οποίος θα εφαρμοσθεί για την επίλυση της διαφοράς.

Η ερμηνεία αυτή έμελλε να αποτελέσει το σημαντικότερο από πλευράς έκτασης και σημασίας παράδειγμα διασταλτικής ερμηνείας διάταξης της ΕΣΔΑ και αυτόνομης εφαρμογής των εννοιών της. Έτσι το ΕΔΔΑ έχει, ενδεικτικά, κρίνει ως αστικής φύσεως διαφορές, φορολογικές διαφορές, διαφορές που απορρέουν από την άσκηση ορισμένης επαγγελματικής - εμπορικής δραστηριότητας, από το δικαίωμα κοινωνικής ασφάλισης, από τις παροχές κοινωνικής πρόνοιας, από ανακλήσεις διοικητικών αδειών περιουσιακού περιεχομένου, από ιδιοκτησιακές αμφισβητήσεις, από εξωσυμβατική ευθύνη του

86. Πρόκειται για τη λεγόμενη "αυτόνομη", "ευρωπαϊκή" ερμηνεία του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ, η οποία επιχειρείται χωρίς καμία αναφορά στο εθνικό δίκαιο του εκάστοτε κράτους, έτσι ώστε, όταν ο Γάλλος π.χ. νομικός χρησιμοποιεί τον επίμαχο ή άλλους όρους του άρθρου, ο πολίτης της Ελλάδας, της Αγγλίας, της Μάλτας κλπ να εννοεί και να προσδίδει ταυτόσημο νομικά περιεχόμενο στον όρο αυτό, με αναγωγή σε μία κοινή ευρωπαϊκή νομική γλώσσα.

κράτους κλπ⁸⁷. Η “ιμπεριαλιστική” πολιτική του Δικαστηρίου στον τομέα αυτό έχει διευρύνει και εκτείνει το ρυθμιστικό πεδίο του άρθρου 6 σε τέτοιο βαθμό, ώστε να καλλιεργούνται βάσιμες ελπίδες δυναμικότερης μελλοντικής εφαρμογής του και στις διαφορές από διοικητικές συμβάσεις⁸⁸.

Πρέπει βέβαια να αναφερθεί και η από μία μικρή μερίδα του νομικού κόσμου υποστηριχθείσα άποψη ότι η νομολογία αυτή φαίνεται να βρίσκεται μακριά από το γράμμα και το σκοπό του άρθρου 6, ώστε τελικά η ερμηνεία του αυτή από το ΕΔΔΑ να μεταβάλει ουσιωδώς το πεδίο εφαρμογής του, εκφεύγοντας σε ορισμένες περιπτώσεις από τους αναγνωρισμένους κανόνες ερμηνείας και δογματικής θεμελίωσης της ερμηνευτικής του προσέγγισης.

2. “Δικαστήριο” - Ερμηνεία

Πρέπει να γίνει κατανοητό ότι το ΕΔΔΑ διαμορφώνει τη νομολογία του με προσοχή, έτσι ώστε να αντανakλά, τις περισσότερες τουλάχιστον φορές, δικαιοίκες αντιλήψεις και ερμηνείες ήδη αποδεκτές, αν όχι στο σύνολο των κρατών μελών, τουλάχιστον σε ένα σημαντικό αριθμό από αυτά. Υπάρχουν όμως και περιπτώσεις, όπου το Δικαστήριο διαπιστώνει το μη σχηματισμό ενός επαρκούς consensus από έναν αριθμό κρατών, σχετικά με ένα ζήτημα ερμηνείας της Σύμβασης που το απασχολεί. Τότε, μπορεί είτε να αρνηθεί την ανάληψη ενός καθαρά πρωτοποριακού ρόλου που θα ξεφεύγει ριζικά από τη δικανική

87. Βλ. Αποφάσεις ΕΔΔΑ, Χ κατά Γαλλίας της 31^{ης}/03/1992, Εκδόσεις Periscope κατά Γαλλίας της 26^{ης}/03/1992, Baraona κατά Πορτογαλίας της 08^{ης}/07/1987, Adler κατά Ελβετίας της 15^{ης}/03/1985, Tre Traktoerer Aktiebolag κατά Σουηδίας της 07^{ης}/07/1989, Koenig της 26^{ης}/06/1978, Benthem της 25^{ης}/10/1985, Pudas της 27^{ης}/10/1987, Sporrong και Loennroth της 23^{ης}/09/1982, Erkner και Hofauer κατά Αυστρίας της 23^{ης}/04/1987, Jacobson κατά Σουηδίας της 25^{ης}/10/1989, Zimmermann και Steiner της 13^{ης}/07/1983, Ringeisen της 16^{ης}/07/1971, Sramek της 22^{ης}/10/1984, Le Compte, Van Leuven και De Meyere της 23^{ης}/06/1981, Albert και Le Compte της 10^{ης}/02/1983, Η κατά Βελγίου της 30^{ης}/11/1987, Deumeland και Feldbrugge κατά Ολλανδίας της 29^{ης}/05/1986 κλπ.

88. Η συμμετοχή της Διοίκησης στη σύμβαση, τα προνόμια δημόσιας εξουσίας και το δημόσιο συμφέρον που οι διοικητικές συμβάσεις εξυπηρετούν δεν αρκούν ώστε να εξασθενεί η εφαρμογή του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ σε αυτές τις διαφορές. Βλ. Ιωάννη Πετρόγλου, Εφαρμογή του άρθρου 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ και επί των διοικητικών υποθέσεων, ΕΔΚΑ ΛΔ/1992, σελ. 619.

λειτουργία και θα προχωρά στο χώρο μίας απόφιας νομοθετικής δραστηριότητας⁸⁹ είτε να επιλέξει μία πιο δυναμική παρέμβαση στη διαμόρφωση της ευρωπαϊκής κοινωνίας δικαίου.

Μία τέτοια χαρακτηριστική περίπτωση ένδειξης νομολογιακής τόλμης, κατά την οποία το Δικαστήριο, στηριγμένο στη συνείδηση των δικαστών του, αγνόησε την ανυπαρξία συναίνεσης ενός σημαντικού αριθμού κρατών, σχετικά με τα όρια ενός προστατευόμενου δικαιώματος, και προχώρησε σε ερμηνείες καθαρά ρηξικέλευθες σε σχέση με το υπάρχον ευρωπαϊκό δίκαιο, αποτελεί η εξαιρετικά διασταλτική ερμηνεία, η οποία έχει δοθεί εν γένει στο άρθρο 6 της Σύμβασης και ειδικότερα στο πεδίο εφαρμογής του. Έτσι, οι διαδικαστικές εγγυήσεις του άρθρου αυτού εφαρμόζονται, σύμφωνα με την πρωτοποριακή νομολογία του ΕΔΔΑ⁹⁰, και σε πειθαρχικές διαδικασίες, οι οποίες προσομοιάζουν με αστικές ή ποινικές διαδικασίες. Το σκεπτικό της νομολογίας αυτής θα αναπτυχθεί παρακάτω, κατά την αναφορά παραδειγμάτων από τη νομολογία και του ΣτΕ, το οποίο ενίοτε ακολούθησε τη διασταλτική ερμηνεία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου.⁹¹

89. Πρόσφατα παραδείγματα μίας τέτοιας ανάληψης νομοθετικού ρόλου σε πανευρωπαϊκό επίπεδο αποτελούν η απόφαση Perry κατά Ηνωμένου Βασιλείου, με την οποία το Δικαστήριο αρνήθηκε να νομιμοποιήσει την αφαίρεση της ζωής μίας ανίατα πάσχουσας, θεωρώντας ότι το ζήτημα της ευθανασίας δεν είναι ακόμα ώριμο στην ευρωπαϊκή συνείδηση για να αποτελέσει ατομικό δικαίωμα και η απόφαση V. κατά Γαλλίας, με την οποία το Δικαστήριο παρέκαμψε ουσιαστικά το ζήτημα της “έναρξης της ζωής”, θεωρώντας επίσης ότι θα παρέμβαινε σε ένα μείζον ζήτημα εξαιρετικά αμφιλεγόμενο σε ορισμένους κύκλους.

90. Την αρχή έκανε το ΕΔΔΑ με την υπόθεση Engel κατά Ολλανδίας, στην οποία προχώρησε όχι μόνον πολύ περισσότερο από τη ρητή βούληση των νομοθετών της Σύμβασης, αλλά και από την ίδια την πρακτική των κρατών τη στιγμή της διαμόρφωσης της νομολογίας.

91. Βλ. και την πρόσφατη απόφαση του ΕΔΔΑ, Παραπονιάρης κατά Ελλάδας της 25^{ης}/09/2008, στην οποία δίνεται για ακόμα μία φορά ο ορισμός του “δικαστηρίου”, σύμφωνα με τον οποίο “...είναι το όργανο που διαθέτει νομοτόπη σύσταση, ασκεί δικαιοδοτική λειτουργία, είναι ανεξάρτητο απέναντι στην εκτελεστική εξουσία και τους διαδίκους, αμερόληπτο, εφαρμόζει την αρχή της διαδικαστικής νομιμότητας και διαθέτει δυνατότητα λήψης δεσμευτικής απόφασης με εκτελεστική δύναμη, η οποία δε μπορεί να τροποποιηθεί από μία μη δικαστική αρχή.”, ΝοB 57, σελ. 173 - 180.

■ III. Η ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΟΥ ΑΡΘΡΟΥ 6 ΤΗΣ ΕΣΔΑ ΑΠΟ ΤΟ ΣτΕ

A. ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΝΟΜΟΛΟΓΙΑΣ

1. Δικαίωμα ελεύθερης πρόσβασης στο δικαστήριο

Όπως αναφέρθηκε και στο πρώτο μέρος της παρούσας, η πρόσβαση στο δικαστήριο πρέπει να είναι ελεύθερη και να μην παρεμποδίζεται από διάφορες δικονομικές προϋποθέσεις, τουλάχιστον όχι στο βαθμό που να αναιρείται τελικά η προστασία που προσφέρει το άρθρο 6 της Σύμβασης. Το ΕΔΔΑ κρίνει παγίως ότι το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο δεν είναι απόλυτο⁹², αντιθέτως απονέμεται στα συμβαλλόμενα κράτη διακριτική ευχέρεια ρύθμισης του δικαιώματος αυτού, με την εισαγωγή σχετικών δικονομικών κανόνων και διατάξεων στην εθνική τους νομοθεσία⁹³. Παγίως γίνεται δεκτό, επίσης, ότι οι περιορισμοί του εν λόγω δικαιώματος, οι οποίοι προέρχονται από τις ρυθμίσεις του εθνικού δικονομικού νομοθέτη, δεν πρέπει σε καμία περίπτωση να πλήττουν τον πυρήνα του δικαιώματος⁹⁴. Υπό την προϋπόθεση αυτή, οι περιορισμοί του δικαιώματος κρίνονται συμβατοί με το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ, εφόσον μ' αυτούς επιδιώκεται θεμιτός σκοπός και υφίσταται εύλογη σχέση αναλογικότητας μεταξύ των χρησιμοποιούμενων μέσων και του επιδιωκόμενου σκοπού⁹⁵.

Για να κατανοήσουμε, όμως, την πρακτική εφαρμογή της ως άνω νομολογίας του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου, αξίζει να αναφέρουμε ορισμένες

92. Βλ. απόφαση ΕΔΔΑ, Dewer κατά Βελγίου της 27^{ης}/02/1980.

93. Βλ. απόφαση ΕΔΔΑ, Subbrings κατά Ηνωμένου Βασιλείου της 22^{ης}/10/1996.

94. Βλ. αποφάσεις ΕΔΔΑ, Φίλης κατά Ελλάδας της 27^{ης}/08/1991, Geouffre de la Pradelle κατά Γαλλίας της 16^{ης}/12/1992, Waite και Kennedy κατά Γερμανίας της 18^{ης}/02/1999, Πλατάκου κατά Ελλάδας της 11^{ης}/01/2001, ΑΕΔ 33/1995, ΑΕΔ 2/1999, ΣτΕ (ΟΛ) 4575/1995 κλπ.

95. Ειδικότερα, για την εξέταση από το ΕΔΔΑ των διαδικαστικών προϋποθέσεων, που περιορίζουν την πρόσβαση στο δικαστήριο, υπό το πρίσμα της αναλογικότητας, βλ. αποφάσεις ΕΔΔΑ, Garcia Manibardo κατά Ισπανίας της 15^{ης} /02/2000 και Kreuz κατά Πολωνίας της 19^{ης}/06/2001.

χαρακτηριστικές αποφάσεις του ΣτΕ, οι οποίες καταδεικνύουν -ή θέτουν οι ίδιες- τα όρια της διακριτικής αυτής ευχέρειας των κρατών μελών της ΕΣΔΑ.

α) Υποχρέωση καταβολής παραβόλου

Σημαντική δικονομική προϋπόθεση παραδεκτής άσκησης ενδίκου μέσου στα διοικητικά δικαστήρια συνιστά η υποχρέωση καταβολής παραβόλου. Η υποχρέωση αυτή, η οποία πρέπει να επισημανθεί ότι βαρύνει μόνο τους ιδιώτες - διοικούμενους, συχνά αποτελεί ανασταλτικό παράγοντα προσφυγής τους στη διοικητική δικαιοσύνη, γι' αυτό και επανειλημμένως έχει προσβληθεί ως αντίθετη τόσο στο άρθρο 20 παρ. 1 του Σ όσο και στο άρθρο 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ, τα οποία κατοχυρώνουν την ελεύθερη πρόσβαση σε δικαστήριο.

Το Α' Αναιρετικό Τμήμα του ΣτΕ, 10 χρόνια νωρίτερα, βρέθηκε αντιμέτωπο -για πρώτη φορά, ίσως- με το ζήτημα της συνταγματικότητας ή μη της διάταξης του άρθρου 63 του Π.Δ. 341/1978, το οποίο καθιέρωνε την υποχρέωση αυτή καταβολής παραβόλου και την κατά συνέπεια δυσμενή οικονομική επιβάρυνση του ιδιώτη διαδικού. Με τη με αριθμό 3024/1999 απόφασή του, το ΣτΕ έκρινε ότι η διάταξη αυτή “..δεν αντίκειται στη διάταξη του άρθρου 20 παρ. 1 του Σ, διότι από τη συνταγματική αυτή διάταξη δεν παρακωλύεται ο κοινός νομοθέτης να θεσπίζει δικονομικές προϋποθέσεις αφορώσες στο έγκυρο της ασκήσεως των ενδίκων μέσων, εφόσον οι προϋποθέσεις αυτές, συναπτόμενες προς τη λειτουργία των δικαστηρίων και την απονομή της δικαιοσύνης, δεν υπερβαίνουν τα όρια, πέραν των οποίων η θέσπιση των προϋποθέσεων αυτών ισοδυναμεί προς άμεση ή έμμεση κατάλυση του κατοχυρωμένου από την ανωτέρω συνταγματική διάταξη ατομικού δικαιώματος”. Ενόψει των ανωτέρω, το ΣτΕ κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η επίμαχη διάταξη δεν αντίκειται στο άρθρο 20 του Σ, διότι η μεν υποχρέωση καταβολής παραβόλου καθιερώνεται προς αποφυγήν ασκήσεως όλως απερίσκεπτων και αστήρικτων ενδίκων μέσων, το δε ύψος του παραβόλου

αυτού⁹⁶ δεν οδηγεί σε κατάλυση του προστατευόμενου με το άρθρο 20 παρ. 1 του Σ ατομικού δικαιώματος⁹⁷. Με την ίδια αιτιολογία το ΣτΕ απεφάνθη και για τη συμφωνία της κρινόμενης διάταξης με το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ, το οποίο επίσης δεν αποκλείει στον εθνικό νομοθέτη τη θέσπιση δικονομικών προϋποθέσεων άσκησης ενδίκων μέσων, εφόσον αυτές δεν αναιρούν το εν λόγω δικαίωμα.

Ανάλογη ήταν η κρίση του ΣτΕ, στη με αριθμό 647/2004 απόφασή του, και για την υποχρέωση καταβολής αναλογικού παραβόλου ως προϋπόθεση παραδεκτού της έφεσης ιδιώτη διαδικού στις φορολογικές διαφορές⁹⁸. Στην απόφαση αυτή, ωστόσο, ενώ κρίθηκε ότι η δικονομική αυτή προϋπόθεση αποβλέπει σε νόμιμο σκοπό χάριν της εύρυθμης λειτουργίας των δικαστηρίων και της ανάγκης αποτελεσματικής απονομής της δικαιοσύνης, σύμφωνα με όσα αναφέρθηκαν και ανωτέρω, η Ολομέλεια του Δικαστηρίου απεφάνθη ότι κατά το μέρος που δεν προβλέπει αφενός ένα ανώτατο όριο στο ποσό του καταβλητέου παραβόλου και αφετέρου τη δυνατότητα απόδοσης του καταβληθέντος ποσού παραβόλου όχι μόνο επί αποδοχής της έφεσης, αλλά και κατόπιν δικαστικής κρίσης περί του δικαιολογημένου της άσκησης της, αντίκειται στο άρθρο 20 παρ. 1 του Σ.

Την ίδια κρίση επανέλαβε το Δικαστήριο (Β' Τμήμα), ένα χρόνο αργότερα, και στη με αριθμό 2067/2005 απόφασή του, σύμφωνα με την οποία η θέσπιση, προκειμένου περί χρηματικών φορολογικών διαφορών, υποχρέωσης καταβολής αναλογικού παραβόλου εφέσεως ανερχόμενου σε δύο εκατοστά του αντικειμένου της διαφοράς, χωρίς παράλληλα να καθορίζεται στο νόμο σχετικό ανώτατο όριο (οροφή) για το ποσό του καταβλητέου παραβόλου, αντιβαίνει στο άρθρο 20 παρ. 1 του Σ “..γιατί μπορεί, ανάλογα με το μέγεθος του αντικειμένου της διαφοράς,

96. Το ύψος του παραβόλου, σύμφωνα με το άρθρο 63 του Π.Δ. 341/1978, όπως αντικαταστάθηκε με την παρ. 11 του άρθρου 4 του Ν. 2479/1997, ανέρχεται στο ποσό των τριών χιλιάδων (3.000) δραχμών, αν πρόκειται για ένδικο μέσο κατά αποφάσεως πολυμελούς δικαστηρίου, και των χιλίων (1.000) δραχμών, αν πρόκειται για ένδικο μέσο κατά αποφάσεως μονομελούς δικαστηρίου. Από την υποχρέωση καταβολής απαλλάσσονται το Δημόσιο και οι Οργανισμοί Τοπικής Αυτοδιοίκησης.

97. Βλ. σχετικά και απόφαση ΣτΕ 4779/1997.

98. Βλ. άρθρο 171 ΚΦΔ και άρθρο 277 ΚΔιοικΔ.

να οδηγήσει σε ύψος παραβόλου τέτοιο που να υπερακοντίζει το σκοπό της επιβολής του και να καθιστά υπερμέτρως δυσχερή την άσκηση του ενδίκου μέσου”.⁹⁹ Για το ίδιο θέμα, τέλος, αποφάνθηκε και η Ολομέλεια του Δικαστηρίου στην 3470/2007 απόφασή του, κρίνοντας μη εφαρμοστέες, ως αντισυνταγματικές, τις σχετικές διατάξεις του ΚΔιοικΔ.

Σε μία άλλη περίπτωση, με την απόφαση 15/2003¹⁰⁰, το Διοικητικό Εφετείο Θεσσαλονίκης ορθά έκρινε ότι η αρχή της αναλογικότητας επιβάλλει να μην εξετάζεται το ένδικο βοήθημα ή μέσο, αν δεν έχει καταβληθεί το παράβολο και μέχρις ότου αυτό καταβληθεί. Το Δικαστήριο θεώρησε, ειδικότερα, ότι η αυστηρή, άκαμπτη και φορμαλιστική τήρηση του κανόνα περί απόρριψης του ενδίκου μέσου άνευ ετέρου ως απαραδέκτου, σε περίπτωση μη κατάθεσης του παραβόλου, συνεπάγεται και την απώλεια του επιδιωκόμενου να προστατευθεί ουσιαστικού δικαιώματος και θίγει, κατά συνέπεια, το δικαίωμα δικαστικής προστασίας, όπως αυτό προστατεύεται με τα άρθρα 20 παρ. 1 Σ και 6 παρ. 1 ΕΣΔΑ.

Στην 1648/2007 απόφασή του, ακολουθώντας το ως άνω σκεπτικό του ΔΕφΘεσ και ερμηνεύοντας τις εφαρμοστέες διατάξεις υπό το φως των περί παροχής δίκαιης δικαστικής προστασίας άρθρων 20 παρ. 1 Σ και 6 παρ. 1 ΕΣΔΑ καθώς και της αρχής της αναλογικότητας, το ΣτΕ έκανε δεκτό ότι “..αίτηση αναιρέσεως επί διαφοράς για την οποία δεν έχει καταβληθεί το ειδικό αυξημένο παράβολο του άρθρου 31 παρ. 2 του Ν. 703/1977, δεν απορρίπτεται άνευ άλλου για το λόγο αυτό, αλλά τάσσεται προηγουμένως εύλογη προθεσμία στον αιτούντα συμπλήρωσης του σχετικού ποσού και μόνο αν η εν λόγω προθεσμία

99. Ενδιαφέρουσα η γνώμη της μειοψηφίας τριών μελών του Δικαστηρίου, κατά την οποία η θέσπιση υποχρέωσης καταβολής παραβόλου παραβιάζει το δικαίωμα δικαστικής προστασίας (άρθρα 20 παρ. 1 Σ και 6 παρ. 1 ΕΣΔΑ), γιατί αφενός δεν επιτρέπει, σε περίπτωση μη προκαταβολής του, την κρίση από το δευτεροβάθμιο δικαστήριο του κατά πόσο το ύψος του συνιστά δυσανάλογο περιορισμό του δικαιώματος πρόσβασης στο δικαστήριο και αφετέρου δεν εξυπηρετεί το θεμιτό σκοπό της αποφυγής άσκησης όλως απερίσκεπτων και αστήρικτων ενδίκων μέσων, αφού η κατάπτωσή του, σε περίπτωση μη προκαταβολής του, διατάσσεται ασυνδέτως προς τη σχετική κρίση του δευτεροβάθμιου δικαστηρίου.

100.Ε.Δ.Κ.Α. 2004, σελ. 377.

παρέλθει άπρακτη, η αίτηση απορρίπτεται ως απαράδεκτη”.¹⁰¹ Όμοια αποφάνθηκε το Δικαστήριο και στην πολύ πρόσφατη απόφαση 193/2009 (Β΄ Τμήμα), κατά την οποία “..καθ’ ό μέρος οι διατάξεις του άρθρου 277 παρ. 1 ΚΔιοικΔ συνδέουν το παραδεκτό της προσφυγής με την υποχρέωση καταβολής παραβόλου ασήμαντου ύψους σε σχέση με τα έξοδα για τη σύνταξη του δικογράφου, την παράσταση του πληρεξουσίου δικηγόρου κλπ, αντιβαίνουν προς τις διατάξεις περί παροχής δίκαιης δικαστικής προστασίας”.

Τέλος, είναι άξια αναφοράς και η 1065/2002 απόφαση του Β΄ Τμήματος του ΣτΕ, με την οποία το Δικαστήριο αναίρεσε την προσβαλλόμενη απόφαση, θεωρώντας μη νόμιμο τον, μετά την απόρριψη ως απαράδεκτου του ασκηθέντος ενδίκου μέσου, καταλογισμό του παραβόλου εις βάρος του αιτούντος, παρ’ ότι είχε χορηγηθεί σ’ αυτόν ευεργέτημα πενίας, με την αιτιολογία ότι δεν προβλέπεται απαλλαγή από το παράβολο, μη υπάρξουσης σχετικής θετικής διάταξης ανάλογης προς το άρθρο 37 του Π.Δ. 18/1989. Συνεπώς, κατά το ΣτΕ, “..απαλλαγή εκείνου που άσκησε ένδικο μέσο από την υποχρέωση καταβολής παραβόλου, λόγω πιθανολογούμενης ένδειάς του, χωρεί και στις περιπτώσεις που η χορήγηση του ευεργετήματος αυτού δεν προβλέπεται με ρητή διάταξη νόμου. Η απόρριψη δε του ενδίκου μέσου δεν μπορεί να επιφέρει την καταδίκη του πένητος στην καταβολή του παραβόλου, η απαλλαγή από το οποίο είναι οριστική”.¹⁰²

β) Άλλοι δικονομικοί περιορισμοί

Εκτός, όμως, από την ως άνω υποχρέωση καταβολής παραβόλου, πολλοί

101.Βλ. ήδη άρθρο 22 παρ. 7 του Ν. 3226/2004, το οποίο αντικατέστησε την παρ. 1 του άρθρου 277 ΚΔιοικΔ, σε συνδυασμό με το άρθρο 22 παρ. 5 του ίδιου Νόμου, με το οποίο εισήχθη νέο άρθρο 139Α στον ΚΔιοικΔ, σύμφωνα με το οποίο “αν υπάρχουν τυπικές ελλείψεις, ο πρόεδρος του πολυμελούς δικαστηρίου ... καλεί, και μετά τη συζήτηση, τον πληρεξούσιο δικηγόρο ... να τις καλύψει, τάσσοντας εύλογη κατά την κρίση του προθεσμία”.

102.Το ζήτημα της συνταγματικότητας των διατάξεων του άρθρου 277 παρ. 1 του Κώδικα Διοικητικής Δικονομίας παραπέμφθηκε στην Ολομέλεια του Δικαστηρίου.

ακόμα δικονομικοί θεσμοί και κανόνες πρόσβασης στο δικαστήριο έχουν προσβληθεί ως αντισυνταγματικοί και μη σύμφωνοι με το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ, ο τρόπος αντιμετώπισης των οποίων από το ανώτατο διοικητικό δικαστήριο της χώρας μας παρουσιάζει ξεχωριστό ενδιαφέρον.

Αρχής γενομένης από την 853/1999 απόφαση του Α΄ Τμήματος του ΣτΕ, διαφαίνεται πάγια, σαφής, ρητή και κατηγορηματική η γνώμη του Δικαστηρίου περί μη απαγόρευσης καταρχήν του κοινού νομοθέτη θέσπισης δικονομικών προϋποθέσεων πρόσβασης σε δικαστήριο. Η άποψη αυτή, η οποία συνάδει με την αντίστοιχη, νομολογιακά αποτυπωμένη άποψη του ΕΔΔΑ¹⁰³, επαναλαμβάνεται σε κάθε σχεδόν συναφή μεταγενέστερη απόφαση του ΣτΕ. Ειδικότερα, στη συγκεκριμένη απόφαση κρίθηκε ότι τα άρθρα 20 του Σ και 6 της ΕΣΔΑ δεν απαγορεύουν στον κοινό νομοθέτη να θεσπίσει δικονομικές προϋποθέσεις, από τη συνδρομή ή μη των οποίων εξαρτάται ο περαιτέρω ή μη δικαστικός έλεγχος διαπιστώσεων δικαστηρίου, οι οποίες βεβαιώνουν τη συνδρομή ή μη πραγματικών περιστατικών¹⁰⁴. Ως διαφορετικό αντιμετωπίζει το ΣτΕ το ζήτημα της δυνατότητας του διαδίκου, του οποίου τα συμφέροντα ενδεχομένως θίγονται από τις διαπιστώσεις αυτές, να επιδιώξει την αποκατάσταση της τυχόν ζημίας του με την άσκηση των προβλεπόμενων από το νόμο ενδίκων μέσων.

Όμοια αντιμετώπισε το ΣτΕ (Ε΄ Τμήμα), με την 3037/2001 απόφασή του, την απαγόρευση άσκησης ανακοπής ερημοδικίας κατά απόφασής του επί αίτησης ακύρωσης από τον ίδιο τον ασκήσαντα το ένδικο βοήθημα της αίτησης

103. Σύμφωνα με τη νομολογία του ΕΔΔΑ, μόνη η πρόβλεψη στο εσωτερικό δίκαιο αυστηρών προϋποθέσεων παραδεκτού της άσκησης ενδίκων μέσων δε συνεπάγεται άνευ ετέρου περιορισμό του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο, αλλά, αντίθετα, είναι καταρχήν επιτρεπτή, ανάλογα με τη φύση της υπόθεσης, με την εξυπηρέτηση ή μη ενός αναγνωριζόμενου από το νόμο σκοπού, την αποδοχή της ή μη ως γενικής αρχής στο πεδίο εφαρμογής δικονομικών κανόνων και την εύλογη ή μη σχέση αναλογικότητας μεταξύ αυτής (ως επιλεγόμενου μέσου) και του επιδιωκόμενου με αυτή σκοπού.

104. Στην εν λόγω απόφαση, κρίθηκε ότι “κατά την έννοια της διάταξης του άρθρου 115 παρ. 1 του ΚΦΔ, η βεβαίωση στα πρακτικά και στην απόφαση του δικαστηρίου ότι ο διάδικος δε νομιμοποιήθηκε με κάποιον από τους νόμιμους τρόπους, δεν μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο αιτήσεως διορθώσεως, έστω και αν η βεβαίωση αυτή έγινε εκ παραδρομής”.

ακύρωσης¹⁰⁵. Εκτός από την πάγια επίκληση της μη απαγόρευσης των διατάξεων της ΕΣΔΑ επιβολής, από την έννομη τάξη των συμβαλλομένων κρατών, περιορισμών στο δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο, αναφερόμενων, μεταξύ άλλων, στο παραδεκτό των ενδίκων μέσων¹⁰⁶, το ΣτΕ επιχείρησε να εξειδικεύσει περαιτέρω την αιτιολογία του. Ειδικότερα, απεφάνθη ότι “..η ανωτέρω απαγόρευση επανόδου του Δικαστηρίου σε αμετακλήτως κριθείσες υποθέσεις αποβλέπει στην ασφάλεια του δικαίου, που αποτελεί καταρχήν νόμιμο σκοπό, ο οποίος δικαιολογεί τη στέρηση, από πρόσωπο που άσκησε το δικαίωμα προσβάσεως σε δικαστήριο και διατέλεσε διάδικος σε περατωθείσα δίκη, της δυνατότητας να προσφύγει εκ νέου σε δικαστήριο με στόχο την επανάληψη της δίκης που κατέληξε στην έκδοση αμετάκλητης δικαστικής αποφάσεως, ο περιορισμός δε αυτός είναι ανάλογος προς τον ανωτέρω σκοπό”.

Πολύ κοντά στην ως άνω απόφαση βρίσκεται και το σκεπτικό του ΣτΕ (Στ’ Τμήμα) στην πιο πρόσφατη 166/2007 απόφασή του, στην οποία θεωρεί επιτρεπτό περιορισμό του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο την απαγόρευση επαναφοράς ενώπιον των δικαστηρίων υποθέσεων, επί των οποίων έχει εκδοθεί τελεσίδικη δικαστική απόφαση.¹⁰⁷

Ενδιαφέρον παρουσιάζει και η 3313/1999 απόφαση του Δ’ Τμήματος του ΣτΕ, με την οποία έγινε δεκτό ότι το άρθρο 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ δεν επιτρέπει να στερηθεί ο διάδικος της δικαστικής προστασίας με την κατάργηση ανοιγείσας δίκης, η οποία (κατάργηση) επήλθε λόγω της μακράς εκκρεμοδικίας της

105. Βλ. ΣτΕ 2312/1994, ΣτΕ (Ολ) 1410/1999 και άρθρο 51 του Π.Δ. 18/1989.

106. Πάντα υπό την προϋπόθεση της μη προσβολής του πυρήνα του δικαιώματος και της επιδίωξης κάθε φορά νόμιμου σκοπού με ανάλογα προς την επίτευξή του μέσα.

107. Η υπόθεση αφορούσε περίπτωση απόρριψης με τελεσίδικη δικαστική απόφαση αγωγής, λόγω μη απόδειξης της πραγματικής βάσης της αξίωσης, ως εκ της μη προσκομιδής ή της μη νόμιμης προσκομιδής αποδεικτικών στοιχείων. Το ΣτΕ έκρινε ότι, κατά την έννοια του άρθρου 197 παρ. 1 του ΚΔιοικΔ, το οποίο είναι σύμφωνο τόσο με το Σύνταγμα όσο και με το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ, δεδουλευμένο δημιουργείται όχι μόνο ως προς τα αποδεικτικά στοιχεία ζήτημα, αλλά και ως προς το ουσιαστικό ζήτημα, στην απόδειξη του οποίου τα στοιχεία αυτά αποβλέπουν. Αντίθετη εκδοχή θα οδηγούσε στο άτοπο αποτέλεσμα να επαναφέρονται ενώπιον δικαστηρίων της ουσίας υποθέσεις, για τις οποίες έχουν ήδη εκδοθεί τελεσίδικες δικαστικές αποφάσεις, με την επίκληση κάθε φορά νέων αποδεικτικών στοιχείων, κατά καταστρατήγηση των περί δεδουλευμένου διατάξεων του ΚΔιοικΔ.

υποθέσεως και, ειδικότερα, λόγω της λήξης ισχύος της προσβαλλόμενης πράξης πριν τη συζήτηση της υπόθεσης στο ακροατήριο. Παρά το γεγονός ότι το Δικαστήριο δεν έκανε τελικά αποδεκτούς τους ισχυρισμούς του αιτούντος περί συνδρομής ιδιαίτερου εννόμου συμφέροντος, δικαιολογώντας τη συνέχιση της δίκης, κατά το άρθρο 32 παρ. 2 του Π.Δ. 18/1989, η ως άνω κρίση αποτελεί μία ακόμα συμβολή του ΣτΕ στην ερμηνεία του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο καθώς και στην οριοθέτηση των περιορισμών του και των αντίστοιχων ορίων της διακριτικής ευχέρειας της νομοθετικής εξουσίας να τους επιβάλλει.

Με ένα δύσκολο ζήτημα, το οποίο, μάλιστα, δίχασε το νομικό κόσμο της χώρας, βρέθηκε αντιμέτωπη η Ολομέλεια του ΣτΕ στην απόφαση 530/2003. Έκρινε κατά πρώτον ότι, όταν προσβάλλεται με αίτηση ακυρώσεως υποστατή διοικητική πράξη που έχει εκδοθεί κατά δέσμια αρμοδιότητα και έχει απορρίψει αίτημα διοικουμένου, είναι αλυσιτελής -ανώφελη- η έρευνα λόγων ακυρώσεως αναγομένων στη νόμιμη συγκρότηση ή σύνθεση του οργάνου που την εξέδωσε ή γνωμοδότησε για την έκδοσή της, εφόσον ο αιτών δεν αμφισβητεί τα πραγματικά περιστατικά και το Δικαστήριο καταλήγει στην κρίση ότι δεν ήταν κατά νόμο επιτρεπτή η έκδοση της πράξεως με το αξιούμενο από τον αιτούντα περιεχόμενο και κατά δεύτερον ότι η λύση αυτή δεν προσκρούει στα άρθρα 20 παρ. 1 και 95 παρ. 1 του Σ καθώς και στο άρθρο 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ.¹⁰⁸ Ωστόσο, επαρκώς τεκμηριωμένη υπήρξε και η μειοψηφούσα γνώμη, σύμφωνα με την οποία “..ενόψει του ότι, επί ακυρωτικών διαφορών, η έννομη δικαστική προστασία έγκειται στην ακύρωση της για οποιονδήποτε λόγο παράνομης προσβαλλόμενης διοικητικής πράξης, η παράλειψη του ακυρωτικού δικαστή να εξετάσει τη βασιμότητα προβαλλόμενου λόγου ακύρωσης και, κρίνοντάς τον βάσιμο, να ακυρώσει την πράξη, αντίκειται στις διατάξεις των άρθρων 20 παρ. 1 Σ και 6 παρ. 1 ΕΣΔΑ”.

108. Η κρίση αυτή βασίστηκε στην αιτιολογία ότι η ακύρωση της πράξης για τον επίμαχο τυπικό λόγο, δεν θα κατέλειπε στη διοίκηση, που θα έκρινε εκ νέου το εκκρεμές αίτημα, καμία νομική ευχέρεια έκδοσης νέας πράξης που θα ικανοποιούσε το αίτημα του διοικουμένου.

Με τις με αριθμούς 3713/2002 (Γ' Τμήμα) και 3519/2004 αποφάσεις του, το ΣτΕ έκρινε ως μη αντικείμενες στα ως άνω άρθρα τόσο τη θέσπιση προθεσμίας για την υποβολή δικογράφου προσθέτων λόγων¹⁰⁹ όσο και την προ της άσκησης προσφυγής -επί διαφορών από διοικητικές συμβάσεις- τήρηση ορισμένης διαδικασίας ενώπιον διοικητικών οργάνων. Η αιτιολογία στη μεν πρώτη περίπτωση ήταν ότι η θέσπιση προθεσμίας αφενός δεν εμποδίζει υπέρμετρα την παροχή έννομης προστασίας και αφετέρου αποβλέπει στην αποφυγή αιφνιδιασμού των διαδίκων, στους οποίους άλλωστε και απόκειται η τήρησή της, στη δε δεύτερη περίπτωση ότι η τήρηση αυτής της διαδικασίας κατατείνει στη διοικητική επίλυση της διαφοράς και στην κατ' επέκταση αποφυγή υποβολής της στο αρμόδιο διοικητικό δικαστήριο, το οποίο θα επιληφθεί αυτής μόνο σε περίπτωση αποτυχίας επίλυσης στο προδικαστικό στάδιο.

Αντιθέτως, στο θέμα της πλημμελούς αναγραφής στο δικόγραφο της αίτησης ακύρωσης της διεύθυνσης κατοικίας του αιτούντος, με αποτέλεσμα αυτός να μην ενημερωθεί και να μην παραστεί στο ακροατήριο κατά τη συζήτηση της έφεσης, το ΣτΕ¹¹⁰ φάνηκε πιο επεικές, κρίνοντας ότι η παράλειψη νόμιμης κοινοποίησης και η μη παράσταση του εφειβλήτου στη συζήτηση της έφεσης, συνεπάγεται την κήρυξη της συζήτησης αυτής ως απαράδεκτης και τον ορισμό νέας δικασίμου προκειμένου να γίνουν οι νόμιμες κοινοποιήσεις, σύμφωνα με τα άρθρα 21 παρ. 5 και 66 του Π.Δ. 18/1989. Αντίθετη εκδοχή περί μη υποχρέωσης κοινοποίησης, σε περιπτώσεις πλημμελούς αναγραφής της διεύθυνσης κατοικίας του εφειβλήτου, καθιστά ανέφικτη ή τουλάχιστον περιορίζει ουσιωδώς, κατά την κρίση του ΣτΕ, τη δυνατότητα παράστασής του στο δικαστήριο προς απόκρουση της έφεσης, την άσκηση της οποίας δεν έχει καν πληροφορηθεί, κατά παράβαση του κατοχυρωμένου στα άρθρα 20 παρ. 1 του Σ και 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ δικαιώματος παροχής εννόμου δικαστικής προστασίας υπό συνθήκες δίκαιης δίκης. Αντίστοιχα, με την 1244/2008 απόφαση του Ε' Τμήματος, το Δικαστήριο

109.Βλ. άρθρο 25 παρ. 1 του Π.Δ. 18/1989.

110.Βλ. απόφαση ΣτΕ 3354/2004.

παρέπεμψε στην επιταμελή σύνθεση το ζήτημα αν, ενόψει των άρθρων 20 παρ. 1 Σ και 6 ΕΣΔΑ, για το εμπρόθεσμο της ένστασης κατά έκθεσης αυτοψίας αυθαίρετης κατασκευής, το τεκμήριο γνώσης από την τοιχοκόλλησή της κάμπτεται, όχι μόνο σε περίπτωση ανωτέρας βίας, αλλά και όταν ο ενδιαφερόμενος προβάλλει και αποδεικνύει ότι δεν έλαβε πλήρη γνώση της έκθεσης λόγω των συντρεχουσών συνθηκών.

Επίσης, η Επιτροπή Αναστολών του ΣτΕ, στην 135/2004 απόφασή της, έκρινε ότι δεν είναι αντίθετη στο άρθρο 6 της ΕΣΔΑ και κατ' επέκταση δεν προσβάλλει το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο ο προβλεπόμενος αποκλεισμός από την ειδική προσωρινή δικαστική προστασία λήψης ασφαλιστικών μέτρων του Ν. 2522/1997 εκείνων των διαγωνισμών για τη σύναψη συμβάσεων κρατικών προμηθειών, η προϋπολογισθείσα δαπάνη των οποίων υπολείπεται του προβλεπόμενου στο νόμο αυτό κατωτάτου χρηματικού ορίου.¹¹¹ Για τους εν λόγω διαγωνισμούς προβλέπεται η παροχή προσωρινής δικαστικής προστασίας κατά τις διατάξεις του άρθρου 52 του Π.Δ. 18/1989, όπως αυτό ισχύει μετά την αντικατάστασή του με το άρθρο 35 του Ν. 2721/1999, οπότε και δεν αναιρείται το δικαίωμα προσφυγής σε δικαστήριο.

Αν και δεν προέρχεται από το ανώτατο ακυρωτικό δικαστήριο, άξια αναφοράς είναι και η απόφαση 2271/2006 του Τριμελούς Διοικητικού Πρωτοδικείου Πειραιά, το οποίο απέρριψε τον ισχυρισμό της εκκαλούσας περί αντίθεσης της διάταξης του άρθρου 46 παρ. 11 του Ν. 3220/2004 στα άρθρα 20 παρ. 1 του Σ και 6 της ΕΣΔΑ. Το Δικαστήριο έκρινε ότι η επίμαχη διάταξη, σύμφωνα με την οποία η αναστολή που χορηγείται κατά τις διατάξεις των άρθρων 200 έως 205 του Ν. 2717/1999 δεν αποκλείει την ολοκλήρωση της διαδικασίας βεβαίωσης και ταμειακώς του προβεβαιούμενου ποσοστού, δεν αντίκειται στα ως άνω άρθρα, οπότε η διενέργεια ταμειακής βεβαίωσης στην υπό

111.Βλ. άρθρο 1 του Ν. 2522/1997 και άρθρο 2 παρ. 3 του Π.Δ. 370/1995 (μεταφορά της οδηγίας 93/36/ΕΟΚ του Συμβουλίου), όπως αντικαταστάθηκε με το άρθρο 2 παρ. 1 του Π.Δ. 105/2000 (μεταφορά της οδηγίας 97/52/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου).

κρίση υπόθεση είναι νόμιμη και δε συνεπάγεται στέρηση της δικαστικής προστασίας του οφειλέτη.

Θεμιτό περιορισμό του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο αποτελεί, κατά το ΕΔΔΑ, και η πρόβλεψη από την εθνική έννομη τάξη του θεσμού βουλευτικής ασυλίας, υπό την προϋπόθεση βέβαια της μη παραβίασης της αρχής της αναλογικότητας. Το Δικαστήριο, στην ελληνικού ενδιαφέροντος υπόθεση Τσαλκιτζής κατά Ελλάδας της 16^{ης}/11/2006¹¹², επιβεβαίωσε ότι στο επίκεντρο του δικανικού του συλλογισμού βρίσκεται η ανάγκη να αναγνωριστεί η κανονιστική προτεραιότητα του γενικού δικαιώματος στη δικαστική προστασία έναντι της ειδικής προστασίας που παρέχεται σε συγκεκριμένη κατηγορία πολιτών. Η νομοθετική, επομένως, επιλογή των κρατών να επιφυλάσσουν ειδική μεταχείριση στα μέλη του Κοινοβουλίου δεν είναι δυνατό να εκφεύγει του ελέγχου του Δικαστηρίου, το οποίο τελικά διατηρεί την αρμοδιότητα να κρίνει εάν και κατά πόσο οι περιορισμοί του εν λόγω δικαιώματος είναι συμβατοί με την αρχή της αναλογικότητας¹¹³. Εν προκειμένω, το ΕΔΔΑ δεν επέβαλε στον έλληνα συντακτικό νομοθέτη να καταργήσει την επίμαχη διάταξη του άρθρου 62 του Σ, καθώς η διαπιστωθείσα παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ δεν οφειλόταν αυτομάτως στο θεσμό του ακαταδίωκτου των βουλευτών αλλά στην κακή εφαρμογή αυτού, ενόψει της αρχής της αναλογικότητας.

Κατηγορηματική είναι και η θέση του ΕΔΔΑ για τη στάση που ακολουθεί το αναιρετικό δικαστήριο της χώρας μας “αρνούμενο” να εξετάσει την ουσία της υπόθεσης που έχει τεθεί ενώπιον του και απορρίπτοντας ως απαράδεκτους προβαλλόμενους λόγους αναιρέσης, με την αιτιολογία ότι δεν εκτίθενται σαφώς

112. Στην εν λόγω υπόθεση, ο προσφεύγων κατήγγειλε ότι η άρνηση της Βουλής των Ελλήνων χορήγησης άδειας για την άσκηση ποινικής δίωξης εναντίον Βουλευτή, παραβίασε το δικαίωμά του πρόσβασης σε δικαστήριο, όπως αυτό προβλέπεται από το άρθρο 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ.

113. Το ΕΔΔΑ, επαναλαμβάνοντας προηγούμενη ρηξικέλευθη νομολογιακή θέση του, απεφάνθη ότι “..το σχετικό καθεστώς ασυλίας είναι συμβατό με την αρχή της αναλογικότητας μόνο όταν η εξαίρεση στο δικαίωμα πρόσβασης στη δικαιοσύνη εισάγεται για πράξεις συναφείς με την άσκηση κοινοβουλευτικών καθηκόντων” και, ακόμα, ότι “..η αρχή της αναλογικότητας πρέπει να ερμηνεύεται στενά όταν απουσιάζει εμφανής σύνδεση των καταγγελλόμενων πράξεων με την άσκηση κοινοβουλευτικών καθηκόντων”.

σε αυτούς οι πλήρεις παραδοχές της προσβαλλόμενης απόφασης. Στις αποφάσεις Λιακοπούλου κατά Ελλάδας της 24^{ης}/05/2006 και Ευσταθίου κατά Ελλάδας της 27^{ης}/07/2006, το Δικαστήριο επιδίκασε μεγάλα ποσά αποζημιώσεων εις βάρος της χώρας μας, καταδικάζοντας την ανωτέρω νομολογιακή “κατασκευή” του Αρείου Πάγου¹¹⁴. Έκρινε, ειδικότερα, ότι η στάση του ανώτατου ελληνικού δικαστηρίου εντάσσεται στο πλαίσιο μιας υπερβολικά αυστηρής και προσηλωμένης στους τύπους -φορμαλιστικής- προσέγγισης, η οποία θίγει τον πυρήνα του προστατευόμενου δικαιώματος πρόσβασης στα δικαστήρια, δεν τελεί σε σχέση αναλογικότητας προς το σκοπό διασφάλισης της ασφάλειας δικαίου και της χρηστής απονομής της δικαιοσύνης και δεν μπορεί παρά να θεωρηθεί αδικαιολόγητη και αντίθετη στο πνεύμα της ΕΣΔΑ.

Ακόμα πιο αιχμηρή είναι η διατύπωση του ΕΔΔΑ στην απόφαση Perlala κατά Ελλάδας της 22^{ης}/02/2007, στην οποία χαρακτηρίζει “σοφιστική” την ερμηνεία και εφαρμογή από τον Άρειο Πάγο των δικονομικών κανόνων και ειδικότερα των προϋποθέσεων παραδεκτού αίτησης αναιρέσης, ώστε αυτές να μετατρέπονται σε πρόσχημα για την αποφυγή επί της ουσίας κρίσης της υπόθεσης¹¹⁵. Στην πιο πρόσφατη δε απόφασή του Λούλη κατά Ελλάδας της 31^{ης}/07/2008, το Στρασβούργο, καταδικάζοντας ξανά το φορμαλισμό του ΑΠ, αναγκάστηκε για πρώτη φορά να επικαλεστεί και τη λογική ως επιβοηθητικό στοιχείο της θεραπείας τυπικών ελλείψεων των ενδίκων μέσων.¹¹⁶ Στενόμευαλη,

114. Το ΕΔΔΑ υπενθύμισε παράλληλα ότι το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ δεν υποχρεώνει τα συμβαλλόμενα κράτη να δημιουργήσουν δεύτερο βαθμό δικαιοδοσίας ή ανααιρετικά δικαστήρια, εφόσον, όμως, έχουν συσταθεί τέτοια δικαστήρια, οι εγγυήσεις του άρθρου 6 πρέπει να γίνονται σεβαστές και από αυτά.

115. Ο Άρειος Πάγος αρνήθηκε να ελέγξει ανααιρετικά το αν η αξιολόγηση του αποδεικτικού υλικού από το δικαστήριο της ουσίας υπήρξε σύμφωνη με το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ, με την αιτιολογία ότι η διάταξη αυτή δεν ενόχλησε άμεσα εφαρμοστέα, οπότε ο προσφεύγων όφειλε να επικαλεστεί συνδυαστικά με αυτήν και κάποιον εκ των ανααιρετικών λόγων που προβλέπονται περιοριστικά στο άρθρο 510 παρ. 1 ΚΠοινΔ, προκειμένου να ληφθεί υπόψη.

116. Ειδικότερα, οι τυπικές ελλείψεις, όταν μπορούν να θεραπευτούν είτε από τα στοιχεία της δικογραφίας, είτε από έγγραφα είτε από συνδυασμό υπαρκτών στοιχείων που εκφέρουν ένα λογικό συμπέρασμα που θεραπεύει τις ελλείψεις, δεν μπορούν να καταργούν το προς άσκηση δικαίωμα, πολύ δε περισσότερο το θεμελιώδες δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο, που αποτελεί το υπόβαθρο των περισσότερων ατομικών δικαιωμάτων.

ανούσια, δυσεξήγητη και εμμονική έχει χαρακτηριστεί από πολλούς η προσήλωση αυτή του ανώτατου ακυρωτικού σε ένα τόσο φορμαλιστικό ερμηνευτικό σχήμα, το οποίο τελικά αποδυναμώνει -αν όχι εκμηδενίζει- τον ακυρωτικό έλεγχο και στερεί από το διάδικο τη δυνατότητα ουσιαστικής δικαστικής προστασίας.¹¹⁷

Στην ίδια παραβίαση υπέπεσε και το ΣτΕ, η ερμηνευτική δυσκαμψία του οποίου επικρίθηκε από το ΕΔΔΑ στην υπόθεση Γιαννούσης και Αφοί Κλιάφα Α.Ε. κατά Ελλάδας της 14^{ης}/12/2006. Το ΣτΕ, υπό το πρόσχημα ενός δικαστικού τεχνάσματος, διατήρησε την απαγόρευση της συνέχισης λειτουργίας του εργοστασίου της αιτούσας ανώνυμης εταιρείας, χωρίς να τοποθετηθεί επί της νομιμότητας των προσβαλλόμενων διοικητικών πράξεων. Η γενική προσέγγιση που υιοθέτησε στο ζήτημα της ισχύος των πράξεων αυτών ήταν, σύμφωνα με τη γνώμη του ΕΔΔΑ, υπερβολικά φορμαλιστική και αντιφατική. Έτσι, παρέβη την υποχρέωσή του παροχής απάντησης στο υποβληθέν ενώπιόν του ζήτημα, υποχρέωση που συνιστά τον πυρήνα της δικαιοδοτικής λειτουργίας¹¹⁸.

Ενόψει των προεκτεθεισών αποφάσεων του Δικαστηρίου του Στρασβούργου και των αντίστοιχων -ουδόλως κολακευτικών- καταδικών της χώρας μας, απομένει να διαπιστώσουμε στο εγγύς μέλλον πόσο καλά είναι τα αντανακλαστικά των ανωτάτων δικαστηρίων μας, ώστε να επαναπροσδιορίσουν τις ως άνω πρακτικές και να επανορθώσουν τάχιστα τα νομολογιακά αυτά ατοπήματα.

117. Βλ. και απόφαση ΕΔΔΑ, Βασιλάκης κατά Ελλάδας της 17^{ης}/01/2008.

118. Το ΕΔΔΑ επισήμανε, επιπλέον, ότι η εκδίκαση πρέπει να συνίσταται στη δικαστική εξέταση της ουσίας της διαφοράς. Το άρθρο 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ δεν επιτρέπει τη χρήση υπεκφυγών, προκειμένου να αποφευχθεί η εξέταση της διαφοράς στην ουσία της. Στην περίπτωση αυτή, η στάση του δικαστή θα ισοδυναμούσε με αρνησιδικία και θα συνιστούσε παραβίαση του δικαιώματος για πρόσβαση σε δικαστήριο.

2. Ισότητα των δικονομικών όπλων

Εξαιρετικά σημαντική, όπως αναφέρθηκε και στο πρώτο μέρος της παρούσας, υπήρξε η επίδραση της νομολογίας του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου σε ένα μείζον ζήτημα που απασχόλησε πολύ και για μεγάλο χρονικό διάστημα τα ελληνικά δικαστήρια όλων των κλάδων δικαιοσύνης και το οποίο αφορά στα δικονομικά προνόμια του ελληνικού Δημοσίου. Είναι γνωστό ότι για πάρα πολλά χρόνια το ελληνικό κράτος νομοθετούσε υπέρ του εαυτού του, θέτοντάς το εκτός των δικονομικών πλαισίων και κανόνων που ισχύουν για όλους τους λοιπούς διαδικούς. Η σχετική νομοθεσία είναι διάσπαρτη σε πληθώρα νομοθετικών κειμένων, το πιο σημαντικό από τα οποία είναι το κωδικοποιημένο διάταγμα της 26-06/10-07-1944 “Περί κώδικος των νόμων περί δικών του Δημοσίου”. Όσον αφορά στα ΝΠΔΔ και τις λοιπές δημόσιες επιχειρήσεις, αυτά “προικοδοτούνταν” στην πράξη, κατά τη σύστασή τους, με το ίδιο προνομιακό δικονομικό status quo που ίσχυε και για το Δημόσιο¹¹⁹. Τα πιο σημαντικά από αυτά τα δικονομικά προνόμια είναι τα εξής:

- πρόβλεψη διευρυμένων προθεσμιών κλήτευσης του Δημοσίου¹²⁰,
- αναστολή των προθεσμιών ενέργειας για το Δημόσιο κατά τη διάρκεια των δικαστικών διακοπών (01/07 - 15/09),
- σύστημα διπλής επίδοσης κάθε δικογράφου¹²¹,
- δυνατότητα προφορικής πρόσθετης παρέμβασης του Δημοσίου,
- αυτεπάγγελτη λήψη υπόψη από τα δικαστήρια της παραγραφής των αξιώσεων κατά του Δημοσίου¹²²,

119.Βλ. ΑΠ 1651/1995 (ΕλλΔνη 1997, σελ. 1566), ΣτΕ 3850/2000 (ΔιΔικ 2003, σελ. 633), ΑΠ 1382/2001 (ΕλλΔνη 2003, σελ. 782).

120.Βλ. ΕφΑθ 2665/1997 (ΕλλΔνη 1998, σελ. 652).

121.Τόσο στο αρμόδιο κρατικό όργανο που εκπροσωπεί το Δημόσιο όσο και στον Υπουργό Οικονομικών (σύστημα πολλαπλής εκπροσώπησης του Δημοσίου).

122.Βλ. ΕφΠειρ 220/1998 (ΕλλΔνη 1998, σελ. 917), ΣτΕ 3850/2000 (ΔιΔικ 2003, σελ. 633), ΑΠ 1382/2001 (ΕλλΔνη 2003, σελ. 782) και ΑΠ (Ολ) 11/2003 (ΕλλΔνη 2003, σελ. 408).

- ειδικές προνομιακές ρυθμίσεις για τη δικαστική δαπάνη¹²³,
- απαγόρευση εκτέλεσης κατά του Δημοσίου κλπ.

Όπως προκύπτει από τις αιτιολογικές εκθέσεις των σχετικών νόμων και τον πάγιο δικονομικό ισχυρισμό του Δημοσίου, σκοπός των ρυθμίσεων αυτών είναι η θεραπεία του δημοσίου συμφέροντος, με την έννοια της αποφυγής ζημίας της περιουσίας του Δημοσίου και επιβάρυνσης του προϋπολογισμού. Περαιτέρω, η προνομιακή αυτή μεταχείριση θεμελιώνεται στην ιδιάζουσα θέση, τη γραφειοκρατική οργάνωση, την πολυδιάσπαση των αρμοδιοτήτων και τη γενικότερη “δυσκαμψία” του Δημοσίου, το οποίο, για τους λόγους αυτούς, δεν μπορεί να εξισωθεί με τους “ευέλικτους” δικονομικά αντιδίκους του.

Η νομοθετική αυτή έννοια υπέρ του Δημοσίου δε θα μπορούσε ασφαλώς να ευδοκιμήσει, αν δεν έβρισκε σύμμαχο και το μηχανισμό απονομής της δικαιοσύνης. Τα δικαστήριά μας, ανέκαθεν φρουροί της συνταγματικής νομιμότητας, δε στάθηκαν στο ύψος τους αποδεχόμενα, με ελάχιστες μόνο φωτεινές εξαιρέσεις, αβασάνιστα τα δικονομικά προνόμια του Δημοσίου. Μεγάλο μέρος της θεωρίας κατέκρινε το ως άνω νομοθετικό καθεστώς και την εμπέδωση και εφαρμογή του από την ελληνική νομολογία, καθώς η αρχή της ισότητας στο χώρο του δικονομικού δικαίου (διαδικαστική ισότητα) έχει την έννοια της τυπικής, αριθμητικής ισότητας, η οποία δεν επηρεάζεται από το αμφισβητούμενο ουσιαστικό δικαίωμα.¹²⁴

Η αλλαγή πλεύσης της ελληνικής νομολογίας που σημειώθηκε τα τελευταία χρόνια στο υπό εξέταση θέμα, αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα της επίδρασης που ασκεί το συνολικό κανονιστικό δυναμικό της ΕΣΔΑ στην ερμηνεία και εφαρμογή των συνταγματικών διατάξεων¹²⁵. Ακολουθεί, λοιπόν,

123. Βλ. ΑΠ 1277/1993 και ΑΠ 951/1994.

124. Όπως αναφέρθηκε και ανωτέρω, στο δικονομικό δικαίο η δικαστική στάθμιση με άνισους όρους για τους διαδίκους ισοδυναμεί με άρνηση παροχής έννομης προστασίας, γι’ αυτό και απαγορεύεται από το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ.

125. Όπως έχει αναφερθεί ανωτέρω, η ερμηνευτική όσμωση μεταξύ Συντάγματος και ΕΣΔΑ και η “διαπλαστική” λειτουργία που επιτελεί το ΕΔΔΑ αναζωογονεί και επεκτείνει το κανονιστικό

παράθεση εκείνων των δικαστικών αποφάσεων, οι οποίες, εμπνευσμένες από την ΕΣΔΑ και εναρμονισμένες με τις αποφάσεις του Στρασβούργου, συνέβαλαν στη μεταστροφή της ελληνικής νομολογίας και στη μετέπειτα καθιέρωση νέων δικονομικών κανόνων.

α) Αναστολή δικονομικών προθεσμιών υπέρ του Δημοσίου

Με πάγια νομολογία τους, τα εθνικά δικαστήρια έκριναν επί σειρά ετών ότι οι νομοθετικές διατάξεις¹²⁶ που εισάγουν υπέρ του Δημοσίου και των ΝΠΔΔ προνόμιο έναντι των ιδιωτών διαδικών, όσον αφορά στη διάρκεια των δικαστικών διακοπών, είναι συνταγματικά θεμιτές¹²⁷. Ειδικότερα, με τις 3433 και 3434/1998 αποφάσεις του, η Ολομέλεια του ΣτΕ δέχτηκε ότι η κατά τη διάρκεια των δικαστικών διακοπών αναστολή των δικονομικών προθεσμιών καθιερώνεται ως γενικός κανόνας ισχύων υπέρ του Δημοσίου, εφαρμόζεται ερμηνευτικά όχι μόνο επί του νομικού προσώπου του Δημοσίου, αλλά και επί των λοιπών ΝΠΔΔ και, περαιτέρω, δε συνιστά συνταγματικώς ανεπίτρεπτη ανισότητα του Δημοσίου σε σχέση με τους ιδιώτες διαδικούς, διότι η διαφορετική αυτή μεταχείριση του Δημοσίου και των ΝΠΔΔ δικαιολογείται καταρχήν από την ιδιαίτερη θέση και οργάνωσή τους.

Η σχετική βεβαιότητα που συνόδευε την ανωτέρω κρίση της νομολογίας όχι μόνο του ανώτατου διοικητικού αλλά όλων των δικαστηρίων της χώρας μας, κλονίστηκε με την έκδοση από το ΕΔΔΑ της περίφημης απόφασης Πλατάκου

περιεχόμενο των θεμελιωδών δικαιωμάτων, ανατροφοδοτώντας διαρκώς τις συναφείς συνταγματικές διατάξεις με νέα κανονιστικά νοήματα.

126. Σύμφωνα με το άρθρο 11 του Κώδικα περί δικών του Δημοσίου και το άρθρο 22 παρ. 4 του Ν. 1868/1989, καμία απολύτως προθεσμία εις βάρος του Δημοσίου δεν τρέχει κατά τη διάρκεια των δικαστικών διακοπών. Η διάταξη αυτή έχει εφαρμογή σε όλες τις δίκες του Δημοσίου.

127. Βλ. ΑΠ (ΟΛ) 744/1982, ΑΠ 22/1985, ΑΠ 448/1990, ΣτΕ 792/1990, ΣτΕ (ΟΛ) 1386/1994, ΣτΕ 62/1995, ΣτΕ 4743/1997, ΣτΕ (ΟΛ) 2156/1998, ΣτΕ 3031/1998, ΣτΕ (ΟΛ) 3433/1998, ΣτΕ (ΟΛ) 3434/1998, ΑΠ 1298/1998, ΣτΕ 849/1999, ΣτΕ 41/2000, ΣτΕ 2171/2000, ΣτΕ 2150/2001.

κατά Ελλάδα της 11ης/01/2001¹²⁸, η οποία έκρινε ότι, αν το παραπάνω δικονομικό προνόμιο εφαρμοζόταν και υπέρ του ιδιώτη, η αίτηση της προσφεύγουσας δε θα ήταν εκπρόθεσμη και θα εκδικαζόταν. Το ΕΔΔΑ κατέληξε, λοιπόν, στο συμπέρασμα ότι η προσφεύγουσα αντιμετωπίστηκε κατά τρόπο καθαρά μειονεκτικό έναντι του Δημοσίου και στερήθηκε του δικαιώματος της ισότητας των όπλων, το οποίο κατοχυρώνει το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ. Το διατακτικό μέρος της απόφασης, ωστόσο, προχώρησε ακόμη πιο πέρα και απαίτησε επέκταση της εφαρμογής της ευνοϊκής αυτής ρύθμισης και υπέρ του ιδιώτη διαδικού, υπενθυμίζοντας παράλληλα ότι “..η αρχή της ισότητας των όπλων συνιστά έννοια ευρύτερη από αυτή της δίκαιης δίκης. Συνεπάγεται την υποχρέωση να δίδεται σε κάθε διάδικο μέρος η εύλογη δυνατότητα να αξιολογηθούν τα επιχειρήματά του υπό συνθήκες που δεν το θέτουν σε μειονεκτική θέση με τρόπο αισθητό σε σχέση και με το αντίδικο μέρος”.

Η ρωγή που επήλθε στη νομολογία του ανωτάτου διοικητικού δικαστηρίου μας, μετά την απόφαση αυτή του ΕΔΔΑ, αποτυπώθηκε αρχικά στην 2606/2001 απόφασή του, η οποία αναγνώρισε την πλήρη αντίθεση του σχετικού προνομίου με τα άρθρα 4 παρ. 1 του Σ και 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ, από τα οποία και εκπορεύεται, κατά το σκεπτικό της, η αρχή της ισότητας των διαδικών. Την κρίση της απόφασης αυτής του Ε΄ Τμήματος επικύρωσε και η Ολομέλεια του ΣτΕ με την απόφαση 2808/2002. Η ούτως ή άλλως τεράστια σημασία της απόφασης αυτής, ενισχύεται ακόμα περισσότερο στο βαθμό που, εκτός από την κρίση που εμπεριέχει περί αντισυνταγματικότητας της επίμαχης αυτής ευνοϊκής ρύθμισης υπέρ του Δημοσίου, προχωρά ένα βήμα πιο μπροστά. Το ΣτΕ έκρινε, ειδικότερα, ότι για την αποκατάσταση της ίσης μεταχείρισης των ιδιωτών αιτούντων προς το

128. Στην ίδια απόφαση κρίθηκε ότι αποτελεί ανεπίτρεπτη προσβολή του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο η κήρυξη απαράδεκτου ενός ενδίκου μέσου ή βοηθήματος λόγω λάθους (εκπρόθεσμης επίδοσης) του δικαστικού επιμελητή κατά την εκτέλεση των καθηκόντων του ως βοηθητικού οργάνου της δικαιοσύνης. Η πλημμέλεια αυτή, κατά το ΕΔΔΑ, δεν μπορεί να καταλογιστεί στο διάδικο που παρέδωσε στον επιμελητή το δικόγραφο προς κοινοποίηση προ ικανού προς τούτο χρόνου και δεν είχε κανένα λόγο να αμφιβάλει για την εμπρόθεσμη επίδοσή του.

Δημόσιο, επεκτείνεται και ισχύει και γι' αυτούς η αναστολή των προθεσμιών καθ' όλη τη διάρκεια των δικαστικών διακοπών. Αντίθετη, ωστόσο, υπήρξε η γνώμη της μειοψηφίας, σύμφωνα με την οποία το εξαιρετικό αυτό καθεστώς για το Δημόσιο και τα λοιπά ΝΠΔΔ δεν πρέπει να επεκταθεί σε όλους τους διαδικούς, αντιθέτως πρέπει να κριθεί ανίσχυρη erga omnes η επίμαχη διάταξη του άρθρου 4 του Ν. 2479/1997.¹²⁹

Έκτοτε, ακολούθησαν αρκετές αποφάσεις, μεταξύ των οποίων και οι 497/2002 (Γ' Τμήμα), 2807/2002 (Ολομέλεια), 1631/2003 (Στ' Τμήμα) και 1476/2004 (Ολομέλεια) του ΣτΕ, οι 12/2002 (Ολομέλεια) και 1490/2003 (Ζ' Πολιτικό Τμήμα) του ΑΠ και οι 1393/2006 (Γ' Τμήμα) και 786/2007 (Ολομέλεια) του Ελεγκτικού Συνεδρίου, οι οποίες, εμπνευσμένες και επικαλούμενες απευθείας τη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου, επισφράγισαν τη νομολογιακή μεταστροφή και την κατ' επέκταση ερμηνευτική όσμωση Συντάγματος και ΕΣΔΑ, η οποία, στο βαθμό που οδηγεί σε περαιτέρω εμβάθυνση της αρχής του κοινωνικού κράτους δικαίου, είναι σε κάθε περίπτωση ευπρόσδεκτη.¹³⁰

β) Ποσοστό νόμιμου τόκου υπερημερίας οφειλών του Δημοσίου

Άλλη μία διάταξη του ίδιου νομοθετήματος, του Κώδικα Νόμων περί Δικών του Δημοσίου, έχει απασχολήσει αρκετά τόσο τη θεωρία όσο και τη νομολογία της χώρας μας, καθώς απονέμει στο Δημόσιο ακόμα ένα προνόμιο έναντι των ιδιωτών, το οποίο μπορεί αρχικά να εκδηλώνεται στο χώρο του ουσιαστικού δικαίου, αντανακλάται, ωστόσο, και στο δικονομικό δίκαιο. Πρόκειται για το άρθρο 21 του Κώδικα αυτού, σύμφωνα με το οποίο “ο νόμιμος και ο της υπερημερίας τόκος πάσης του Δημοσίου οφειλής, ορίζεται εις 6%

129.Είναι, εκ πρώτης όψεως τουλάχιστον, παράδοξο για το Δικαστήριο, αρχικά να διακηρύσσει την αντισυνταγματικότητα και αντισυμβατικότητα μίας διάταξης και εν συνεχεία, αντί να την παραμερίσει, να επιχειρεί να διορθώσει τις ατέλειές της, επεκτείνοντας το πεδίο εφαρμογής της. Πρόκειται, προφανώς, για τη λεγόμενη “επεκτατική” ή “αποκαταστατική” εφαρμογή της αρχής της ισότητας.

130.Βλ. όμως, και τις ΣτΕ 1133/2001 και 822/2003.

ετησίως, πλην εάν άλλως ωρισθή διά συμβάσεως ή ειδικού νόμου. Ο ειρημένος τόκος άρχεται από της επιδόσεως της αγωγής”. Με τη διάταξη αυτή, λοιπόν, το Δημόσιο υποχρεούται μεν να καταβάλει τις οφειλές του εντόκως, με επιτόκιο, όμως, αισθητά χαμηλότερο από το αντίστοιχο ισχύον για τις οφειλές των ιδιωτών, λιγότερο, μάλιστα, του 1/2 εκείνου που υποχρεούται να καταβάλει ο οφειλέτης του Δημοσίου.

Το Ζ΄ Τμήμα του ΑΠ με την 804/2002 απόφασή του αφενός επέκτεινε την εφαρμογή του δικονομικού αυτού προνομίου του Δημοσίου και σε ΝΠΔΔ αποτελόν δημόσια επιχείρηση ανήκουσα εξ ολοκλήρου στο ελληνικό Δημόσιο¹³¹ και αφετέρου έκρινε ότι η επίμαχη ρύθμιση δεν αντιβαίνει ούτε στην αρχή της αναλογικότητας ούτε στο άρθρο 1 Π.Π.Π. ΕΣΔΑ¹³². Στην ίδια κρίση κατέληξε και η Ολομέλεια του Δικαστηρίου με την απόφασή της 3/2006, η οποία θεώρησε ότι η ρύθμιση του άρθρου 7 παρ. 2 του Ν.Δ. 496/1974 που επεκτείνει την εφαρμογή του εν λόγω προνομίου και υπέρ των ΝΠΔΔ εισάγει επιτρεπτή εξαίρεση, μη αντικείμενη στα άρθρα 4 παρ. 1 και 20 παρ. 1 του Σ, 6 και 14 της ΕΣΔΑ και 2 παρ. 3α΄ και β΄, 14 παρ. 1 και 26 του ΔΣΑΠΔ^{133 134}.

Το ΣτΕ, ωστόσο, αντιμετώπισε εντελώς διαφορετικά το ίδιο ζήτημα και την ίδια ακριβώς διάταξη¹³⁵. Η επισήμανση αυτής της αντίφασης στην κρίση των δύο ανωτάτων δικαστηρίων της χώρας μας είναι, άλλωστε, και ο λόγος πρόταξης των ανωτέρω δύο αποφάσεων του Αρείου Πάγου. Συγκεκριμένα, στην απόφαση

131.Πρόκειται για τη Δημόσια Επιχείρηση Πολεοδομίας και Στέγασης (ΔΕΠΟΣ).

132.Ο ΑΠ βασίστηκε στη σκέψη ότι ο προσδιορισμός μεγαλύτερου έναντι των οφειλετών επιτοκίου δεν “ιδρύει” περιουσία του δανειστή, πριν από τη γέννηση της απαίτησής του.

133.Οι διατάξεις αυτές δεν στερούν, κατά την κρίση του ΑΠ, τον κοινό νομοθέτη από την εξουσία να θεσμοθετεί ειδικές ρυθμίσεις για ορισμένες κατηγορίες προσώπων, όταν τούτο επιβάλλεται από λόγους γενικότερου κοινωνικού ή δημοσίου συμφέροντος, όπως στην εξεταζόμενη περίπτωση των ΝΠΔΔ, μεταξύ των οποίων και τα Νοσηλευτικά Ιδρύματα, που λειτουργούν με τη μορφή αυτή, τα οποία από τη φύση και το καταστατικό τους, έχουν αποστολή και έργο να εξυπηρετούν, αδιακρίτως, τη δημόσια υγεία με την παροχή υγειονομικής περίθαλψης στους πολίτες και στων οποίων την περιουσία και την οικονομική κατάσταση συμβάλλουν οι φορολογούμενοι πολίτες, με την καταβολή φόρων.

134.Βλ. όμως, αντίθετη μειοψηφία οκτώ μελών του Δικαστηρίου.

135.Βλ. όμως, και τη ΣτΕ 3850/2000, η οποία θεώρησε δικαιολογημένη τη διαφορετική μεταχείριση των ιδιωτών έναντι του δημοσίου.

3651/2002 του Α' Τμήματος, το ΣτΕ επικαλείται τις διατάξεις των άρθρων 4 παρ. 1 και 20 παρ. 1 του Σ καθώς και του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ, από την ερμηνεία και το συνδυασμό των οποίων προκύπτει η αρχή της ισότητας των όπλων των διαδικών, και θεωρεί ανίσχυρη και άκυρη κάθε διάταξη, η οποία παρακωλύει ή, ακόμα περισσότερο, καταργεί την αρχή αυτή, κατά την άσκηση των δικαιωμάτων των διαδικών για την παροχή έννομης προστασίας.¹³⁶ Το Δικαστήριο -πρέπει να σημειωθεί- κάνει ευθεία αναφορά στην απόφαση του ΕΔΔΑ Πλατάκου κατά Ελλάδας και καταλήγει ορθά στο συμπέρασμα ότι δεν υφίσταται κανένας δικαιολογητικός λόγος για τη νομοθετική καθιέρωση υπέρ του Δημοσίου του υπό εξέταση προνομίου, πέραν αυτού του απλού ταμειευτικού συμφέροντος του τελευταίου, το οποίο σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να ταυτιστεί με το δημόσιο συμφέρον και, κατά συνέπεια, ρυθμίσεις, όπως η κρινόμενη, οι οποίες παρέχουν ευνοϊκότερη δικονομική ή ουσιαστική μεταχείριση σε έναν από τους δύο διαδικούς, είναι ανίσχυρες ως αντισυνταγματικές και αντίθετες με το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ¹³⁷.

Την ανωτέρω κρίση επικύρωσε και η απόφαση 802/2007 της επιταμελούς σύνθεσης του Τμήματος, στην οποία παραπέμφθηκε η υπόθεση. Λόγω σπουδαιότητας, η ανωτέρω σύνθεση παρέπεμψε περαιτέρω το επίμαχο ζήτημα στην Ολομέλεια του Δικαστηρίου, ενώπιον της οποίας συζητήθηκε τον Οκτώβριο του 2008 και από την οποία αναμένεται -εύλογα- με μεγάλο νομικό ενδιαφέρον και αγωνία η έκδοση απόφασης. Όμοια αντιμετώπισε το ζήτημα το ΣτΕ και στην 2497/2007 απόφασή του ενώ και το Ειδικό Δικαστήριο του άρθρου 88 παρ. 2 του Σ με την απόφασή του 1/2005, που αφορούσε στη μισθολογική μεταχείριση

136. Βλ. και την απόφαση 2224/2005 του Στ' Τμήματος του ΣτΕ καθώς και την 1151/2006 της επιταμελούς σύνθεσης, προς την οποία παραπέμφθηκε η υπόθεση.

137. Βλ. και την απόφαση 1274/2002 του ΣτΕ, η οποία έκρινε όμοιο ζήτημα, δεν υπεισήλθε, ωστόσο, στο ειδικότερο ζήτημα της αντισυνταγματικότητας του άρθρου 21 του ΚΝΔΔ, το οποίο ορίζει ότι ο νόμιμος αλλά και ο τόκος υπερημερίας εις βάρος του Δημοσίου αρχίζει και τρέχει από την επίδοση της αγωγής, ανεξαρτήτως του πότε επήλθε η υπερημερία. Πρόκειται για πρόβλημα αντισυνταγματικής ανισότητας υπέρ του Δημοσίου (π.χ. επί υπερημερίας από δήλης ημέρας κατά το άρθρο 341 του ΑΚ), παρόμοιο με αυτό που έχει η επίμαχη διάταξη και διαπιστώθηκε με την 3651/2002 απόφαση του ΣτΕ.

δικαστών, έκανε λόγο για “..προνομιακή μεταχείριση του δημοσίου σε σχέση με τους ιδιώτες αντιδίκους του, χωρίς να δικαιολογείται τούτο από λόγους δημοσίου συμφέροντος”.¹³⁸ Χαρακτηριστική είναι και η απόφαση 2190/2004 του Διοικητικού Εφετείου Αθηνών, το οποίο έκρινε ως εφαρμοστέο επιτόκιο το γενικώς ισχύον και όχι το προβλεπόμενο από το άρθρο 21 του ΚΝΔΔ.

Στο σημείο αυτό και μετά τη σύντομη αναφορά του τρόπου με τον οποίο αντιμετώπισε η ελληνική νομολογία την επίμαχη ευνοϊκή για το Δημόσιο ρύθμιση, πρέπει να επισημανθεί και η γνώμη του ίδιου του ΕΔΔΑ, το οποίο είχε την ευκαιρία να εξετάσει το ζήτημα, κατόπιν προσφυγής του Ευθύμιου Μειδάνη κατά της προαναφερθείσας με αριθμό 3/2006 απόφασης του ΑΠ. Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο, σε μία απόφαση¹³⁹ σταθμό για το φλέγον αυτό ζήτημα που, όπως είδαμε, δίχασε την ελληνική νομολογία, δικαίωσε τον προσφεύγοντα, κρίνοντας ομόφωνα ότι τόσο η διάταξη του άρθρου 7 παρ. 2 του Ν.Δ. 496/1974 όσο και η απόφαση της Ολομέλειας του ΑΠ που την έκρινε συνταγματική, παραβίασαν το δικαίωμά του στην περιουσία, όπως προστατεύεται στο άρθρο 1 του Π.Π.Π. ΕΣΔΑ.^{140 141}

Μπορούμε να πούμε, λοιπόν, ότι ο προστατευτισμός που επέδειξε ο ΑΠ στην ως άνω απόφαση υπέρ της δημόσιας περιουσίας και της οικονομικής κατάστασης των ΝΠΔΔ, υπό το μανδύα της εξυπηρέτησης δημοσίων σκοπών, έγινε η αφορμή και αιτία της νέας καταδίκης της χώρας μας από το ΕΔΔΑ. Ο προστατευτισμός αυτός, πράγματι, μόνο ως δείγμα ανεπίτρεπτου

138. Η απόφαση αυτή παραπέμπει στην ΣτΕ 3651/2002.

139. Βλ. απόφαση ΕΔΔΑ, Μειδάνη κατά Ελλάδας (2008), η οποία επιδίκασε υπέρ του προσφεύγοντος τον τόκο υπερημερίας που προβλεπόταν για τους ιδιώτες κατά την επίδικη περίοδο, ήτοι ποσοστό 27% και 23% (σύνολο 6.572,00 €), αντί 6%.

140. Το ζήτημα της υποχρέωσης του Δημοσίου καταβολής τόκων (όχι όμως και του ύψους του επιτοκίου) αντιμετώπισε το ΕΔΔΑ και στην απόφαση ΕΚΟ-ΕΛΔΑ ΑΒΕΕ κατά Ελλάδας της 09^{ης}/03/2006, κρίνοντας ότι η άρνηση οικονομικής εφορίας να καταβάλει τόκους υπερημερίας στη δικαιούχο επιστροφής φόρου προσφεύγουσα εταιρεία συνιστά προσβολή του δικαιώματος της περιουσίας κατά το άρθρο 1 Π.Π.Π. ΕΣΔΑ.

141. Βλ. επίσης τις αποφάσεις του ΕΔΔΑ, Αζάς κατά Ελλάδας της 19^{ης} 09/2002, Βασιλόπουλου κατά Ελλάδας της 26^{ης}/09/2002 και Βασιλική Περιουσία κατά Ελλάδας της 28^{ης}/11/2002, με τις οποίες κρίθηκε ότι το Δημόσιο οφείλει να καταβάλει ως τόκο υπερημερίας το επιτόκιο της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας προσαυξημένο κατά τρεις (3) μονάδες.

“δημοσιονομικού αυτοπεριορισμού” εκ μέρους του Δικαστηρίου θα μπορούσε να ερμηνευθεί, θέση που δε δικαιώνει καθόλου τον ΑΠ ως πρωτοπόρο στην κήρυξη της αντισυνταγματικότητας των προνομίων του Δημοσίου. Το ΣτΕ, αντιθέτως, από την έκδοση της απόφασης Πλατάκου κατά Ελλάδας και μετά, αναδεικνύεται σε ευαίσθητο δέκτη του ολοένα αυξανόμενου διαλόγου μεταξύ της εθνικής έννομης τάξης και της ΕΣΔΑ και φαίνεται να εγκαταλείπει σταδιακά την επικρατούσα κρατικιστική αντίληψη σε σχέση με τη θέση του Δημοσίου ως διαδίκου.

γ) Χρόνος παραγραφής των αξιώσεων κατά του Δημοσίου

Το δικαίωμα της παραγραφής των αξιώσεων μετουσιώνει, στην πραγματικότητα, τις θεμελιώδεις αρχές του κράτους δικαίου και της κοινωνικής δικαιοσύνης, γι’ αυτό το λόγο και αναγνωρίστηκε γρήγορα ως καθολικός και αναγκαστικός¹⁴² θεσμός δικαίου, ο οποίος αναπτύσσει τις κανονιστικές του συνέπειες όχι μόνο στις ιδιωτικές έννομες σχέσεις αλλά και στο χώρο του δημοσίου δικαίου. Ωστόσο, οι διατάξεις που ρυθμίζουν την παραγραφή των απαιτήσεων στο δημόσιο δίκαιο και οι οποίες βρίσκονται διάσπαρτες σε διάφορα νομοθετήματα¹⁴³, αποκλίνουν ουσιωδώς από τους αντίστοιχους κανόνες του ιδιωτικού δικαίου. Μία απλή ανάγνωση των διατάξεων αυτών αρκεί για να εκδηλωθεί η πρόθεση του νομοθέτη να διαφοροποιεί κάθε φορά το καθεστώς της παραγραφής των απαιτήσεων του διοικουμένου κατά του Δημοσίου εις βάρος του πρώτου -και το αντίστροφο. Πρόκειται -και αυτό- για μία έκφανση του γνωστού ζητήματος καθιέρωσης ενός πλέγματος δικονομικών προνομίων υπέρ του Δημοσίου και των ΝΠΔΔ, το οποίο, όπως έχουμε ήδη δει, εγείρει έντονες συνταγματικές αμφισβητήσεις.

142. Δεν δύναται, σε καμία περίπτωση, να καταργηθεί βάσει της αυτονομίας της ιδιωτικής βούλησης.

143. Ενδεικτικά αναφέρουμε τα άρθρα 86-95 του Ν. 2362/1995, τα άρθρα 44 επ. του Ν.Δ. 496/1974, το άρθρο 84 του Ν. 2238/1994, τα άρθρα 12 παρ. 3 και 16 παρ. 6 του Ν. 1587/1950, το άρθρο 102 του Ν. 2961/2001, το άρθρο 11 του Α.Ν. 2326/1940 κλπ.

Αξιίζει να σημειωθεί ότι μέχρι και την προαναφερθείσα απόφαση 1/2005 του Μισθοδικείου, η νομολογία των εθνικών μας δικαστηρίων δεχόταν παγίως τη συνταγματικότητα του προνομίου της βραχυπρόθεσμης παραγραφής των αξιώσεων κατά του Δημοσίου. Ενδεικτικά αναφέρονται οι αποφάσεις του ΣτΕ 3546/2004, 1544/2004, 1768/2004 και 1507/2004 και του ΑΠ 659/2003 και 1449/2002, οι οποίες δικαιολογούσαν και θεμελιώναν την απόκλιση από την αρχή της ισότητας στη φύση των επίδικων αξιώσεων και την ανάγκη ταχείας εκκαθάρισης των σχετικών υποχρεώσεων των ΝΠΔΔ.

Το πρώτο “ρήγμα” στο προνόμιο αυτό της βραχείας προθεσμίας παραγραφής των αξιώσεων κατά του Δημοσίου επέφερε, με αξιόπεινη επιστημονική πληρότητα, η απόφαση 1/2005 του Μισθοδικείου. Η διάταξη του άρθρου 90 παρ. 3 του Ν. 2362/1995¹⁴⁴ θεσπίζει διετή παραγραφή των αξιώσεων που αφορούν αποδοχές των υπαλλήλων του Δημοσίου, διαμορφώνοντας έτσι μία ακόμα αδικαιολόγητη ευνοϊκή μεταχείριση υπέρ του Δημοσίου. Η ρύθμιση αυτή, κατά την κρίση του Δικαστηρίου, δημιουργεί προφανέστατη άνιση μεταχείριση των ιδιωτών διαδικών έναντι του Δημοσίου και αντίκειται στην αρχή της ισότητας αλλά και της δικονομικής ισότητας των διαδικών, όπως αυτή συνάγεται από τα άρθρα 4 παρ. 1, 2 παρ. 1 και 25 παρ. 1 του Σ, 6, 13 και 14 της ΕΣΔΑ και 2 παρ. 3α’ και β’, 14 και 26 του ΔΣΑΠΔ, για την αποκατάσταση της οποίας η προθεσμία συμπλήρωσης της παραγραφής δέον να θεωρηθεί ότι είναι πενταετής -όπως ορίζεται στη διάταξη του άρθρου 89 παρ. 2 του Ν. 2362/1995.¹⁴⁵ Αντίθετη άποψη θα οδηγούσε στη συγκάλυψη των πλημμελειών των αρμοδίων διοικητικών οργάνων και τη διαιώνιση της άδικης συμπεριφοράς τους προς τον πολίτη.¹⁴⁶

144. “Περί Δημοσίου Λογιστικού, ελέγχου και δαπανών του Κράτους”.

145. Το Δικαστήριο έκρινε, επίσης, ότι οι επίδικες απαιτήσεις αποτελούν περιουσιακής φύσεως δικαιώματα προστατευόμενα από τα άρθρα 17 του Σ και 1 Π.Π.Π. ΕΣΔΑ, με αποτέλεσμα η εν λόγω ρύθμιση που περιορίζει την ευθύνη του Δημοσίου και την πληρότητα της καταβαλλόμενης αποζημίωσης να αντιβαίνει σε αυτά.

146. Το χρονικό διάστημα της διετούς παραγραφής θεωρείται ιδιαίτερος σύντομο για την ικανοποίηση δικαιωμάτων, τα οποία -πιθανότατα- “σκοντάφτουν” στην αναληψία της

Το Συμβούλιο της Επικρατείας με την 3428/2006 απόφασή του (Στ' Τμήμα) αποφάνθηκε ότι το Ν.Δ. 496/1974, που προβλέπει εις βάρος των υπαλλήλων των ΝΠΔΔ ειδική βραχυπρόθεσμη διετή παραγραφή των χρηματικών αξιώσεων τους κατά των ΝΠΔΔ, αντιβαίνει στο άρθρο 4 παρ. 1 του Σ, διότι “..περιορίζεται το δικαίωμά τους να διεκδικήσουν αναδρομικά ποσά λόγω καθυστερούμενων αποδοχών ή άλλων απολαβών ή αποζημιώσεως εξ αδικαιολογήτου πλουτισμού”. Η ίδια ρύθμιση προσκρούει και στο άρθρο 1 Π.Π.Π. ΕΣΔΑ, το οποίο κατοχυρώνει το σεβασμό της περιουσίας των πολιτών. Το ΣτΕ κατέληξε στο συμπέρασμα ότι οι υπάλληλοι των ΝΠΔΔ μπορούν να διεκδικούν δικαστικά οικονομικές αξιώσεις σε βάρος του Δημοσίου σε βάθος πενταετίας.¹⁴⁷ Η υπόθεση παραπέμφθηκε στην Ολομέλεια του Δικαστηρίου, η οποία δημοσίευσε μόλις τον προηγούμενο Δεκέμβριο του 2008 τη 3654/2008 απόφαση, με την οποία επικύρωσε την ανωτέρω κρίση του Τμήματος, παρέπεμψε, ωστόσο, την επίλυση του επίμαχου ζητήματος στο Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο, εξαιτίας της αντίθετης θέσης του ΑΠ στο ίδιο ζήτημα.¹⁴⁸

Την -σημαντικότερη- εκ μέρους του ΣτΕ “παράλειψη” αναφοράς και επίκλησης, στο κείμενο της απόφασης αυτής, του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ και της δικονομικής ισότητας των διαδικών, διόρθωσε το Δικαστήριο μεταγενέστερα με την απόφασή του 2497/2007, η οποία θεμελίωσε -ως όφειλε- την αντίθεση των διατάξεων των άρθρων 91 παρ. 3 του Ν.Δ. 321/1969 και 90 παρ. 3 του Ν. 2362/1995 στην αρχή της ισότητας, της αναλογικότητας και της δικονομικής ισότητας των διαδικών, στα άρθρα 4 παρ. 1, 2 παρ. 1, 25 παρ. 1 του Σ, 6, 13, 14 της ΕΣΔΑ και 2 παρ. 3α' και β', 14 και 26 του ΔΣΑΠΔ. Στο ίδιο νομικό πλαίσιο

διοίκησης και οφείλονται σε υπαιτιότητα ή μη των υπαλλήλων της. Έτσι, το βάρος της παράνομης, ελλιπούς και προβληματικής δράσης του κρατικού μηχανισμού μετατίθεται αδικαιολόγητα στον καλόπιστο και συνεπή διοικούμενο, ο οποίος μένει απροστάτευτος και απογυμνωμένος από τις σχετικές διαδικαστικές εγγυήσεις που θα οδηγούσαν στην απόλαυση των ουσιαστικών δικαιωμάτων του.

147.Βλ. και τη ΣτΕ 1508/2002 (Στ' Τμήμα).

148.Βλ. ΑΠ 31/2007, 1491/2007, 1560/2007 και 1561/2007.

κινήθηκε και η 71/2009 απόφαση του ΣτΕ¹⁴⁹.

Παρά τις αποφάσεις αυτές του ανωτάτου διοικητικού δικαστηρίου, από τις οποίες, σε κάθε περίπτωση, διαφαίνεται και επιβεβαιώνεται η τάση κατάργησης των δικονομικών ανισοτήτων μεταξύ των διαδικών¹⁵⁰ και προσέγγισης της ευρωπαϊκής διάστασης του θέματος¹⁵¹, το ΑΕΔ που θα επιληφθεί της αντίφασης των αποφάσεων μεταξύ ΑΠ και ΣτΕ, θα δώσει οριστική απάντηση στο φλέγον αυτό ζήτημα, που τόσο πολύ και για τόσο μεγάλο χρονικό διάστημα απασχολεί και διχάζει την εθνική νομολογία μας.

δ) Ένσταση παραγραφής των αξιώσεων

Συναφές με το ως άνω θέμα είναι και αυτό της ένστασης παραγραφής των αξιώσεων του Δημοσίου. Το άρθρο 52 ΙΙΙ του Ν.Δ. 496/1974 ορίζει ότι η ένσταση παραγραφής των αξιώσεων κατά ΝΠΔΔ λαμβάνεται υπόψη αυτεπαγγέλτως από το δικαστήριο. Η ρύθμιση αυτή, αν και συνιστά, όπως και οι προηγούμενες, δικονομικό προνόμιο υπέρ του Δημοσίου, το οποίο θίγει την αρχή της ισότητας των όπλων των διαδικών, δεν αντιμετωπίστηκε ως τέτοιο από τα ελληνικά δικαστήρια. Συγκεκριμένα, το Β' Τμήμα του ΑΠ και στη συνέχεια η ίδια η

149.Ομοίως παρέπεμψε στην Ολομέλεια του Δικαστηρίου, οπότε και αναμένεται απόφαση.

150.Βλ. και τη στάση του ΣτΕ στο ζήτημα του είδους και των αποτελεσμάτων της παραγραφής που προβλέπεται στη διάταξη του άρθρου 71 παρ. 1 του Ν. 542/1977, η οποία βρίσκεται σε διάσταση με την αντίστοιχη νομολογία του ΑΠ, δημιουργώντας πρωτοφανή σύγχυση και ανασφάλεια δικαίου. Ενώ το ΣτΕ αντιλήφθηκε αμέσως, κατά την πρώτη ενασχόλησή του με το θέμα (ΣτΕ 1783/2002), την καινοτομία που εισήγαγε η εν λόγω διάταξη, καταλήγοντας στην ορθή ερμηνευτική άποψη ότι η πάροδος της τριετίας συνεπιφέρει οριστική παραγραφή του δικαιώματος του Δημοσίου να προβεί στην ταμιακή βεβαίωση και εισπραξη της σχετικής απαίτησης, οι αποφάσεις του ΑΠ, που εκδόθηκαν καθ' ερμηνεία του άρθρου 71 παρ. 1 του Ν. 542/1977, παραδόξως εξακολούθησαν να θεωρούν την πάροδο της τριετίας ως σημείο έναρξης της παραγραφής του δικαιώματος εισπραξης που ορίζεται για τις ήδη ταμιακώς βεβαιωθείσες απαιτήσεις του.

151.Βλ. και την απόφαση του ΕΔΔΑ Χατζηνικολάου κατά Ελλάδας της 21ης/02/2008 (NoB 2008, σελ. 1361). Ο προσφεύγων επικαλείται παραβίαση της αρχής της ισότητας των όπλων των διαδικών λόγω καθυστέρησης κατάθεσης της εισήγησης για τη συζήτηση της υπόθεσης ενώπιον του ΣτΕ. Το Δικαστήριο εκτιμά ότι ουδεμία ένδειξη υφίσταται περί δήθεν αυθαιρεσίας κατά τη διαδικασία ενώπιον των διοικητικών δικαστηρίων, διαδικασία κατά την οποία τηρήθηκε η αρχή της αντιμωλίας και ο προσφεύγων είχε τη δυνατότητα να προβάλλει όλα τα επιχειρήματα για την υπεράσπιση της υπόθεσής του.

Ολομέλεια, με τις αποφάσεις 1382/2001 και 11/2003 αντίστοιχα, θεώρησαν ως απολύτως θεμιτή συνταγματικά την ως άνω ρύθμιση του Ν.Δ. 496/1974. Η αιτιολογία των αποφάσεων αυτών στηρίχθηκε κατά βάση στο γενικότερο δημόσιο συμφέρον που δικαιολογεί και επιβάλλει μία τέτοια ρύθμιση. Στον όρο αυτό ο ΑΠ συμπεριλαμβάνει την προστασία της περιουσίας και οικονομικής κατάστασης των ΝΠΔΔ και τη, μέσω αυτής, προστασία των φορολογούμενων πολιτών. Κατά την κρίση αυτή, εύλογα η πρόνοια του νομοθέτη δεν καταλείπει την προστασία του Έλληνα πολίτη στην επιμέλεια των οργάνων της διοικήσεως ή των ΝΠΔΔ για πρόταση της σχετικής ένστασης παραγραφής. Προηγουμένως είχε αποφανθεί και το ΣτΕ, με την 3850/2000 απόφασή του, ότι η εν λόγω ρύθμιση δε συνιστά άνιση μεταχείριση των ιδιωτών διαδικών έναντι του Δημοσίου και δικαιολογείται από τη διαφορετική φύση των εκατέρωθεν αξιώσεων και την ιδιαίτερη θέση και οργάνωση του Δημοσίου.

Η επιχειρηματολογία αυτή είναι σαθρή και μπορεί να οδηγήσει σε ακραίες και ανεπιεικείς λύσεις εις βάρος του Έλληνα πολίτη. Αλλά ακόμα κι αν υποθεθεί ότι λόγοι γενικότερου συμφέροντος μπορούν να δικαιολογήσουν την κάμψη της δικονομικής ισότητας, το δημόσιο αυτό συμφέρον θα πρέπει να εξειδικεύεται και να αιτιολογείται επαρκώς. Στη βάση αυτή, δεν αποτελεί σε καμία περίπτωση δικαιολογία το ότι προηγούνται τα δικαιώματα του Δημοσίου έναντι των δικαιωμάτων των άλλων διαδικών, επειδή την απώλεια της δίκης θα την πληρώσει σε τελευταία ανάλυση ο Έλληνας φορολογούμενος. Περισσότερο πρόκειται για αυθαίρετη και επιπόλαιη κρίση, παρά για επαρκή και εξειδικευμένη αιτιολογία. Η αποδοχή αυτή μόνο “επικίνδυνη” για την προστασία των ατομικών δικαιωμάτων μπορεί να χαρακτηριστεί.

ε) Αναγκαστική εκτέλεση κατά του Δημοσίου

Αν και άπτεται περισσότερο των δικαιωμάτων του ουσιαστικού δικαίου, ωστόσο, για την ενότητα της παρουσίας των δικονομικών προνομίων του

Δημοσίου, χρήζει αναφοράς στο σημείο αυτό και το πρόβλημα του επιτρεπτού ή μη της αναγκαστικής εκτέλεσης κατά του Δημοσίου, το οποίο αποτέλεσε για ένα σχεδόν αιώνα ακανθώδες σημείο αντιπαράθεσης ανάμεσα στους θεωρητικούς του δικαίου και τους λειτουργούς των ελληνικών δικαστηρίων. Αυτή ακριβώς η διχογνωμία ήταν που ώθησε το νομοθέτη να θεσπίσει ρητά την απαγόρευση επίσπευσης αναγκαστικής εκτέλεσης για χρηματικές απαιτήσεις κατά του Δημοσίου αρχικά με το άρθρο 8 του Ν. 2097/1952 και στη συνέχεια με ειδικότερες ρυθμίσεις που επέκτειναν ακόμη περισσότερο την εφαρμογή του εν λόγω δικονομικού προνομίου του Δημοσίου¹⁵². Με δεδομένο ότι η αναγκαστική εκτέλεση απόφασης αποτελεί δικαίωμα του νικητή διαδίκου, γίνεται αντιληπτό ότι ανάγεται στο επίπεδο της αποτελεσματικότητας του δικαιώματος παροχής έννομης προστασίας, που προστατεύεται από το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ, συνιστώντας στοιχείο *sine qua non* αυτού. Η θέσπιση, επομένως, απαγόρευσής της στις περιπτώσεις που στρέφεται κατά του Δημοσίου συνιστά απευθείας αντίθεση στο άρθρο 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ, θίγοντας όχι μόνο την αρχή της ισότητας των διαδίκων, αλλά το ίδιο το δικαίωμα έννομης προστασίας ως εγγύησης του κράτους δικαίου¹⁵³.

Επιβάλλεται, όμως, να τονιστεί η αντίθεση του προνομίου αυτού και με το άρθρο 1 Π.Π.Π. ΕΣΔΑ, στο βαθμό που αυτό προστατεύει και τα ενοχικά δικαιώματα. Το άρθρο 8 του Ν. 2097/1952 συνιστά ανεπιτήρητη προσβολή των ενοχικών δικαιωμάτων των δανειστών του Δημοσίου, καθώς καθιστά ουσιαστικά ανέφικτη την ικανοποίησή τους, σε περίπτωση μη εκούσιας καταβολής εκ μέρους του Δημοσίου, γεγονός που, τουλάχιστον όσον αφορά το ελληνικό Δημόσιο, αποτελεί τον κανόνα. Ευρύτερα, λοιπόν, θίγεται η περιουσία του διοικουμένου, ο

152. Βλ. ενδεικτικά άρθρο 4 του Ν.Δ. 31/1968, άρθρο 3 I Β παρ. 9 του Ν.Δ. 4246/1962, Ν. 685/1977.

153. Το δικαίωμα αυτό συντίθεται από τέσσερα (4) επιμέρους ισότιμα στάδια: α) την πρόσβαση στο δικαστήριο, β) την προσωρινή δικαστική προστασία, γ) την οριστική επίλυση της διαφοράς με την έκδοση δικαστικής απόφασης και δ) την αναγκαστική εκτέλεση της απόφασης αυτής.

οποίος αποστερείται της χρηματικής ικανοποίησης ή αποζημίωσης, που δικαιούται, ανήμπορος να προστατευθεί δικαστικά.

Η ελληνική νομολογία, ωστόσο, για πολλές δεκαετίες εφάρμοζε το ως άνω άρθρο χωρίς την παραμικρή αμφιβολία ως προς τη συνταγματικότητά του. Χρειάστηκε -και πάλι- να καταδικαστεί η χώρα μας από το ΕΔΔΑ για να μεταβληθεί ο τρόπος σκέψης τόσο του έλληνα δικαστή όσο και του έλληνα νομοθέτη. Αρχικά, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου με τις αποφάσεις της D. και A.A.H. κατά Ελλάδα της 23^{ης}/10/1995 και Μπέης κατά Ελλάδα της 05^{ης}/12/1995, έκρινε ότι “..η ΕΣΔΑ εγγυάται δικαιώματα όχι θεωρητικά και πλασματικά, αλλά πρακτικώς εφαρμόσιμα και αποτελεσματικά. Το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο θα ήταν εντελώς θεωρητικό, αν οι κρατικές αρχές μπορούσαν να αρνηθούν τη συμμόρφωσή τους με το περιεχόμενο μιας απόφασης”. Στη συνέχεια, το ΕΔΔΑ με τη σπουδαία απόφασή του Hornsby κατά Ελλάδα της 19^{ης}/03/1997, επισφράγισε τις αποφάσεις της ΕΕΔΑ κρίνοντας ότι “..η εκτέλεση απόφασης που έχει εκδοθεί από οποιοδήποτε δικαστήριο πρέπει να θεωρηθεί αναπόσπαστο στοιχείο της δίκης κατά την έννοια του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ” και ότι η Διοίκηση είναι αυτή που κατά κύριο λόγο επιβάλλεται να συμμορφώνεται με τις δικαστικές αποφάσεις αφού “..το συμφέρον της ταυτίζεται με την ανάγκη ορθής λειτουργίας της δικαιοσύνης”¹⁵⁴.

Ενόψει της πίεσης που ασκήθηκε τόσο από τη θεωρία όσο και από τη νομολογία της ΕΕΔΑ και του ΕΔΔΑ, παρατηρήθηκε από το 1998 και μετά στροφή της νομολογίας των ελληνικών δικαστηρίων, τα οποία άρχισαν να αναγνωρίζουν το δικαίωμα επίσημης αναγκαστικής εκτέλεσης των δικαστικών αποφάσεων και κατά του Δημοσίου και κατά των ΝΠΔΔ. Αν και το ΣτΕ υπολείπεται της νομολογιακής συμβολής στην κατοχύρωση του δικαιώματος

154. Η απόφαση αυτή επαναλαμβάνει την αναμφισβήτητη θέση της ΕΕΔΑ ότι κάθε έννομη τάξη δεν πρέπει να ανέχεται να παραμένει ανεφάρμοστη μία τελεσίδικη και δεσμευτική δικαστική απόφαση, επικεντρώνει δε τον προβληματισμό της στην υποχρέωση συμμόρφωσης της Διοίκησης προς τις ακυρωτικές αποφάσεις του ΣτΕ και συγκεκριμένα σε απόφαση, που ακυρώνει την παράλειψη οφειλόμενης διοικητικής ενέργειας.

αυτού, για την ενότητα του παρόντος κεφαλαίου, όπως προαναφέρθηκε, δεν μπορούμε να παραλείψουμε την αναφορά πολύ σημαντικών και πρωτοπόρων αποφάσεων των πολιτικών μας δικαστηρίων.

Η αρχή, λοιπόν, έγινε με τις ΜΠΘηβών 360/1998, ΜΠΠειραιώς 1212/1999 και ΜΠΑθηνών 22180/1999, οι οποίες θεώρησαν καταργημένο το άρθρο 8 του Ν. 2097/1952, ως αντικείμενο στα άρθρα 2 παρ. 3 και 14 του ΔΣΑΠΔ¹⁵⁵, και δέχτηκαν την έκδοση και χορήγηση στον ιδιώτη απογράφων των αποφάσεων που επιδικάζουν χρηματικές απαιτήσεις σε βάρος του Δημοσίου, δίνοντας έτσι καινοτόμο λύση στο πρόβλημα που αντιμετώπιζαν καθημερινά έως τότε οι δανειστές του Δημοσίου. Αξιοσημείωτη είναι και η ΜΠΑθ 3684/1998, την οποία το δικαστήριο κήρυξε προσωρινά εκτελεστή κατά του ελληνικού Δημοσίου. Πρώτη αναφορά στην αντίθεση της επίμαχης διάταξης στην ΕΣΔΑ και το Σύνταγμα, σε συνδυασμό πάντα και με τις ως άνω διατάξεις του ΔΣΑΠΔ, έγινε από την Ολομέλεια του Ελεγκτικού Συνεδρίου στα Πρακτικά των συνεδριάσεων της 25^{ης}/05/1998 και 24^{ης}/02/1999.¹⁵⁶ Την τριπλή αυτή θεμελίωση της κατάργησης της απαγόρευσης αναγκαστικής εκτέλεσης κατά του Δημοσίου υιοθέτησε αργότερα και η Ολομέλεια του ΑΠ με την απόφασή της 21/2001.¹⁵⁷

Η νομολογιακή αυτή μεταστροφή εντάσσεται στο πλαίσιο της πρόσφατης τάσης των ανωτάτων δικαστηρίων μας κατάλυσης παλαιών νομολογιακών “ταμπού”, τα οποία στήριζαν άδικα κρατικά προνόμια έναντι των πολιτών και παρουσίαζαν εικόνα απαρχαιωμένης και καθυστερημένης απονομής της δικαιοσύνης, συνοδεύτηκε δε, στο πλαίσιο της τελευταίας συνταγματικής αναθεώρησης, από την κατοχύρωση σε συνταγματικό επίπεδο της δυνατότητας αναγκαστικής εκτέλεσης σε βάρος του ελληνικού Δημοσίου με το άρθρο 94 παρ.

155. Το ΔΣΑΠΔ, μετά την κύρωσή του με το Ν. 2462/1997, έχει υπερνομοθετική ισχύ στην ελληνική έννομη τάξη.

156. Το Ελεγκτικό Συνέδριο έχει κρίνει χαρακτηριστικά ότι οι αποφάσεις του πρέπει να είναι η τελευταία λέξη της πολιτείας για το κρίσιμο ύψος της σύνταξης, οπότε και αποτελεί υπερβολή η ανάγκη έκδοσης μίας επιπλέον απόφασης προκειμένου τελικά να υλοποιηθεί στην πράξη το διατακτικό της απόφασής του. Με λίγα λόγια, η απόφαση του ΕΛΣυν έχει όχι μόνο αναγνωριστικό και διαπλαστικό χαρακτήρα, αλλά προπάντων καταψηφιστικό.

157. Βλ και ΑΠ 1868/1999 που εναρμονίζεται με τη νομολογία Hornsby.

4.¹⁵⁸ Σε εκτέλεση της νέας αυτής διάταξης ψηφίστηκε ο Ν. 3068/2002 περί “Συμμόρφωσης της Διοίκησης προς τις δικαστικές αποφάσεις και άλλες διατάξεις”, ο οποίος, όμως, περιόρισε τη δυνατότητα εκτέλεσης μόνο εις βάρος της ιδιωτικής περιουσίας του Δημοσίου και απέκλεισε την κατάσχεση απαιτήσεων που πηγάζουν από έννομη σχέση δημοσίου δικαίου. Η νομοθετική αυτή ρύθμιση συνιστά μία οπισθοχώρηση σε σχέση με το βαθμό κατοχύρωσης της αναγκαστικής εκτέλεσης που είχε επιτευχθεί νομολογιακά, με αποτέλεσμα να παρουσιάζονται κενά στην έννομη προστασία του ιδιώτη¹⁵⁹. Ενόψει αυτών, η ΑΠ (Ολ) 17/2002, η οποία αποδέχτηκε τη δυνατότητα κατάσχεσης χρηματικών απαιτήσεων των ΟΤΑ από φόρους και τέλη, αποτέλεσε το σημαντικότερο και αποφασιστικότερο βήμα της εξέλιξης αυτής.¹⁶⁰

3. Δικαίωμα επικοινωνίας και παράστασης με δικηγόρο

Στο πρώτο μέρος της παρούσας αναλύθηκαν μερικές πτυχές του δικαιώματος επικοινωνίας και παράστασης με δικηγόρο, η πιο σημαντική εκ των οποίων είναι η εφαρμογή του στις διαδικασίες ενώπιον διοικητικών αρχών. Σ’ αυτό το μέρος, αξίζει να δούμε τη σταδιακή θεμελίωση του δικαιώματος και τον τρόπο συμβολής της νομολογίας στη θεμελίωση αυτή.

158. Σύμφωνα με το άρθρο 94 παρ. 4 του Σ “οι δικαστικές αποφάσεις εκτελούνται αναγκαστικά και κατά του Δημοσίου, των οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης και των νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου, όπως νόμος ορίζει”.

159. Βλ. και το άρθρο 20 του Ν. 3301/2004, το οποίο δημιουργεί πολλά ερμηνευτικά προβλήματα και έχει χαρακτηριστεί έως και “πραξικοπηματικό” από τον Κώστα Ε. Μπέη, ενισχύοντας την άποψη ότι ο κοινός νομοθέτης, για μία ακόμα φορά, μικρόψυχα παίρνει πίσω εκείνο που απλόχερα έδωσε ο συντακτικός νομοθέτης με την πρόσφατη αναθεώρηση. Σημειωτέον ότι το Εφετείο Αθηνών, με την 4486/2006 απόφασή του, έκρινε αντισυνταγματική και αντικείμενη στα άρθρα 6 παρ. 1, 13 της ΕΣΔΑ και 1 του Π.Π.Π. ΕΣΔΑ την ως άνω διάταξη.

160. Βλ. και ΣτΕ 1095/2005 (Στ’ Τμήμα), με την οποία κρίθηκε αντίθετη στα άρθρα 20 παρ. 1 του Σ και 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ, το άρθρο 15 του Ν. 2521/1997, κατά το οποίο η προθεσμία για την άσκηση αιτήσεως αναίρεσεως κατά των αποφάσεων των Τμημάτων του ΕΛΣον αναστέλλει την εκτέλεση των αποφάσεων αυτών κατά του Δημοσίου. Η υπόθεση παραπέμφθηκε στην Ολομέλεια, η οποία εξέδωσε την 3036/2008 απόφαση.

Μέχρι τις αρχές του 1990, η κατοχύρωση της δυνατότητας του διοικουμένου να παραστεί με δικηγόρο ενώπιον δημοσίων αρχών δεν είχε απασχολήσει σοβαρά την ελληνική θεωρία και νομολογία. Ειδικές, μάλιστα, νομοθετικές διατάξεις, με τις οποίες αποκλειόταν ρητά η ευχέρεια αυτή, είχαν κριθεί συνταγματικές από το ΣτΕ¹⁶¹, χωρίς να συναντήσουν καμία ουσιαστική αντίδραση. Το ζήτημα άρχισε να κινείται με την απόφαση 41/1990 του ΔΕφΑθ, το οποίο παρέκαμψε την απαγόρευση του Ν.Δ. 1400/1973, περί παράστασης ενώπιον του δευτεροβάθμιου ανακριτικού συμβουλίου μόνο του εγκαλουμένου και των εξεταζόμενων μαρτύρων, αποκλειόμενου παντός άλλου προσώπου, συνάγοντας από τον Κώδικα περί Δικηγόρων¹⁶² γενική αρχή σύμφωνα με την οποία ο εγκαλούμενος ενώπιον των πειθαρχικών συμβουλίων μπορεί να παρίσταται με δικηγόρο. Αν και η απόφαση αυτή αποτέλεσε σημαντικό βήμα προόδου, δεν ανήγε τη νομική βάση της ως άνω δυνατότητας σε υπερνομοθετική αρχή. Περισσότερο προχώρησε η 1090/1993 απόφαση του ίδιου Δικαστηρίου, η οποία θεμελίωσε τη δυνατότητα παράστασης με δικηγόρο ενώπιον πειθαρχικής διαδικασίας αφενός στο άρθρο 20 παρ. 2 του Σ και αφετέρου στο άρθρο 6 παρ. 3 της ΕΣΔΑ.

Τις ανωτέρω νομολογιακές απόπειρες, ακολούθησε η έκδοση της απόφασης 2152/2000 της Ολομέλειας του ΣτΕ, η οποία θεμελίωσε το κρίσιμο διαδικαστικό δικαίωμα του πειθαρχικά διωκόμενου στο συνδυασμό του δικαιώματος προηγούμενης ακρόασης, του δικαιώματος δικαστικής προστασίας και των δικαιωμάτων άμυνας υπέρ του κατηγορουμένου¹⁶³. Ο ανώτατος διοικητικός δικαστής φαίνεται να δέχεται ότι η άσκηση της πειθαρχικής εξουσίας δε συνιστά μία κοινή διοικητική διαδικασία αλλά πρέπει να εμπλουτίζεται με αμιγώς δικονομικές εγγυήσεις, ιδίως με εκείνες που προσιδιάζουν στην ποινική δίκη, στις οποίες περιλαμβάνεται και η δυνατότητα παράστασης με συνήγορο κατά την εκδίκαση της υπόθεσης. Στην ίδια προβληματική ερείδεται και η σκέψη

161. Βλ. ΣτΕ 2235/1965, 3054/1970, 160/1972.

162. Άρθρο 39 παρ. 1 του Ν.Δ. 3026/1954.

163. Βλ. άρθρα 20 παρ. 1 και 2 του Συντάγματος και 6 παρ. 3 της ΕΣΔΑ.

της εν λόγω απόφασης περί αναγνώρισης της επίμαχης δυνατότητας σε κάθε πειθαρχικής φύσεως διαφορά και όχι μόνο σε εκείνες που επισύρουν βαρύτερες ποινές¹⁶⁴.

Πρέπει να επισημανθεί ότι οι αποφάσεις του ΣτΕ, συμπεριλαμβανομένης της προαναφερθείσας, συνάδουν με το γράμμα και το πνεύμα της διάταξης του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ, το οποίο αναγνωρίζει το δικαίωμα παράστασης με δικηγόρο ως ουσιώδες στοιχείο της έννοιας της δίκαιης δίκης σε μία δημοκρατική κοινωνία. Χαρακτηριστικές είναι, μεταξύ άλλων, οι περιπτώσεις που το ανώτατο διοικητικό δικαστήριο αναβάλλει τη συζήτηση υποθέσεων, όταν ο διάδικος δεν παρίσταται σύμφωνα με το νόμο -πιθανώς λόγω αποχής των δικηγόρων. Στη με αριθμό 662/1993 απόφασή του, το Δικαστήριο αναφέρει ότι η μη παράσταση του διαδίκου με δικηγόρο έχει συνέπεια “..την αδυναμία του να προασπίσει και υπερασπισθεί πλήρως, κατά τα άρθρα 20 του Σ και 6 της ΕΣΔΑ, τα δικαιώματά του, οπότε συντρέχει περίπτωση αναβολής της υπόθεσης, προς αποτροπή ανεπανόρθωτης βλάβης του και προκειμένου να του παρασχεθεί η δυνατότητα πλήρους υπεράσπισης των δικαιωμάτων του”.

Σύμφωνη με την κρίση του Δικαστηρίου του Στρασβούργου, το οποίο απαιτεί η υπεράσπιση του κατηγορουμένου να μην είναι απλώς θεωρητική, αλλά συγκεκριμένη και αποτελεσματική, φαίνεται να είναι και η θέση στην οποία κατέληξε το ΣτΕ στην απόφασή του 2183/1991. Συγκεκριμένα, δέχθηκε ότι δεν είναι αντίθετη προς τις παρ. 1 και 3 του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ η απαίτηση του νόμου να υπογράφεται το αναιρετήριο δικόγραφο, με ποινή απαραδέκτου, από δικηγόρο. Και τούτο διότι η απαίτηση αυτή έχει τεθεί “..τόσο προς το συμφέρον του διαδίκου, όσο και χάριν της ορθής απονομής της δικαιοσύνης, αφού σκοπείται με αυτήν όπως τεθούν ενώπιον του αναιρετικού δικαστηρίου νομικά σφάλματα της αναιρεσιβαλλόμενης απόφασης, τα οποία και μόνον αποτελούν

164. Με λίγα λόγια, η επίμαχη εγγύηση ανήκει στο σκληρό πυρήνα του νομικού status του πειθαρχικά διωκόμενου, με τον ίδιο τρόπο που ανήκει στο σκληρό πυρήνα των δικαιωμάτων του κατηγορουμένου ενώπιον ποινικού δικαστηρίου.

αντικείμενο της ανααιρετικής δίκης. Κατά συνέπεια, ουδόλως αναίρεται ή περιορίζεται το δικαίωμα παροχής έννομης προστασίας”.

Χαρακτηριστική είναι και η 1160/1989 απόφαση της Ολομέλειας του ΣτΕ,¹⁶⁵ σύμφωνα με την οποία, παρά το γεγονός ότι η υποχρέωση διορισμού συνηγόρου αναφέρεται ρητά στο άρθρο 6 της ΕΣΔΑ μόνο για τις ποινικές δίκες, αποδέχτηκε την υποχρέωση του δικαστηρίου να διορίσει δικηγόρο λόγω ένδειας του διαδίκου, ενόψει των διατάξεων του άρθρου 6 της Σύμβασης, ιδίως στην περίπτωση που η ενώπιόν του αίτηση ακυρώσεως υπογράφεται από ιδιώτη διάδικο, οπότε για το παραδεκτό της αιτήσεως ακυρώσεως απαιτείται παράσταση δικηγόρου κατά τη συζήτηση της υποθέσεως, όταν τούτο είναι αναγκαίο για την απονομή της δικαιοσύνης¹⁶⁶ ¹⁶⁷. Στην υπόθεση αυτή, το Δικαστήριο ακολούθησε τη στάση του ΕΔΔΑ επί του επίμαχου ζητήματος, σύμφωνα με την οποία, η δυνατότητα παροχής νομικής βοήθειας σε άπορους διαδίκους, ιδίως όταν η παράσταση διά δικηγόρου είναι υποχρεωτική, αποτελεί στοιχείο της δίκαιης δίκης και ειδικότερα του δικαιώματος πρόσβασης στη δικαιοσύνη, το οποίο, άλλως, αναίρεται.¹⁶⁸

Όπως φαίνεται από τις προαναφερόμενες αποφάσεις, το ανώτατο διοικητικό δικαστήριο όχι μόνο εφαρμόζει το άρθρο 6 της Σύμβασης, αλλά και

165.Βλ. και ΣτΕ 38/2000, 515/2000 και 521/2000.

166.Στη συγκεκριμένη υπόθεση, πάντως, το δικαστήριο έκρινε ότι το ασκούμενο ένδικο μέσο ήταν καταδήλως απαράδεκτο και συνεπώς δεν συνέτρεχε υποχρέωση του δικαστηρίου για διορισμό δικηγόρου.

167.Βλ. όμως, και την άποψη της μειοψηφίας, κατά την οποία εφαρμογή έχει το άρθρο 37 της νομοθεσίας περί Συμβουλίου της Επικρατείας, με το οποίο ρυθμίζεται κατά τρόπο εξαντλητικό το περιεχόμενο του εφεργετήματος πενίας, το οποίο συνίσταται μόνο στην απαλλαγή του διαδίκου από την υποχρέωση καταβολής τελών και παραβόλου. Έτσι αποκλείεται η ανάλογη εφαρμογή των διατάξεων των άρθρων 194 επ. του ΚΠολΔ, που ρυθμίζουν κατά διαφορετικό τρόπο το εφεργετήμα πενίας και προβλέπουν, μεταξύ άλλων, διορισμό δικηγόρου.

168.Το ΕΔΔΑ διευρύνει τον όρο “υποθέσεις ποινικής φύσεως”, ώστε αυτός να περιλαμβάνει και υποθέσεις που αφορούν επιβολή διοικητικών κυρώσεων. Οι δε δικαζόμενες από τα διοικητικά δικαστήρια υποθέσεις, στις οποίες δεν μπορεί να προσδοθεί ο χαρακτήρας ποινικής φύσεως, αφορούν, στη μεγάλη τους πλειοψηφία, αμφισβητήσεις σχετικές με δικαιώματα και υποχρεώσεις αστικής φύσεως. Υπό τη διευρυμένη αυτή ερμηνεία, το ζήτημα διορισμού δικηγόρου για διάδικο οικονομικά αδύνατο αφορά πλέον και τη διοικητική δίκη. Βλ και απόφαση ΕΔΔΑ, Gnahore κατά Γαλλίας της 19ης/09/2000.

διευρύνει ερμηνευτικά το πεδίο εφαρμογής του, ώστε να παρέχεται η αποτελεσματικότερη δυνατή δικαστική προστασία στους διοικουμένους. Τουλάχιστον στο υπό εξέταση θέμα της παράστασης με δικηγόρο, η στάση του ΣτΕ συμφωνεί με αυτή του Αρείου Πάγου, διαφυλάσσοντας έτσι την πτυχή αυτή του δικαιώματος δίκαιης δίκης.¹⁶⁹

4. Αρχή της εύλογης διάρκειας της διαδικασίας

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, οι καθυστερήσεις που σημειώνονται στη χώρα μας, κατά την απονομή δικαιοσύνης, ξεπερνούν τόσο πολύ τον αναμενόμενο εύλογο χρόνο, ώστε μπορούμε να μιλάμε για απονομή μίας “δικαιοσύνης”, απολεσθείσας κατά τη διάρκεια της διαδικασίας. Για το λόγο αυτό, η χώρα μας έχει επανειλημμένως καταδικαστεί από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο και έχει υποχρεωθεί να καταβάλει μεγάλα ποσά αποζημιώσεων στους νικήσαντες προσφεύγοντες.¹⁷⁰

Πρέπει να σημειωθεί ότι ο όρος “εύλογη προθεσμία” αποτελεί αόριστη νομική έννοια χρήζουσα εξειδίκευσης, η οποία -εξειδίκευση- παρέχεται μέσω των κριτηρίων που έχει διαμορφώσει το ίδιο το Δικαστήριο και τα οποία εφαρμόζει κάθε φορά κατά περίπτωση. Ειδικότερα, το ΕΔΔΑ εξετάζει τους εκατέρωθεν ισχυρισμούς των διαδίκων και συνεκτιμά όλα τα πραγματικά -ή νομικά- περιστατικά που συνέβαλαν στη χρονοβόρα διάρκεια της υπόθεσης. Περαιτέρω, δίνει έμφαση στην πολυπλοκότητα της υπόθεσης, τη συμπεριφορά τόσο του προσφεύγοντος όσο και των αρμοδίων αρχών και το διακύβευμα που ενέχει η υπόθεση για τους ενδιαφερομένους.¹⁷¹

169.Βλ. ΑΠ(ΟΛ) 9/2002, ΑΠ (Γ' Τμήμα) 898/2002.

170.Μόνο το 1997, βρέθηκαν στο στόχαστρο του Δικαστηρίου διαδικασίες ενώπιον και των τριών ανωτάτων δικαστηρίων, του ΣτΕ, του ΑΠ και του ΕλΣυν. Βλ. αποφάσεις ΕΔΔΑ, Παπαγεωργίου κατά Ελλάδας της 22^{ης}/10/1997, Φίλης II κατά Ελλάδας της 27^{ης}/06/1997, Πασχαλίδης κατά Ελλάδας της 19^{ης}/03/1997, Γαρυφάλλου ΑΕΒΕ κατά Ελλάδας της 24^{ης}/09/1997 και Σταμουλακάτος κατά Ελλάδας της 26^{ης}/11/1997.

171.Βλ. και απόφαση ΕΔΔΑ, Παφίτης κλπ κατά Ελλάδας της 26^{ης}/02/1998

Στην υπόθεση Διαμαντίδης κατά Ελλάδα της 19^{ης}/05/2005¹⁷², το Δικαστήριο, εφαρμόζοντας τα παραπάνω κριτήρια, απεφάνθη ότι η διάρκεια της επίδικης διαδικασίας υπήρξε υπερβολική, μη πληρούσα την προϋπόθεση της εύλογης διάρκειας της διαδικασίας, οπότε και υπήρξε παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ. Παρ' ότι δεν έκρινε την υπόθεση ιδιαίτερος περίπλοκη και το χρονικό διάστημα των τεσσάρων ετών και εννέα μηνών υπερβολικό καθεαυτό για τρεις βαθμούς δικαιοδοσίας, ωστόσο, διαπίστωσε μία περίοδο απραξίας, τεσσάρων ετών περίπου, την οποία καταλόγισε στις αρμόδιες ελληνικές αρχές. Αυτό το χρονικό διάστημα απραξίας αποτέλεσε και το μοναδικό λόγο, κατά το Δικαστήριο, παράτασης της διαδικασίας, δεδομένης δε της μη δικαιολόγησης της καθυστέρησης από την ελληνική κυβέρνηση, καταδίκασε τη χώρα μας σε καταβολή 15.000 ευρώ στον προσφεύγοντα. Ομοίως έκρινε και στην υπόθεση Ουράνιο Τόξο και λοιποί κατά Ελλάδα της 20^{ης}/10/2005, θεωρώντας υπερβολική καθεαυτή μία διάρκεια άνω των επτά ετών για τρεις βαθμούς δικαιοδοσίας ενώπιον των δικαστικών συμβουλίων.¹⁷³

Ενόψει των ανωτέρω, είναι απολύτως επιτακτική η ανάγκη εκσυγχρονισμού του δικονομικού συστήματος της χώρας μας, προς την κατεύθυνση της ταχείας και αποτελεσματικής απονομής της δικαιοσύνης, ώστε οι διατάξεις περί παροχής δικαστικής προστασίας να μη μένουν “γράμμα κενό”. Στο πλαίσιο αυτό εντάσσονται και οι τελευταίες νομοθετικές προσπάθειες αναθεώρησης της πολιτικής, ποινικής και διοικητικής δικονομίας, οι οποίες, όμως, χρειάζονται και τη συνδρομή των αρμοδίων δικαστικών και διοικητικών αρχών, προκειμένου να μπορέσουν να αποδώσουν τα επιθυμητά αποτελέσματα επιτάχυνσης της δικαστικής διαδικασίας.¹⁷⁴

172.Ο προσφεύγων κατήγγειλε τη διάρκεια της διαδικασίας ενώπιον των δικαστικών συμβουλίων, η οποία εκκίνησε την 05/04/1996, ημερομηνία κατάθεσης έγκλησης και δήλωσης πολιτικής αγωγής, και ολοκληρώθηκε την 09/01/2001 με την έκδοση της με αριθμό 47/2001 απόφασης του Ποινικού Τμήματος του ΑΠ.

173.Βλ. και απόφαση ΕΔΔΑ, Λιακοπούλου κατά Ελλάδα της 24^{ης}/05/2006.

174.Βλ., μεταξύ άλλων, το Ν. 2915/2001.

Ενδεικτικό παράδειγμα της νομολογίας του ΣτΕ, από το οποίο η ΕΣΔΑ και οι αποφάσεις του ΕΔΔΑ αναδεικνύονται ως ερμηνευτικοί οδηγοί των εθνικών δικονομικών διατάξεων, είναι η με αριθμό 2842/2000 απόφαση του Στ' Τμήματος. Με αυτή ανατράπηκε η μέχρι τότε πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, σύμφωνα με την οποία το Τμήμα του Συμβουλίου, ενώπιον του οποίου αναρμοδίως υποβαλλόταν ένδικο βοήθημα, δεν παρέπεμπε την υπόθεση απευθείας στο αρμόδιο τακτικό διοικητικό δικαστήριο, αλλά στο Τμήμα του Συμβουλίου, στο οποίο θα κατέληγε η υπόθεση μετά από άσκηση ενδίκου μέσου κατά της απόφασης του Διοικητικού Πρωτοδικείου. Αξιοποιώντας τις αρχές της οικονομίας της δίκης και της ταχείας απονομής της δικαιοσύνης, τις οποίες το Τμήμα θεμελίωσε τόσο στο ισχύον συνταγματικό πλαίσιο όσο και στο άρθρο 6 της ΕΣΔΑ, με την εν λόγω απόφαση παρέπεμψε την υπόθεση απευθείας στο αρμόδιο Διοικητικό Πρωτοδικείο. Η αλλαγή στη νομολογιακή αυτή στάση, χαιρετίστηκε ως ένδειξη της στροφής του δικαστή προς την ικανοποίηση των ουσιαστικών περισσότερο προϋποθέσεων απονομής της δικαιοσύνης, στη γραμμή που έχει υιοθετήσει ήδη το ΕΔΔΑ, με ιδιαίτερη προσήλωση στην απαίτηση της εύλογης διάρκειας εκδίκασης των εκκρεμών δικαστικών αποφάσεων.

5. Αρχή της νόμιμης συγκρότησης, ανεξαρτησίας & αμεροληψίας του δικαστηρίου

Αν και δε γίνεται αναφορά στο άρθρο 6 της ΕΣΔΑ, δεν μπορεί να παραλειφθεί από την παρούσα συλλογή νομολογίας η απόφαση με αριθμό 1781/1993 του Ε' Τμήματος του ΣτΕ, η οποία έκρινε αντισυνταγματικές και ανίσχυρες τις διατάξεις του άρθρου 12 του Ν. 2145/1993, σύμφωνα με τις οποίες η αρμοδιότητα επί υποθέσεων προστασίας του πολιτιστικού περιβάλλοντος μεταφερόταν στο νεοϊδρυόμενο Στ' Τμήμα του Συμβουλίου της Επικρατείας. Το Δικαστήριο θεώρησε το συγκεκριμένο νόμο ψευδοργανωτικό, καθώς η

ανακατανομή και η οργάνωση των υποθέσεων μεταξύ των τμημάτων του ΣτΕ, που αυτός επικαλούνταν, γινόταν μόνο κατ' επίφαση, ενώ ο πραγματικός σκοπός και το κύριο αντικείμενό του ήταν η επέμβαση στη δικαιοσύνη, κατά παράβαση των άρθρων 26 και 87 του Συντάγματος, τα οποία κατοχυρώνουν την ανεξαρτησία της. Ανέφερε ειδικότερα ότι ο μοναδικός σκοπός της επίμαχης διάταξης ήταν ο διαμελισμός των αρμοδιοτήτων του Ε' Τμήματος και η εξουδετέρωση της νομολογίας του¹⁷⁵. Ενόψει τούτων, κατέληξε στην κρίση ότι ήταν ευθέως αντισυνταγματική, ως πλήττουσα όχι μόνο την ανεξαρτησία του ΣτΕ αλλά και την αρχή του φυσικού δικαστή, η οποία θίγεται τόσο όταν ορισμένη υπόθεση αφαιρείται από τον αρμόδιο δικαστή όσο και όταν ορισμένη ομοιογενή κατηγορία υποθέσεων διασπάται, κατά παράβαση των ειρημένων οργανωτικών κριτηρίων, καταμεριζόμενη μεταξύ πλειόνων τμημάτων δικαστηρίου προς ματαιώση της ενότητας της νομολογίας.

Το ΣτΕ, στην ανωτέρω απόφαση, ανέπτυξε και εφάρμοσε με τολμηρό τρόπο τις αρχές αφενός της ανεξαρτησίας του δικαστηρίου, την οποία μάλιστα διαχώρισε και διαφοροποίησε από τις εγγυήσεις της προσωπικής και λειτουργικής ανεξαρτησίας των δικαστών, που αφορούν αυτούς ατομικώς ως δημοσίους λειτουργούς, και αφετέρου του φυσικού δικαστή, την οποία συσχέτισε με την αρχή του κράτους δικαίου. Παρόλο που το ΣτΕ δε θεμελιώνει υπερνομοθετικά τις αρχές αυτές στο άρθρο 6 της ΕΣΔΑ –δεν πρόκειται, άλλωστε, για πρόσφατη απόφαση του Δικαστηρίου- παρά μόνο στο Σύνταγμα και σε γενικές αρχές του δημοσίου δικαίου, τις τεκμηριώνει, ωστόσο, και τις εξειδικεύει περίτεχνα. Η θέση που παίρνει το Δικαστήριο στο θέμα αυτό και η ορθή

175. Στην πραγματικότητα, κατά την απόφαση, "...η αντισυνταγματική αυτή επέμβαση στην ανεξαρτησία του Τμήματος αποτελεί αντίδραση στους περιορισμούς τους οποίους έθετε στη Διοίκηση η νομολογία του Τμήματος επί ζωτικών θεμάτων προστασίας του περιβάλλοντος και ιδίως επί της ανάγκης υλοποίησεως της εκ του άρθρου 24 του Σ επιταγής διά τη χωροταξία μεγάλης κλίμακος, επί της ανάγκης αυξημένης προστασίας των δασών ενόψει της ραγδαίας καταστροφής αυτών κλπ".

ερμηνεία των επίμαχων διατάξεων και αρχών είναι και ο λόγος για τον οποίο κρίθηκε σκόπιμη η μνεία της απόφασης αυτής στο παρόν κεφάλαιο.¹⁷⁶

Το άρθρο 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ περιλαμβάνει στις εγγυήσεις της δίκαιης δίκης, μεταξύ άλλων, και την εκδίκαση της υπόθεσης από αμερόληπτο δικαστήριο. Το ΕΔΔΑ, όπως έχουμε ήδη δει, έχει επεκτείνει υπό προϋποθέσεις την εφαρμογή των αρχών της δίκαιης δίκης, επομένως και της αμεροληψίας, πέραν των δικαστικών οργάνων και στα διοικητικά όργανα¹⁷⁷. Η έννοια, μάλιστα, του αμερόληπτου δικαστηρίου έχει προσφέρει σημαντική ώθηση στην εγχώρια νομολογία, σε σχέση τόσο με τα δικαστικά όσο και με τα διοικητικά όργανα. Χαρακτηριστικά, το ΣτΕ στην 1117/2000 απόφαση του Γ' Τμήματος, δέχτηκε ότι η έννοια της διάταξης της παρ. 23 του άρθρου 45 του Ν. 1268/1982, όπως ισχύει, "ερμηνευομένης σύμφωνα με την αρχή της αμεροληψίας των διοικητικών οργάνων, η οποία αποτελεί ειδικότερη έκφανση της γενικής αρχής του κράτους δικαίου, η οποία απορρέει από το Σύνταγμα και τις καθιερούμενες από αυτό εγγυήσεις υπέρ του πολίτη, καθώς και την αρχή της δίκαιης δίκης, που θεσπίζει το άρθρο 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ" είναι ότι ο πρύτανης του ΑΕΙ, στην αρμοδιότητα του οποίου υπάγεται ο παραπεμπόμενος για πειθαρχικό αδίκημα καθηγητής ΑΕΙ, συμμετέχει τότε μόνο στο Πειθαρχικό Συμβούλιο, όταν δεν έχει ασκήσει την πειθαρχική δίωξη κατά του εγκαλουμένου πειθαρχικά καθηγητή κατ' άρθρο 7 παρ. 1 του Ν. 249/1976.¹⁷⁸

Πρέπει να επισημανθεί ότι στην ως άνω απόφαση, η μνεία του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ γίνεται όχι προς ευθεία θεμελίωση της αρχής της αμεροληψίας αλλά

176.Σημαντική είναι και η απόφαση 2685/1999 της ΕπΑν του ΣτΕ, σύμφωνα με την οποία το άρθρο 95 του Σ, το οποίο προβλέπει την άσκηση αιτήσεως ακυρώσεως κατά των εκτελεστών πράξεων των διοικητικών αρχών και όχι κατά των πράξεων των δικαστικών αρχών, συνάδει προς τις προστατευτικές των δικαιωμάτων του ατόμου διατάξεις των άρθρων 6 και 13 της ΕΣΔΑ, δεδομένου ότι οι δικαστικές αρχές παρέχουν τις αναγκαίες εγγυήσεις αμεροληψίας, ανήκουν δε οι ίδιες στη δικαιοδοτική λειτουργία, ούτως ώστε δεν απαιτείται η άσκηση ενδίκου μέσου κατά των αποφάσεών τους.

177.Σύμφωνα με τη λεγόμενη αυτόνομη ερμηνεία των όρων της Σύμβασης.

178.Αντίθετα, στην περίπτωση που έχει ασκήσει αυτός την πειθαρχική δίωξη, τότε καλείται να συμμετάσχει στο Πειθαρχικό Συμβούλιο ο νόμιμος αναπληρωτής του, στον οποίο αναφέρεται το άρθρο 45 παρ. 23 του Ν. 1268/1982.

προς θεμελίωση της αρχής του κράτους δικαίου, στην οποία στηρίζεται η αρχή της αμεροληψίας. Σε μεταγενέστερη, μάλιστα, όμοια υπόθεση¹⁷⁹, επί της οποίας εκδόθηκε η με αριθμό 2364/2006 απόφαση του ΣτΕ και δόθηκε η ίδια λύση, δεν έγινε καν αναφορά στο άρθρο 6 της ΕΣΔΑ. Πληρέστερα θεμελιωμένη είναι η απόφαση 664/2006 του ΣτΕ, με την οποία –για πρώτη φορά– προτάσσεται ως υπερνομοθετική βάση της αρχής της αμεροληψίας το άρθρο 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ. Βαρύνουσα σημασία διαθέτει η γενικότερη τοποθέτηση του Δικαστηρίου, σύμφωνα με την οποία με το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ ανάγεται σε κανόνα δικαίου υπερνομοθετικού χαρακτήρα “..μία πανανθρώπινη αξία, η ανεξαρτησία και η αμεροληψία του κριτή”, ο οποίος τέμνει διαφορές σχετικές με δικαιώματα και υποχρεώσεις αστικής φύσης ή αποφαινεται για το βάσιμο κάθε ποινικής κατηγορίας. Σύμφωνα με το Δικαστήριο, αποφασιστικό κριτήριο για τη διαπίστωση της αμεροληψίας είναι η εμπιστοσύνη που πρέπει να εμπνέουν οι κριτές σε μία δημοκρατική κοινωνία με βάση αντικειμενικά γεγονότα και αξιολογήσεις.

Η αναφορά αυτή του ΣτΕ πρωταρχικά –αν όχι αποκλειστικά– στο άρθρο 6 παρ. 1 της Σύμβασης αποδεικνύει, όπως έχουμε ξαναδεί, τη δυναμική της διάταξης σε συνάρτηση προς την αρχή της αμεροληψίας των διοικητικών οργάνων. Η διάταξη του άρθρου αυτού προσφέρει, λοιπόν, το υπερνομοθετικό θεμέλιο σε μία γενική αρχή του διοικητικού δικαίου, η οποία στην εσωτερική έννομη τάξη πλαισιώνει απλώς την αρχή του κράτους δικαίου και δε διαθέτει πάντα ξεκάθαρο προβάδισμα έναντι των νομοθετικών περιορισμών της.

Το πεδίο εφαρμογής του άρθρου 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ περιλαμβάνει προεχόντως τα δικαστήρια, κατ’ επέκταση δε και τους δικαστικούς λειτουργούς.¹⁸⁰ Έκφραση της ανεξαρτησίας του δικαστή θεωρείται, όπως είδαμε

179.Επρόκειτο για σώρευση αρμοδιοτήτων του ασκούντος την πειθαρχική δίωξη προϊσταμένου δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, ο οποίος στη συνέχεια προήδρευσε στο Πειθαρχικό Συμβούλιο.

180.Βλ. τη σχετική νομολογία του ΕΔΔΑ Procola, Kress και Kleyn. Ανάλογο με αυτή προβληματισμό, στο εγχώριο δικονομικό σύστημα, μπορεί να προκαλέσει η προηγούμενη επεξεργασία των σχεδίων προεδρικών διαταγμάτων από το ΣτΕ και στη συνέχεια η

και ανωτέρω, και η αιτιολογία των δικαστικών αποφάσεων, η οποία συντελεί στη δημοκρατική του νομιμοποίηση. Το Δικαστήριο του Στρασβούργου έχει κρίνει, συγκεκριμένα, στην απόφαση Helle κατά Φιλανδίας της 16^{ης}/12/1979, ότι το άρθρο 6 παρ. 1 της Σύμβασης, αν και δεν κάνει ρητή αναφορά, υποχρεώνει τα δικαστήρια να αιτιολογούν τις αποφάσεις τους¹⁸¹. Στο πλαίσιο αυτό και δεδομένης της επέκτασης εφαρμογής της υποχρέωσης αυτής και στις αποφάσεις των διοικητικών οργάνων, άξια αναφοράς είναι η πρόσφατη με αριθμό 1070/2008 απόφαση του Γ' Τμήματος του ΣτΕ, η οποία αποτελεί ενδεικτικό παράδειγμα ερμηνείας και εφαρμογής της ως άνω νομολογίας του ΕΔΔΑ καθώς και των ορίων αυτής. Το Δικαστήριο απεφάνθη, ειδικότερα, ότι η διάταξη της παρ. 5 του άρθρου 83 του Υπαλληλικού Κώδικα, σύμφωνα με την οποία δεν επιβάλλεται παράθεση στην απόφαση του Ειδικού Υπηρεσιακού Συμβουλίου ειδικής αιτιολογίας ως προς την πρόκριση ορισμένου υποψηφίου έναντι άλλου ή άλλων υποψηφίων, παρά μόνο σε περίπτωση κατάδηλης υπεροχής του παραλειφθέντος έναντι του προκριθέντος, δεν αντίκειται ούτε στο Σύνταγμα ούτε στα άρθρα 6 και 13 της ΕΣΔΑ. Ο νόμος παρέχει ευρεία διακριτική ευχέρεια στο Υπηρεσιακό αυτό Συμβούλιο επιλογής του καταλληλότερου, εκείνου δηλαδή που συγκεντρώνει τα περισσότερα, κατά την κρίση του, ουσιαστικά προσόντα για την άσκηση των απαιτούμενων καθηκόντων. Η απαίτηση, επομένως, του νομοθέτη για παράθεση ειδικής αιτιολογίας μόνο στην προαναφερθείσα περίπτωση, διασφαλίζει τον έλεγχο από τον ακυρωτικό δικαστή της εντός των νομίμων ορίων άσκησης της ως άνω ευρείας διακριτικής ευχέρειας εκ μέρους της Διοίκησης^{182 183}.

ακυρωτική αρμοδιότητα του ίδιου δικαστηρίου επί αιτήσεως ακυρώσεως κατά του τελικά ψηφισθέντος διατάγματος.

181. Βλ. και απόφαση ΕΔΔΑ De Moor κατά Βελγίου της 23^{ης}/06/1994.

182. Βλ. ΣτΕ 379/2007, 2991/2002, 1907/2002.

183. Βλ. όμως, και αντίθετη γνώμη του Προέδρου του Τμήματος Αντιπροέδρου Γ. Σταυρόπουλου και του Παρέδρου Μ. Πικραμένου, σύμφωνα με την οποία η επίμαχη διάταξη αντίκειται στην ΕΣΔΑ, δυσχεραίνοντας ουσιαστικά τον αποτελεσματικό δικαστικό έλεγχο της παραλείψεως του ενδιαφερομένου.

6. Εκτέλεση των δικαστικών αποφάσεων

Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου έχει επανειλημμένως τονίσει την κεντρική θέση της δίκαιης δίκης στην ευρωπαϊκή έννομη τάξη, σημειώνοντας ότι κατέχει μία τόσο εξέχουσα θέση στη δημοκρατική κοινωνία ώστε να μη δικαιολογείται συστατική ερμηνεία του άρθρου 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ. Όπως, όμως, αναφέραμε και στο πρώτο μέρος, το εάν και κατά πόσο επιτρέπει η ευρεία ερμηνεία του άρθρου αυτού την εισαγωγή στο κείμενο της Σύμβασης του ουσιαστικού δικαιώματος στην εκτέλεση των δικαστικών αποφάσεων, παρά το γεγονός ότι το δικαίωμα αυτό δεν περιλαμβανόταν ρητά στην αρχική διατύπωση των συντακτών της, δεν ήταν εύκολο να απαντηθεί. Αφορμή ενασχόλησης του Δικαστηρίου με το συγκεκριμένο ερώτημα αποτέλεσαν τρεις υποθέσεις ελληνικού ενδιαφέροντος, η πρώτη εκ των οποίων είναι η *Hornsby κατά Ελλάδας* της 19^{ης}/03/1997, η απόφαση επί της οποίας στιγμάτισε τη δυστροπία που επεδείκνυε -δυστυχώς- συχνά η διοίκηση κατά την εκτέλεση των δικαστικών αποφάσεων.

Οι προσφεύγοντες, βρετανοί υπήκοοι, είχαν ζητήσει, ματαίως, άδεια ιδρύσεως φροντιστηρίου ξένων γλωσσών. Μετά την απόφαση του ΔΕΚ, η οποία έκρινε τη σχετική ελληνική νομοθεσία αντίθετη προς το κοινοτικό δίκαιο, κατέθεσαν αίτηση ακυρώσεως ενώπιον του ΣτΕ, το οποίο πράγματι τους δικαίωσε. Ωστόσο, οι αρμόδιες υπηρεσίες αρνήθηκαν να χορηγήσουν τη σχετική άδεια, μέχρι που τελικά εκδόθηκε Προεδρικό Διάταγμα, το οποίο αναγνώριζε το σχετικό δικαίωμα των κοινοτικών υπηκόων.

Το ΕΔΔΑ βρήκε την ευκαιρία να προχωρήσει σε μία ιδιαίτερα ευρεία ερμηνεία του άρθρου 6 της Σύμβασης, κρίνοντας ότι το δικαίωμα της πρόσβασης σε δικαστήριο θα ήταν ανώφελο αν η εθνική έννομη τάξη επέτρεπε να παραμένει ανενεργή, προς βλάβη του διαδίκου, μία τελεσίδικη και δεσμευτική δικαστική απόφαση. Δε νοείται, κατά την τελεολογική ερμηνεία του άρθρου 6, να παρέχει η Σύμβαση στους διαδίκους μία σειρά διαδικαστικών εγγυήσεων χωρίς συγχρόνως

να κατοχυρώνει και το δικαίωμα στην εκτέλεση των δικαστικών αποφάσεων. Κάτι τέτοιο, άλλωστε, θα ήταν ασυμβίβαστο με την αρχή του κράτους δικαίου.

Επομένως, με την απόφαση αυτή, το ΕΔΔΑ δέχτηκε ότι η εκτέλεση δικαστικής απόφασης, από οποιοδήποτε δικαστήριο και αν έχει εκδοθεί, αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της δίκης, κατά την έννοια του άρθρου 6 της Σύμβασης, ώστε αυτό -το άρθρο- να καλύπτει πλέον όλες, καταρχήν, τις φάσεις μίας διαδικασίας, από την πρόσβαση στο δικαστήριο και τη διεξαγωγή της δίκης μέχρι την εκτέλεση της εκδοθείσας απόφασης.¹⁸⁴ Στο σημείο αυτό, διαφαίνεται και επισημαίνεται ξανά ο καταλυτικός ρόλος του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου στην ερμηνεία και εφαρμογή της Σύμβασης, το κείμενο της οποίας αναφέρεται ρητά μόνο στη δεύτερη φάση της δικαστικής διαδικασίας. Το κενό αυτό συμπλήρωσε, όπως είδαμε, το ίδιο το Δικαστήριο, προχωρώντας σε μία δημιουργική ερμηνεία της Σύμβασης και επιδιώκοντας να εξασφαλίσει την αποτελεσματικότητα της δικαστικής προστασίας, σύμφωνα με τις αρχές του κράτους δικαίου.

Στην παρατιθέμενη απόφαση, επίσης, το Δικαστήριο υιοθετεί μία ελάχιστα φορμαλιστική αντίληψη της διοικητικής δίκης, σύμφωνα με την οποία ο διοικούμενος, προσφεύγοντας στο διοικητικό δικαστή, δεν επιδιώκει απλώς και μόνο την εξαφάνιση της προσβαλλόμενης διοικητικής πράξης, αλλά, κυρίως, την άρση των συνεπειών της και την αποκατάσταση της νομιμότητας, κάτι που η άρνηση συμμόρφωσης της διοίκησης καθιστά αδύνατο.¹⁸⁵ Τέλος, καταδικάζει έμμεσα την αδυναμία των εθνικών αρχών να θεραπεύσουν μία παράβαση του κοινοτικού δικαίου, η οποία είχε ήδη αναγνωρισθεί, κατά πρώτον, από το Δικαστήριο του Λουξεμβούργου και, κατά δεύτερον, από το ΣτΕ. Πρόκειται,

184. Βλ. και απόφαση ΕΔΔΑ, Μπέης κατά Ελλάδας της 20^{ης}/03/1997.

185. Το Δικαστήριο, από την άλλη μεριά, δεν παραγνωρίζει τα προβλήματα που μπορεί να δημιουργήσει μία ακυρωτική απόφαση. Δηλώνει, χαρακτηριστικά, ότι συμμερίζεται το μέλημα των διοικητικών αρχών να ρυθμίσουν το ζήτημα της ίδρυσης και λειτουργίας φροντιστηρίων ξένων γλωσσών, σύμφωνα με τις διεθνείς υποχρεώσεις της χώρας, εξασφαλίζοντας όμως ταυτόχρονα και την ποιότητα της παρεχόμενης διδασκαλίας. Αναγνωρίζει μάλιστα στις αρμόδιες αρχές και ένα εύλογο χρονικό διάστημα για την προσαρμογή της εσωτερικής νομοθεσίας, το οποίο, ωστόσο, δεν πρέπει να καταλήγει σε αρνησιδικία.

λοιπόν, εκτός των άλλων, για ένα ενδιαφέρον παράδειγμα της συμπληρωματικότητας των δικαιοδοτικών μηχανισμών του ΕΔΔΑ και του ΔΕΚ σε περίπτωση προσβολής από τις εθνικές αρχές των κοινοτικών ελευθεριών.

Την απόφαση Hornsby ακολούθησαν δύο ακόμα συναφείς ελληνικές αποφάσεις του ΕΔΔΑ, οι Αντωνακόπουλος και λοιποί της 14^{ης}/12/1999 και Δημήτριος Γεωργιάδης της 28^{ης}/03/2000, οι οποίες παγίωσαν τη διεύρυνση του πεδίου εφαρμογής του άρθρου 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ και τη συνύφανση της εκτέλεσης δικαστικής απόφασης με την έννοια της δίκης στο πλαίσιο του άρθρου αυτού. Το Δικαστήριο τόνισε ότι “..αν η διοίκηση αρνείται ή παραλείπει να εκτελέσει δικαστική απόφαση οποιουδήποτε δικαστηρίου ή, ακόμα, κωλυσιεργεί να το κάνει, οι εγγυήσεις του άρθρου 6, τις οποίες έχει απολαύσει ο πολίτης κατά τη διάρκεια της διαδικασίας ενώπιον των δικαστηρίων, χάνουν κάθε νόημα ύπαρξης”.

Σε μία ακόμα απόφαση του ΕΔΔΑ, την Ι.Μ. Προφήτου Ηλίου κατά Ελλάδας της 22^{ης}/12/2005, το Δικαστήριο ήρθε αντιμέτωπο με το επίδικο ερώτημα του κατά πόσο οι απορριπτικές αποφάσεις του ΣτΕ, επί αιτήσεων ακυρώσεως διοικητικών πράξεων, γεννούν υποχρέωση της διοίκησης να εφαρμόσει τις μη ακυρωθείσες αυτές διοικητικές πράξεις. Κατά το σκεπτικό της πλειοψηφίας, οι αποφάσεις του ΣτΕ –ακόμα και αυτές που απλώς απορρίπτουν αίτηση ακύρωσης- γεννούν ξεκάθαρα υποχρέωση της διοίκησης να προβεί σε ενέργειες για την αποτελεσματική εφαρμογή της διοικητικής πράξης που αποτέλεσε αντικείμενο δικανικής κρίσης. Η διοικητική πράξη, επομένως, ισχυροποιείται από αυτή μόνη την απόρριψη της αίτησης ακυρώσεως εναντίον της και μάλιστα όχι μόνο ως προς τη νομιμότητά της –η οποία δεν μπορεί πλέον να αμφισβητηθεί- αλλά και ως προς την εντονότερη δέσμευση της διοίκησης να την εφαρμόσει.

Ο προεδρεύων του Τμήματος Δικαστής Λουκαΐδης, ωστόσο, διατύπωσε, στη μειοψηφούσα του γνώμη, ότι το ΣτΕ κατά την ακυρωτική του αρμοδιότητα ασκεί μόνο έλεγχο νομιμότητας των προσβαλλόμενων διοικητικών πράξεων, έτσι

ώστε τυχόν απόρριψη της αίτησης ακύρωσης δε δημιουργεί νέα υποχρέωση στα εμπλεκόμενα νομικά πρόσωπα και τις αρμόδιες διοικητικές αρχές εκτέλεσης της διοικητικής πράξης, εν προκειμένω της υπουργικής απόφασης. Η υποχρέωση αυτή, κατά την ίδια γνώμη, απορρέει από τη σχετική διοικητική πράξη και εξακολουθεί να υφίσταται αναλλοίωτη και μετά την απορριπτική απόφαση του ΣτΕ. Δηλαδή, η εκτελεστότητα της διοικητικής πράξης -η οποία, άλλωστε, αποτελεί προϋπόθεση του παραδεκτού της αίτησης ακύρωσης- πηγάζει από αυτή την ίδια και είναι ανεξάρτητη από την κρίση του ΣτΕ επί της νομιμότητάς της. Συνεπώς, η εξεταζόμενη υπόθεση δεν εμπίπτει στο ρυθμιστικό πεδίο του άρθρου 6 παρ. 1 της Σύμβασης, διότι δεν αφορά τη συμμόρφωση της διοίκησης προς τις δικαστικές αποφάσεις αλλά την εφαρμογή της διοικητικής πράξης.

Αν και η φορμαλιστική αυτή ερμηνευτική προσέγγιση δε βρίσκει ερείσματα στη νομολογία ούτε του ΕΔΔΑ ούτε και των ελληνικών δικαστηρίων, διατηρεί, αναμφίβολα, το πλεονέκτημα της χάραξης ξεκάθαρων διαχωριστικών γραμμών μεταξύ των εννόμων συνεπειών της διοικητικής πράξης και της δικαστικής απόφασης, κατά την ακυρωτική διαδικασία.

Μία πτυχή, τέλος, της εκτέλεσης των δικαστικών αποφάσεων είναι και αυτή της εκτέλεσης των αποφάσεων του ίδιου του ΕΔΔΑ στην εσωτερική έννομη τάξη.¹⁸⁶ Οι αποφάσεις αυτές αποτελούνται από δύο διακριτά μέρη, αφενός το διαπιστωτικό, στο οποίο κρίνεται ότι ληφθείσα απόφαση ή μέτρο που διατάχθηκε από δικαστική ή άλλη εθνική αρχή αντίκειται προς τις απορρέουσες από την ΕΣΔΑ υποχρεώσεις των κρατών μελών, και αφετέρου το καταψηφιστικό, με το οποίο χορηγείται -επιδικάζεται- στον προσφεύγοντα, μετά την παραπάνω διαπίστωση, δίκαιη ικανοποίηση με τη μορφή της χρηματικής αποζημίωσης.

186. Σύμφωνα με το άρθρο 46 παρ. 1 της ΕΣΔΑ τα κράτη μέλη αναλαμβάνουν την υποχρέωση να συμμορφώνονται προς τις οριστικές αποφάσεις του Δικαστηρίου επί των διαφορών στις οποίες είναι διάδικοι, ενώ σύμφωνα με την παρ. 2 του ίδιου άρθρου η οριστική απόφαση του Δικαστηρίου διαβιβάζεται στην Επιτροπή των Υπουργών, η οποία και εποπτεύει την εκτέλεση της εν λόγω απόφασης.

Στην έννοια, λοιπόν, της εκτέλεσης των αποφάσεων του ΕΔΔΑ και κατ' επέκταση της συμμόρφωσης του κράτους μέλους, περιλαμβάνονται αφενός μεν η λήψη των νομοθετικών, διοικητικών ή άλλων μέτρων από το κράτος μέλος προς άρση της διαπιστωθείσας παραβίασης και αφετέρου η καταβολή της επιδικασθείσας αποζημίωσης. Ενόψει τούτων, αξίζει να σημειωθεί ότι η χώρα μας, θεωρώντας τη συμμόρφωση - εκτέλεση των αποφάσεων του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου συστατικό στοιχείο και αναγκαία προϋπόθεση της αξιοπιστίας και της αποτελεσματικότητας του ευρωπαϊκού συστήματος προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου, συμμορφώνεται οικειοθελώς και εμπροθέσμως προς το δεύτερο σκέλος των αποφάσεων. Είναι σημαντικό ότι στην “ατζέντα” της αρμόδιας Επιτροπής ελέγχου η Ελλάδα δεν έχει καμία εγγραφή για μη καταβολή αποζημίωσης ή για καθυστέρηση στην καταβολή της.¹⁸⁷

7. Τεκμήριο αθωότητας του κατηγορουμένου & διοικητική δίκη

Το τεκμήριο αθωότητας αποτελεί, αναμφίβολα, όχι μόνο θεμελιώδη κανόνα του ποινικού δικαίου αλλά και αναπόσπαστο τμήμα των γενικών δικαιοσύνη αρχών που διέπουν οποιαδήποτε σύγχρονη έννομη τάξη. Η κατοχύρωσή του, μάλιστα, από το άρθρο 6 παρ. 2 της ΕΣΔΑ αναδεικνύει ακριβώς τη συστηματική του ενσωμάτωση στην έννοια της δίκαιης δίκης. Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο έχει διευρύνει το πεδίο εφαρμογής του τεκμηρίου αθωότητας, κρίνοντας παγίως ότι η παρ. 2 του ως άνω άρθρου καλύπτει οποιαδήποτε δικαστική διαδικασία, ακόμα και μεταγενέστερη της ποινικής δίκης, ανεξαρτήτως δικαιοδοσίας. Επομένως, δικαστικές διαδικασίες και δικαστικές αποφάσεις που ισοδυναμούν ή εμπεριέχουν διαπίστωση ενοχής,

187.Βλ. επίσης ΕΔΔΑ, Βαρυπάτης κατά Ελλάδας της 26^{ης}/10/1999, Σωτήρης & Νίκος Κούτρας ΑΤΤΕΕ κατά Ελλάδας της 16^{ης}/11/2000, Λογοθέτης κατά Ελλάδας της 12^{ης}/04/2001 και Πιταλόπουλος κλπ κατά Ελλάδας της 15^{ης}/02/2001.

εμπίπτουν στο ρυθμιστικό πεδίο της εν λόγω διάταξης και ενέχουν υποχρέωση σεβασμού του τεκμηρίου αθωότητας.

Χαρακτηριστική και σχετικά πρόσφατη είναι η κρίση του ΕΔΔΑ για το συγκεκριμένο ζήτημα στην απόφασή του Σταυρόπουλος κατά Ελλάδας της 27ης/09/2007. Η επίδικη -καταγγελλόμενη ως παράνομη- συμπεριφορά του προσφεύγοντος αποτέλεσε αντικείμενο εγχώριας δικαστικής κρίσης ενώπιον τόσο των ποινικών όσο και των διοικητικών δικαστηρίων. Τα μεν ποινικά δικαστήρια τον απάλλαξαν από την κατηγορία λόγω αμφιβολιών, τα δε διοικητικά στήριξαν την αρνητική απόφασή τους στο γεγονός ακριβώς αυτό της απαλλαγής λόγω αμφιβολιών και όχι λόγω απόδειξης της αθωότητάς του.

Σύμφωνα με το εσωτερικό δίκαιο και την πάγια νομολογία του ΣτΕ, τα διοικητικά δικαστήρια δε δεσμεύονται από τις αποφάσεις των ποινικών δικαστηρίων, έχουν πάντως υποχρέωση να τις λαμβάνουν υπόψη κατά τη διαμόρφωση της δικανικής τους πεποίθησης. Το ερώτημα που τέθηκε ήταν εάν, στην προκειμένη περίπτωση, τα διοικητικά δικαστήρια δημιούργησαν με κάποιο τρόπο αμφιβολίες ως προς την αθωότητα του προσφεύγοντος. Τελικά το ΕΔΔΑ εκτίμησε ότι ενόψει της αρχής “*in dubio pro reo*” δεν πρέπει να υφίσταται καμία ποιοτική διαφορά ανάμεσα στην απαλλαγή λόγω αμφιβολιών και στην απαλλαγή που προκύπτει από την απόδειξη της αθωότητας του κατηγορουμένου πέραν πάσης αμφιβολίας. Έκρινε, λοιπόν, ότι τα διοικητικά δικαστήρια χρησιμοποίησαν όρους που υπερέβαιναν το διοικητικό πλαίσιο της επίδικης διαφοράς και δεν κατέλιπαν καμία αμφιβολία ως προς την υποτιθέμενη εσκεμμένη συμπεριφορά του προσφεύγοντος, η οποία αποτελούσε και το κρίσιμο ζήτημα, παραβιάζοντας έτσι το τεκμήριο αθωότητας του κατηγορουμένου.

Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο επιχείρησε να καταγράψει στην ως άνω απόφαση με ακρίβεια το περιεχόμενο της υποχρέωσης που απορρέει από το τεκμήριο αθωότητας. Κατά την κρίση του, υφίσταται παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 2 της Σύμβασης όταν μεταγενέστερη δικαστική απόφαση δημιουργεί την αίσθηση ενοχής του προσφεύγοντος, η οποία δεν έχει προηγουμένως νόμιμα

διαπιστωθεί κατά την ποινική δικαιοδοσία.¹⁸⁸ Πιο συγκεκριμένα και σύμφωνα με την απόφαση Lavents κατά Λετονίας της 28^{ης}/11/2002, στην οποία ρητώς αναφέρεται το Δικαστήριο, το τεκμήριο αθωότητας επιτάσσει στα μέλη του δικαστηρίου, κατά την εκτέλεση των καθηκόντων τους, να μην εκκινούν από την προκατάληψη ότι ο προσφεύγων πράγματι ενήργησε τις πράξεις για τις οποίες κατηγορήθηκε. Δεν επιτρέπεται, επομένως, στα διοικητικά ή πολιτικά δικαστήρια να δηλώσουν δημοσίως ότι ο κατηγορούμενος ήταν ένοχος της πράξης για την οποία κατηγορήθηκε, να περιλάβουν στην απόφασή τους σκέψη που να επιτρέπει σε οποιονδήποτε να θεωρήσει πως ο δικαστής είχε την άποψη ότι ο κατηγορούμενος ήταν ένοχος ή να εκφράζουν γενικώς υπόνοιες περί της αθωότητας κατόπιν αμετάκλητης αθωωτικής απόφασης.

Στο πλαίσιο της διασταλτικής αυτής ερμηνείας από το ΕΔΔΑ και με στόχο τη μέγιστη δυνατή προστασία του κατηγορουμένου, το Γ' Τμήμα του ΣτΕ, στη με αριθμό 1251/2008 απόφασή του, εφάρμοσε τη διάταξη του άρθρου 114 παρ. 4 του Υπαλληλικού Κώδικα, ερμηνεύοντάς την υπό το φως του άρθρου 6 παρ. 2 της ΕΣΔΑ. Έκρινε, έτσι, ότι η έκδοση αμετάκλητης αθωωτικής απόφασης “..δικαιολογεί την επανάληψη της πειθαρχικής διαδικασίας εφόσον συντρέχουν οι προϋποθέσεις που τίθενται στην εν λόγω διάταξη του ΥΚ, τόσο στην περίπτωση που το ποινικό δικαστήριο κατέληξε στην κρίση περί αθωότητας του κατηγορουμένου άνευ αμφιβολιών, όσο και στην περίπτωση που κατέληξε στην κρίση αυτή λόγω αμφιβολιών”.¹⁸⁹

Σε μία άλλη περίπτωση, το ΣτΕ αποφάνθηκε ότι η επιβολή του διοικητικού μέτρου της αργίας σε βάρος δημοτικού άρχοντα¹⁹⁰ δεν επιβάλλεται ως κύρωση για το αδίκημα που του έχει αποδοθεί, αλλά ως διοικητικό μέτρο προστασίας του δημοσίου συμφέροντος και διαφύλαξης του κύρους της αιρετής ηγεσίας της

188. Αυτή η αίσθηση ενοχής μπορεί να προκύπτει είτε από τους δικαιολογητικούς λόγους στους οποίους στηρίζεται η απόφαση είτε από την ορολογία που χρησιμοποιεί το διοικητικό δικαστήριο στο σκεπτικό του.

189. Βλ. και τη ΣτΕ (ΟΛ) 990/2004.

190. Βλ. άρθρο 187 παρ. 2 εδ. β' του ΔΚΚ.

τοπικής αυτοδιοίκησης. Για το λόγο αυτό, η διοικητική πράξη με την οποία λαμβάνεται το ως άνω μέτρο δεν ενέχει κρίση επί της ενοχής, αλλά αποσκοπεί στην προσωρινή απομάκρυνση από την άσκηση των καθηκόντων του δημοτικού άρχοντα, δεδομένης αφενός της ύπαρξης εις βάρος του σοβαρών υπονοιών για τη διάπραξη πλημμελημάτων –μετά την κρίση ενός ποινικού δικαστηρίου σε πρώτο βαθμό- και αφετέρου της δυνατότητας παύσης της ισχύος του εν λόγω διοικητικού μέτρου με την έκδοση αθωωτικής απόφασης από ένα ανώτερο ποινικό δικαστήριο. Υπό τις περιστάσεις και προϋποθέσεις αυτές, οι ανωτέρω διατάξεις δεν παραβιάζουν τα άρθρα 6 και 2 της ΕΣΔΑ.¹⁹¹

8. Πεδίο εφαρμογής του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη

Διάχυτη είναι, από τη μέχρι τώρα ανάλυση της νομολογίας, η τάση του Δικαστηρίου του Στρασβούργου να ερμηνεύει διασταλτικά το περιεχόμενο των εγγυήσεων του άρθρου 6 της Σύμβασης και να διευρύνει το πεδίο εφαρμογής τους.

Πιο συγκεκριμένα, το ΕΔΔΑ ερμήνευσε ιδιαίτερος διασταλτικά τις έννοιες “κατηγορία ποινικής φύσεως” και “κατηγορούμενος” των παρ. 1 και 3 του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ, εισάγοντας έναν αυτόνομο ορισμό για τις έννοιες αυτές, ώστε να υπάγονται στο προστατευτικό πεδίο των επίμαχων διατάξεων και περιπτώσεις αμιγώς εξωποινικών κυρώσεων, συνήθως διοικητικών. Ο δικαστής του Στρασβούργου λαμβάνει ως κριτήρια, για την εφαρμογή των εν λόγω εγγυήσεων στο πλαίσιο του διοικητικού καταναγκασμού, τον κατασταλτικό ή αποτρεπτικό χαρακτήρα του επιβαλλόμενου μέτρου καθώς και τη σοβαρότητα των συνεπειών για το διοικούμενο.¹⁹²

Σημαντική τόσο για την ουσία και τη δικαστική της εξέλιξη όσο και για τα

191.Βλ. επικαλούμενη στο κείμενο της απόφασης αυτής νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου.

192.Βλ. αποφάσεις ΕΔΔΑ, Ringeisen κατά Αυστρίας (1971), König κατά Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας (1978) Pudas και Boden κατά Σουηδίας (1987) κλπ.

ιδιαίτερα προσόντα ορθής ερμηνευτικής προσέγγισης που συγκεντρώνει η γνώμη της μειοψηφίας, είναι η απόφαση της Ολομέλειας του ΣτΕ 990/2004.¹⁹³ Παραπέμποντας ευθέως στην απόφαση του ΕΔΔΑ Γαρυφάλλου ΑΕΒΕ κατά Ελλάδα της 24^{ης}/09/1997,¹⁹⁴ και εφαρμόζοντας τα προαναφερθέντα κριτήρια, η μειοψηφία της απόφασης έκρινε ότι ο χαρακτήρας της λαθρεμπορίας ως ποινικού αδικήματος που συνεπάγεται πρόστιμο τριών και πλέον δισεκατομμυρίων δραχμών και η σοβαρότητα της ελεγχόμενης διοικητικής κύρωσης υπάγουν την υπόθεση στην κατά την ΕΣΔΑ έννοια της “κατηγορίας ποινικής φύσεως”, με αποτέλεσμα αυτή να καταλαμβάνεται από το τεκμήριο αθωότητας του άρθρου 6 παρ. 2 της Σύμβασης. Έκρινε, επίσης, ότι παραβίαζε τη συνταγματική αρχή της αναλογικότητας και οδηγούσε σε προσβολή του δικαιώματος στην περιουσία, του άρθρου 1 Π.Π.Π. ΕΣΔΑ¹⁹⁵.

Τα παράπονα του αναιρεσείοντος μεταφέρθηκαν μοιραία στο Στρασβούργο, το οποίο εξέδωσε την απόφαση Μαιμιδάκης κατά Ελλάδα της 11^{ης}/01/2007¹⁹⁶, η οποία αποτέλεσε -επιστημονική- δικαίωση της ως άνω μειοψηφίας του ΣτΕ, υπενθύμιση του πνεύματος επείκειας που οφείλει να

193. Η πλειοψηφία του ΣτΕ έκρινε ότι το αυστηρότατο, επιβληθέν στον αναιρεσείοντα για λαθρεμπορία, διοικητικό πρόστιμο δε συνιστά “κατηγορία ποινικής φύσεως” κατά την έννοια του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ, επομένως δεν έχουν εφαρμογή οι εξασφαλιστικές εγγυήσεις του άρθρου αυτού.

194. Σύμφωνα με την απόφαση αυτή, τα κριτήρια υπαγωγής μίας διοικητικής κύρωσης στο άρθρο 6 της ΕΣΔΑ είναι τα εξής: α) η ένταξη ή μη της παράβασης που προκάλεσε την κύρωση στον Ποινικό Κώδικα του εναγόμενου κράτους, β) η φύση της παράβασης και γ) η φύση και η αυστηρότητα της επαπειλούμενης κύρωσης. Περαιτέρω, τίθεται ο νομολογιακός κανόνας ότι για το νομικό χαρακτηρισμό της κύρωσης και την υπαγωγή της στο πεδίο του άρθρου 6, δεν είναι αναγκαία η σωρευτική ανταπόκριση στα παραπάνω κριτήρια. Τέλος, σε περιπτώσεις επιβολής διοικητικού προστίμου, συνεκτιμάται το εύρος αυτού και οι συνέπειες από τη μη καταβολή του για το χαρακτηρισμό της εν λόγω κύρωσης ως ποινής, κατά το πνεύμα και τους σκοπούς της Σύμβασης.

195. Βλ. σχετικές με την αρχή της αναλογικότητας αποφάσεις του ΕΔΔΑ Mellacher κατά Αυστρίας της 19^{ης}/12/1989, Scollo κατά Ιταλίας της 28^{ης}/09/1995 και Pine Valley Developments Ltd κατά Ιρλανδίας της 29^{ης}/11/1991.

196. Το ΕΔΔΑ παρατηρεί ότι “...το επίδικο πρόστιμο αποτελεί επέμβαση στο δικαίωμα που εγγυάται το άρθρο 1 Π.Π.Π. ΕΣΔΑ, διότι στερεί από τον προσφεύγοντα ένα περιουσιακό στοιχείο, ήτοι το ποσό που πρέπει να καταβάλει” και ακόμα ότι συνιστά υπέρογκο βάρος και οδηγεί σε μία *de facto* κατάσχεση της περιουσίας αυτού, καταλήγοντας ότι θίγει σε τέτοιο βαθμό την οικονομική κατάσταση του προσφεύγοντος, ώστε αποτελεί δυσανάλογο μέτρο ως προς τον επιδιωκόμενο σκοπό γενικού συμφέροντος.

διακατέχει όλους τους δικαστές, προς αποφυγήν σκληρών και άκαμπτων λύσεων, και χαρακτηριστικό παράδειγμα επαναφοράς της Ολομέλειας του ΣτΕ στην ευρωπαϊκή νομική πραγματικότητα, την οποία ο εθνικός δικαστής ενίοτε παραβλέπει.¹⁹⁷

Όμοια είναι και η κρίση του ΣτΕ στην 4178/2005 απόφαση του Β' Τμήματος, σύμφωνα με την οποία η προβλεπόμενη από τις διατάξεις του Τελωνειακού Κώδικα διοικητική κύρωση της επιβολής πολλαπλού τέλους έχει χαρακτηριστικά προσιδιάζοντα σε ποινή υπό την έννοια των άρθρων 6 παρ. 1 και 7 παρ. 1 της ΕΣΔΑ, επομένως, η επιβολή της κύρωσης αυτής τελεί υπό τις εξασφαλιστικές εγγυήσεις των παρ. 1 έως 3 του άρθρου 6 της ως άνω Σύμβασης. Δεν αντίκειται, λοιπόν, στις ως άνω εγγυήσεις η λήψη υπόψη, για την επιβολή του πολλαπλού τέλους, των ανωμοτι εξετάσεων που λαμβάνονται κατά τη διοικητική ανάκριση εφόσον, πάντως, έχουν γνωστοποιηθεί στον εξεταζόμενο ο σκοπός και οι ενδεχόμενες συνέπειες της εξέτασώς του.¹⁹⁸ Χαρακτηριστικά προσιδιάζοντα σε ποινή, υπό την έννοια των ίδιων ως άνω άρθρων, έχει και η προβλεπόμενη με την παρ. 2 του άρθρου 88 του Ν. 2127/1993 φορολογική κύρωση, με αποτέλεσμα η αρχή *nulla poena sine lege* να εφαρμόζεται και σε αυτή. Έτσι έκρινε το Β' Τμήμα του ΣτΕ στην 981/2006 απόφασή του, καταλήγοντας ότι η ως άνω κύρωση είναι ανεφάρμοστη στο βαθμό που εισήχθη με το άρθρο 16 παρ. 1 περ. δ' του Ν. 2227/1994, για τις παραβάσεις που διαπράχθηκαν πριν από το χρονικό σημείο έναρξης ισχύος της εν λόγω διάταξης.¹⁹⁹

Πρωτοπόρος υπήρξε ο ευρωπαίος δικαστής του Στρασβούργου και στην άντληση των δικαιωμάτων και ειδικών εγγυήσεων που κατοχυρώνει το άρθρο 6

197.Βλ. και αποφάσεις ΕΔΔΑ, Lutz κατά Γερμανίας της 25^{ης}/08/1987 και Bendenoun κατά Γαλλίας της 24^{ης}/02/1994.

198.Λόγω σπουδαιότητας των ζητημάτων αυτών η υπόθεση παραπέμφθηκε στο Τμήμα υπό την επιταμική σύνθεση, από το οποίο αναμένεται η έκδοση απόφασης.

199.Βλ. ομοίως ΣτΕ 2797/2004, 1203/2005 και 3710/2005. Επίσης ΣτΕ 296/2006 (Γ' Τμήμα), η οποία παρέπεμψε στην Ολομέλεια, μεταξύ άλλων, και το ζήτημα κατά πόσον το διοικητικό μέτρο της θέσεως Μητροπολίτη σε διαθεσιμότητα συνιστά βαριά ποινή κατ' άρθρα 6 και 7 της ΕΣΔΑ.

της ΕΣΔΑ, ώστε αυτές να εφαρμόζονται και υπέρ των προσώπων που βρίσκονται στο επίκεντρο της διοικητικής καταστολής.^{200 201} Την τάση αυτή διεύρυνσης του πεδίου εφαρμογής των εγγυήσεων του άρθρου 6 της Σύμβασης σε διοικητικές διαφορές συμμερίζεται και υιοθετεί και ο έλληνας δικαστής, ο οποίος, ορισμένες μάλιστα φορές, ερμηνεύει ακόμα πιο διασταλτικά τις εν λόγω διατάξεις.

Χαρακτηριστική είναι η απόφαση 2152/2000 της Ολομέλειας του ΣτΕ, με την οποία το Δικαστήριο, ερμηνεύοντας τη διάταξη του άρθρου 20 παρ. 2 του Σ υπό το φως του άρθρου 6 παρ. 3 της ΕΣΔΑ, έκρινε ότι το δικαίωμα προηγούμενης ακρόασης του ενδιαφερομένου εφαρμόζεται και στην πειθαρχική διαδικασία και περιλαμβάνει κατ' ανάλογη εφαρμογή και την ευχέρεια του εγκαλουμένου να ζητήσει τη συμπαράσταση πληρεξουσίου δικηγόρου κατά τις συνεδριάσεις των ανακριτικών και εν γένει πειθαρχικών συμβουλίων, και μάλιστα ανεξαρτήτως της επαπειλούμενης πειθαρχικής ποινής.²⁰² Στην απόφαση αυτή, το ΣτΕ, επιβάλλοντας την εφαρμογή των εγγυήσεων του άρθρου 6 παρ. 3 της Σύμβασης υπέρ αστυνομικού, ο οποίος υποβλήθηκε σε πειθαρχική ποινή, φαίνεται να υπερακοντίζει τις επιταγές της ΕΣΔΑ και να υιοθετεί μία περισσότερο προοδευτική λύση σε σχέση με το ΕΔΔΑ, λαμβανομένης υπόψη της νομολογίας του τελευταίου περί μη αυτόματης εφαρμογής του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη σε όλες τις πειθαρχικές διαδικασίες που αφορούν δημοσίους υπαλλήλους.²⁰³

200.Βλ. αποφάσεις ΕΔΔΑ, Perks κατά Ηνωμένου Βασιλείου της 11^{ης}/10/1999, Bouilly κατά Γαλλίας της 07^{ης}/12/1999, G.S. κατά Αυστρίας της 21^{ης}/12/1999, Ezech and Connors κατά Ηνωμένου Βασιλείου της 09^{ης}/10/2003.

201.Βλ. και τις αποφάσεις του ΕΔΔΑ, Le Compte κλπ κατά Βελγίου της 23^{ης}/06/1981 και Le Compte κλπ κατά Βελγίου της 10^{ης}/02/1984, με τις οποίες κρίθηκε ότι το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ έχει εφαρμογή και σε πειθαρχικές δίκες εάν από αυτές πρόκειται να επέλθουν αστικές (περιουσιακές) επιπτώσεις.

202.Το ΣτΕ έκρινε τη διάταξη του άρθρου 4 παρ. 2 του Π.Δ. 380/1991, με την οποία απαγορεύεται πλήρως η συμπαράσταση δικηγόρου στις συνεδριάσεις των οικείων (πειθαρχικών) συμβουλίων, αντίθετη με το άρθρο 20 παρ 2 του Σ και ως εκ τούτου ανίσχυρη.

203.Το ΕΔΔΑ, στην απόφαση Pellegrin κατά Γαλλίας της 08^{ης}/12/1999, απεφάνθη ότι τις εγγυήσεις του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ δεν μπορούν να επικαλεσθούν δημόσιοι υπάλληλοι στους οποίους έχουν ανατεθεί εξουσίες που προσιδιάζουν στην ιδιαίτερη φύση του κράτους και εντάσσονται στον σκληρό πυρήνα της λειτουργίας του. Περαιτέρω, δέχθηκε με τρόπο ανεπίδεκτο αμφισβήτησης ότι το λειτουργικό αυτό κριτήριο εξαίρεσης από τη Σύμβαση

Όμοια είναι και η απόφαση 1117/2000 του ΣτΕ, η οποία αναφέρθηκε και ανωτέρω και αφορούσε αίτηση ακυρώσεως κατά απόφασης του Πειθαρχικού Συμβουλίου των μελών ΔΕΠ των ΑΕΙ. Το Δικαστήριο εφάρμοσε την αρχή της αμεροληψίας των διοικητικών οργάνων, ως ειδικότερη έκφανση της γενικότερης αρχής του κράτους δικαίου που απορρέει όχι μόνο από το Σύνταγμα αλλά και από την αρχή της δίκαιης δίκης που θεσπίζει το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ και έκρινε ανεπίτρεπτη την άσκηση πειθαρχικής δίωξης από το ίδιο πρόσωπο που συμμετέχει ακολούθως στο πειθαρχικό συμβούλιο, το οποίο θα αποφανθεί τελικά επί της ενοχής ή όχι του πειθαρχικώς διωκομένου. Στην ίδια ακριβώς κρίση κατέληξε και το Δ' Τμήμα του Δικαστηρίου στη με αριθμό 664/2006 απόφασή του.²⁰⁴

Επίσης, η Ολομέλεια του Δικαστηρίου, στην πρόσφατη απόφαση 189/2007, εξέτασε το αν πληρούνται οι δικαστικές εγγυήσεις του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ κατά τη διαδικασία ενώπιον των Πειθαρχικών Συμβουλίων των οικείων Δικηγορικών Συλλόγων και του Ανωτάτου Πειθαρχικού Συμβουλίου Δικηγόρων, τα οποία, όπως δέχτηκε, αποτελούν δικαστήρια κατά την έννοια της διάταξης αυτής. Το ΣτΕ παρέπεμψε μάλιστα στη νομολογία του ΕΔΔΑ προς υποστήριξη της κρίσης του.

Ενδιαφέρον, όμως, παρουσιάζουν και οι αποφάσεις εκείνες του ανώτατου διοικητικού δικαστηρίου μας, με τις οποίες αυτό οριοθετεί την ως άνω συνεχή τάση διεύρυνσης του πεδίου εφαρμογής του άρθρου 6, αποφαινόμενο αρνητικά - παρά την αντίθετη επίκληση των διαδικών- ως προς την εφαρμογή του εν λόγω άρθρου σε ορισμένες υποθέσεις που τέθηκαν υπό την κρίση του.

Ενδεικτικά αναφέρουμε την απόφαση 1482/2002 του Γ' Τμήματος του Δικαστηρίου, σύμφωνα με την οποία η απόρριψη αιτήματος δημοσίων

συντρέχει, εν πάση περιπτώσει, για το προσωπικό που υπηρετεί στο στρατό και την αστυνομία.

204. Σύμφωνα με την απόφαση, στην έννοια των αμφισβητήσεων ως προς δικαιώματα και υποχρεώσεις αστικής φύσης κατά το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ εμπίπτουν και οι διαφορές που προέρχονται από πράξεις διοικητικών ή πειθαρχικών οργάνων σχετικά με το δικαίωμα συνέχισης μίας επαγγελματικής δραστηριότητας.

υπαλλήλων να καταταγούν σε μισθολογικά κλιμάκια ανώτερης κατηγορίας δε γεννά αμφισβήτηση επί δικαιώματος αστικής φύσεως, κατά το άρθρο 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ, καθώς αυτή αφορά θέμα υπηρεσιακής κατάστασης δημοσίων υπαλλήλων, στους οποίους έχει ανατεθεί από το νόμο συμμετοχή στη δημόσια εξουσία και σε καθήκοντα που αποβλέπουν στη διασφάλιση των γενικών συμφερόντων του κράτους. Επίσης, στην 1242/2007 απόφαση του Δ' Τμήματος, το ΣτΕ έκρινε ότι η ΕΣΔΑ δεν κατοχυρώνει δικαίωμα στην ιθαγένεια ούτε έχει πεδίο εφαρμογής το άρθρο 6 παρ. 1 αυτής σε διαδικασίες καθορισμού ή απονομής ιθαγενείας, δεδομένου ότι αυτή -η ιθαγένεια- δεν αποτελεί δικαίωμα αστικής φύσεως, κατά την έννοια της ανωτέρω διάταξης.²⁰⁵

9. Νομοθετική παρέμβαση σε εκκρεμείς δίκες

Συνήθης πρακτική του έλληνα νομοθέτη, τουλάχιστον κατά τα παρελθόντα έτη, ήταν η παρέμβασή του σε υποθέσεις εκκρεμείς ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων, με αποτέλεσμα την επιβολή της κατάργησης της δίκης ή της παραγραφής της επίδικης αξίωσης ή της εόντοιας, εν πάση περιπτώσει, της επίλυσης της διαφοράς υπέρ των συμφερόντων του ελληνικού Δημοσίου. Αυτό συνέβαινε ιδίως σε περιόδους μαζικής άσκησης αγωγών από διοικουμένους εις βάρος του Δημοσίου, το οποίο, φοβούμενο ότι θα εξαναγκαστεί να εκταμιεύσει απρόβλεπτα μεγάλα χρηματικά ποσά προκειμένου να συμμορφωθεί με τις αποφάσεις επί των αγωγών αυτών, επενέβαινε νομοθετικά με κάποιον από τους παραπάνω τρόπους, για να το αποφύγει.

Η παλαιότερη νομολογία του ΣτΕ θεωρούσε ως συνταγματικά ανεκτή συνέπεια της νομοθετικής κύρωσης κανονιστικών πράξεων τη μεταβολή της φύσης των ήδη προσβεβλημένων με αίτηση ακύρωσης κανονιστικών πράξεων και την κήρυξη ως απαράδεκτων των αιτήσεων αυτών, λόγω της μη συνδρομής

205. Βλ. απόφαση ΕΔΔΑ, Naumov κατά Αλβανίας της 04ης/01/2005.

της προϋπόθεσης της προσβολής διοικητικής πράξης²⁰⁶. Τη νομοθετική αυτή πρακτική καταδίκασε το ΕΔΔΑ, με αρκετές αποφάσεις του εις βάρος της χώρας μας, η οποία υποχρεώθηκε πολλές φορές να πληρώσει υπέρογκα χρηματικά ποσά προς αποζημίωση των προσφευγόντων.

Η αρχή έγινε με τη γνωστή απόφαση Ελληνικά Διυλιστήρια Στραν και Στρατής Ανδρεάδης κατά Ελλάδας της 09^{ης}/12/1994, όπου το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η αρχή του κράτους δικαίου και της δίκαιης δίκης, οι οποίες κατοχυρώνονται στο άρθρο 6 της Σύμβασης, δεν επιτρέπουν την επέμβαση της νομοθετικής εξουσίας στη δικαστική, με σκοπό τον επηρεασμό της κρίσης της. Η απόφαση αυτή δημιούργησε αίσθηση στο νομικό κόσμο της χώρας καθώς κατάφερε να περιορίσει την παντοδυναμία και αυθαιρεσία που πολύ συχνά επεδείκνυε ο έλληνας νομοθέτης. Ακολούθησαν και άλλες καταδίκες της Ελλάδας²⁰⁷, οι οποίες επιβεβαίωσαν τη νομολογία του ΕΔΔΑ και άσκησαν έντονη επίδραση και στη νομολογία των εγχώριων ανώτατων δικαστηρίων, τα οποία άρχισαν –επιτέλους– να καταδικάζουν παρόμοιες πρακτικές και να ερμηνεύουν το Σύνταγμα σύμφωνα με την ΕΣΔΑ και τις αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου.

Ειδικότερα, το ΣτΕ, αρχικά χωρίς αναφορά στο άρθρο 6 της ΕΣΔΑ και αργότερα με ρητή μνεία σε αυτό, με τις αποφάσεις του 3257/1996, 4510/1996, 542/1999 (Ολομέλεια), 1502/1999, 32/2000 (Α΄ Τμήμα), 2581/2000, 1567/2005

206. Βλ. απόφαση ΣτΕ (Ολ) 3175/1996, σύμφωνα με την οποία η διάταξη του άρθρου 1 παρ. 8 εδ. β΄ του Ν. 2307/1995, η οποία “καταγγέλθηκε” ως αποτελούσα αναδρομική νομοθετική κύρωση παράνομης κανονιστικής πράξης, δεν αντικείται στα άρθρα 26 και 95 του Σ, αφού σκοπός του νομοθέτη δεν ήταν η με αυτή επίλυση της εκκρεμούς ενώπιον του ΣτΕ διαφοράς, αλλά η εξασφάλιση της εύρυθμης λειτουργίας των ΟΤΑ. Σημειώνεται ότι μειοψήφησε ένας Σύμβουλος, ο οποίος θεώρησε προσχηματική την αιτιολογία της νομοθετικής επέμβασης και μόνο πραγματικό σκοπό τη θεραπεία διαδικαστικών παραλείψεων της διοίκησης, που θα οδηγούσαν σε ακύρωση της προσβαλλόμενης πράξης από το ΣτΕ.

207. Βλ. αποφάσεις ΕΔΔΑ, Παπαγεωργίου κατά Ελλάδας της 22^{ης}/10/1997 (κατάργηση εκκρεμών δικών και νομοθετική παραγραφή αξιώσεων αναζήτησης εισφορών που είχαν παρακρατηθεί υπέρ του ΟΑΕΔ), Αναγνωστόπουλος κλπ κατά Ελλάδας της 07^{ης}/11/2000 (νομοθετική παρέμβαση κατά τη διάρκεια διαδικασίας ενώπιον του ΕλΣυν), Δ. Γεωργιάδης κατά Ελλάδας της 28^{ης}/03/2000, Λογοθέτης κατά Ελλάδας της 12^{ης}/04/2001, Αγούδημος και “Κεφαλληνιακές Γραμμές” κατά Ελλάδας της 28^{ης}/06/2001, Αντωνακόπουλος, Βορτσέλα και Αντωνακοπούλου κατά Ελλάδας της 14^{ης}/12/1999 (νομοθετική παρέμβαση του καθ’ ου κράτους σε εκκρεμούσα δικαστική διαδικασία προκειμένου να μην αναγνωρισθεί δικαίωμα καταβολής συμπληρωματικής σύνταξης στους προσφεύγοντες).

κλπ, έκρινε ότι το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη, όπως προστατεύεται από την ΕΣΔΑ, απαγορεύει τη διά νόμου κατάργηση εκκρεμών δικών στις οποίες διάδικος είναι το Δημόσιο.²⁰⁸ Έτσι, δεν εφάρμοζε ως αντισυνταγματικές και αντισυμβατικές τις διατάξεις εκείνες που θεσπιζονταν κατά τη διάρκεια της ενώπιόν του εκκρεμοδικίας υποθέσεων, με σκοπό την επιρροή αυτών και την κατευθυνόμενη έκβαση της δίκης. Στο ίδιο συμπέρασμα κατέληξαν και τα άλλα δύο ανώτατα δικαστήρια της χώρας²⁰⁹, με αποτέλεσμα αφενός να εξαλειφθούν σταδιακά οι σχετικές καταδίκες της χώρας μας από το ΕΔΔΑ και αφετέρου να συμμορφωθεί με τη νομολογία του Δικαστηρίου και ο έλληνας νομοθέτης, ο οποίος σταμάτησε την ψήφιση παρόμοιων διατάξεων. Αλλά και όσες φορές παρουσιάστηκαν ανάλογα κρούσματα, εντοπίστηκαν και καταδικάστηκαν από τα εθνικά δικαστήρια, οπότε και αποφεύχθηκε η προσφυγή στο Στρασβούργο.²¹⁰

Πολύ σημαντική είναι και η απόφαση 372/2005 του Δ' Τμήματος του ΣτΕ, η οποία επικαλείται απευθείας τη νομολογία του ΕΔΔΑ αναφέροντας ότι αυτό, χωρίς να αποκρούει, γενικώς, τη θέσπιση αναδρομικών κανόνων δικαίου, έχει κατ' επανάληψη κρίνει ως αντίθετη με το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ νομοθετική ρύθμιση μη υπαγορευόμενη από επιτακτικούς λόγους δημοσίου συμφέροντος, η οποία έχει τα εξής χαρακτηριστικά: α) θεσπίζεται με αναδρομική ισχύ, β) ρυθμίζει θέμα, για το οποίο υφίσταται ήδη εκκρεμής δίκη με διάδικο το Δημόσιο και γ) με τη θέσπισή της η έκβαση της δίκης αυτής αποβαίνει υπέρ του Δημοσίου. Προβαίνει μάλιστα σε μία ευρεία παραπομπή σε αποφάσεις του Δικαστηρίου²¹¹ και καταλήγει ότι η επίμαχη διάταξη της παρ. 24 του άρθρου 77 του Ν. 3057/2002,²¹²

208.Βλ. και τη ΣτΕ 1508/2002 (Στ' Τμήμα), σύμφωνα με την οποία η αναδρομική εφαρμογή νόμου αντίκειται στις συνταγματικές αρχές της ισότητας, της νομικής ασφάλειας, της προστατευόμενης εμπιστοσύνης και του κράτους δικαίου.

209.Βλ. ενδεικτικά ΕΛΣυν (ΟΛ) 2274/1997, από 05/03/1997 γνωμοδότηση του ΕΛΣυν (ΟΛ), ΑΠ 416/2004.

210.Βλ. και τη ΣτΕ 4141/1999 (Στ' Τμήμα), η οποία δεν αναφέρεται στην ΕΣΔΑ, ωστόσο, οριοθετεί την απαγόρευση της αναδρομικότητας των νόμων.

211.Βλ. σελίδα 17 της εν λόγω απόφασης.

212.Με τη διάταξη αυτή προστέθηκαν νέα εδάφια στο άρθρο 17 παρ. 5 του Ν. 2947/2001 και ορίστηκε ότι η ισχύς τους ανατρέχει στο χρόνο έναρξης της ισχύος του Νόμου αυτού. Με τη διάταξη αυτή δεν κυρώνονταν μεν ευθέως η προσβαλλόμενη πράξη, αλλά η ρύθμισή της

“..ανεξαρτήτως αν εισάγεται, κατά το αναδρομικό της περιεχόμενο, με συνταγματικώς επιτρεπτό τρόπο, συνιστά, δοθέντος και ότι δεν δικαιολογείται από επιτακτικούς λόγους δημοσίου συμφέροντος, νομοθετική επέμβαση που αποσκοπεί πράγματι στο να επηρεάσει στην έκβαση της παρούσας δίκης υπέρ του Δημοσίου, κατά παράβαση του άρθρου 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ και συνεπώς δεν εφαρμόζεται στη δίκη αυτή”.^{213 214}

Όμοια αντιμετωπίζουν το επίμαχο ζήτημα και οι 1144/2005 και 919/2007 αποφάσεις του Α΄ Τμήματος του ΣτΕ, εκ των οποίων η μεν πρώτη έκρινε τη διάταξη της παρ. 8 του άρθρου 14 του Ν. 2556/1997,²¹⁵ κατά το μέρος που επιχειρείται με αυτή παραγραφή αξιώσεων και συνακόλουθη κατάργηση εκκρεμών δικών, αντικείμενη στο άρθρο 6 παρ. 1 της Σύμβασης και μη εφαρμοστέα, η δε δεύτερη ότι η διάταξη του άρθρου 4 παρ. 4 του Ν. 2575/1998, κατά το μέρος που καταργεί εκκρεμείς δίκες, είναι ανίσχυρη ως αντίθετη προς τα άρθρα 4 παρ. 1, 20 παρ. 1 και 26 του Σ και 6 της ΕΣΔΑ.²¹⁶

Στο σημείο αυτό είναι σκόπιμη μία περιπτωσιολογική αναφορά στη νομολογία του ΣτΕ, η οποία κρίνει συμβατή με το άρθρο 6 της Σύμβασης

καθίστατο, αναδρομικά, περιεχόμενο τυπικού νόμου, με αποτέλεσμα να αίρεται, αναδρομικώς, η διαπιστωθείσα παρανομία της.

213. Βλ. και την πολύ σημαντική τεκμηρίωση της γνώμης της μειοψηφίας της εν λόγω απόφασης.

214. Βλ. και τις αποφάσεις 3630 και 3631/2004 της Ολομέλειας του ΣτΕ, οι οποίες συνάγουν από τις διατάξεις των άρθρων 43 παρ. 2 και 44 παρ. 1, σε συνδυασμό με τις διατάξεις των άρθρων 26, 73 επ. και 95 παρ. 1 του Σ ότι κανόνας δικαίου που έχει τεθεί από όργανα της εκτελεστικής εξουσίας, κατά παράβαση των διατάξεων αυτών, είναι ανίσχυρος και υπό τη μορφή του αυτή δεν μπορεί να ισχυροποιηθεί με την αναδρομική κύρωσή του με νόμο, συνεπώς, νόμος που κυρώνει αναδρομικώς υπουργική απόφαση, η οποία έχει εκδοθεί χωρίς νομοθετική εξουσιοδότηση ή καθ' υπέρβαση αυτής ή με βάση εξουσιοδοτική διάταξη που αφορά θέματα για τα οποία δεν επιτρέπεται νομοθετική εξουσιοδότηση, όπως τα αναφερόμενα στην παρ. 4 του άρθρου 78 του Σ, είναι ανίσχυρος κατά το μέρος που ισχυροποιεί αναδρομικώς τον κανόνα δικαίου που έχει τεθεί με την απόφαση αυτή κατά παράβαση του Συντάγματος, χωρίς να θίγεται πάντως η ισχύς του για το μέλλον.

215. Σύμφωνα με το περιεχόμενο της διάταξης αυτής “αξιώσεις κατά του Ταμείου Προνοίας Ο.Σ.Ε. που αφορούν την καταβολή διαφορών εφάπαξ βοηθημάτων από 01/01/1967 έως 31/12/1984 παραγράφονται, εφόσον μέχρι την έναρξη ισχύος της παρούσας διάταξης δεν έχουν εκδοθεί αμετάκλητες αποφάσεις. Εκκρεμείς δίκες σε οποιονδήποτε βαθμό και στάδιο που αφορούν το παραπάνω θέμα καταργούνται και ισχύει η παραπάνω ρύθμιση, τα δε τυχόν ποσά που έχουν ήδη καταβληθεί από το Ταμείο σε εκτέλεση δικαστικών αποφάσεων δεν αναζητούνται”.

216. Βλ. και ΣτΕ 3268/2001, 2138/2001, 3633/2004 (Ολομέλεια), 2458/2004, 939/2005, 1052/2007.

νομοθετικές παρεμβάσεις σε εκκρεμείς διοικητικές δίκες, ξεκινώντας από την απόφαση 172/2003 του Ε΄ Τμήματος, η οποία κατέληξε στην κρίση ότι οι επιδικές διατάξεις, με τις οποίες δεν σκοπείται η επέμβαση σε εκκρεμή δίκη και η επίλυση διαφοράς που έχει αχθεί ενώπιον δικαστηρίου, αλλά θεσπίζεται νέο πάγιο νομοθετικό καθεστώς κατά τρόπο γενικό και αντικειμενικό, και οι οποίες περιέχουν και αναδρομική ρύθμιση σύμφωνη με το νέο πάγιο καθεστώς, δεν αντίκεινται στις συνταγματικές διατάξεις που κατοχυρώνουν την άσκηση της αιτήσεως ακυρώσεως ούτε στις αντιστοίχου περιεχομένου διατάξεις του άρθρου 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ, έστω και αν καταλαμβάνουν και υποθέσεις εκκρεμείς ενώπιον δικαστηρίων λόγω της αναδρομικότητάς τους.

Επίσης, με την 808/2006 απόφαση του Δ΄ Τμήματος του ΣτΕ, έγινε δεκτό ότι οι ρυθμίσεις του άρθρου 28 του Ν. 2685/1999 δεν καταργούν εκκρεμείς δίκες, ούτε επιδιώκουν την επίλυση συγκεκριμένης διαφοράς. Η θέσπισή τους, αντιθέτως, υπαγορεύτηκε από την ανάγκη εξυπηρέτησης υπέρτερου γενικού συμφέροντος που συνίσταται στην προστασία των εννόμων συμφερόντων καλόπιστων τρίτων και του συμφέροντος της εθνικής οικονομίας. Ως εκ τούτου, κρίθηκε ότι δεν συντρέχει παραβίαση του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ, διότι η παρέμβαση του νομοθέτη σε εκκρεμείς διοικητικές δίκες δικαιολογείται από επιτακτικούς λόγους δημοσίου συμφέροντος.

Ενδιαφέρουσα είναι και η νομολογία που ασχολήθηκε με το πρώτο εδάφιο της παρ. 3 του άρθρου 20 του Ν. 3144/2003, με το οποίο εισάγεται ρύθμιση, η οποία προβλέπει, ειδικώς για το ΙΚΑ, ότι, κατά την εκδίκαση των κοινωνικοασφαλιστικών διαφορών της παρ. 1 του άρθρου 7 του Ν. 702/1977, οι εκπρόσωποι του μπορούν να διενεργούν διαδικαστικές πράξεις και χωρίς δικαστικό πληρεξούσιο. Συνεπώς, τα δικόγραφα του ΙΚΑ σε κοινωνικοασφαλιστικές διαφορές επιτρέπεται να υπογράφονται από τον εκπρόσωπό του και δεν απαιτείται να υπογράφονται υποχρεωτικώς από τους δικαστικούς πληρεξουσίου του.

Σε αρκετές περιπτώσεις, δικαστήρια της ουσίας έκριναν ότι η παραπάνω

διάταξη, κατά το μέρος που έχει αναδρομική ισχύ, αντίκειται στα άρθρα 4 παρ. 1, 20 παρ. 1 και 26 παρ. 1 του Σ και 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ, για το λόγο αφενός ότι αποτελεί ανεπίτρεπτη επέμβαση του νομοθέτη στην άσκηση της δικαστικής λειτουργίας και αφετέρου ότι θεραπεύει αναδρομικά δικονομική ακυρότητα μονομερώς υπέρ του ΙΚΑ, κατά παράβαση της αρχής της δικονομικής ισότητας.²¹⁷ Άλλες αποφάσεις έκριναν, αντίθετα, τη διάταξη σύμφωνη με το Σύνταγμα και την ΕΣΔΑ -αν και κατά κανόνα με ελλειπτική αιτιολογία.²¹⁸

Με την απόφαση 2993/2007 του Α' Τμήματος, το ΣτΕ διατύπωσε πλούσια επιχειρηματολογία υπέρ της συνταγματικότητας της αναδρομικής αυτής ρύθμισης, διότι με αυτή η έκβαση της δίκης δεν αποβαίνει υπέρ του ΙΚΑ. Αντίθετα, με τη ρύθμιση αυτή θεραπεύεται τυπική δικονομική ακυρότητα που ο ίδιος ο νομοθέτης είχε προηγουμένως εισαγάγει και παρέχεται η δυνατότητα δικαστικής ακρόασης του Ιδρύματος και κατ' ουσίαν εξέτασης των σχετικών εκκρεμών υποθέσεων. Ακολούθησαν οι αποφάσεις 143/2008 (Α' Τμήμα), 438/2008 (Α' Τμήμα) και 646/2008 (Α' Τμήμα) του Δικαστηρίου, οι οποίες επανέλαβαν την ανωτέρω κρίση.

B. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Κάπως έτσι διαμορφώνονται, συμπερασματικά, οι θέσεις των ελληνικών δικαστηρίων, και κυρίως του ανώτατου διοικητικού, επί των θεσμικών εγγυήσεων του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη που κατοχυρώνει το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ, μισό αιώνα και πλέον μετά τη θέση της Σύμβασης σε ισχύ στην ελληνική έννομη τάξη. Η αίσθηση που αποκομίζει συνολικά ο αναγνώστης από τα προαναφερόμενα έχει -νομίζω- δύο όψεις. Από τη μία υπάρχει δυσαρέσκεια και έντονος προβληματισμός, απορρέων από το μεγάλο αριθμό καταδικών της χώρας μας από το Δικαστήριο του Στρασβούργου, και από την άλλη υπάρχει

217. Βλ. ΔΕφΘεσ 2001/2005.

218. Βλ. ΔΕφΑθ 2199/2005.

ικανοποίηση για την -έστω και καθυστερημένη- συμμόρφωση του έλληνα δικαστή με τα νομολογιακά προηγούμενα του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου, συνοδευόμενη από μία ελπίδα περαιτέρω εκσυγχρονισμού και ανανέωσης της δικανικής σκέψης του ΣτΕ.

Καταληκτικά, δεν μπορεί να μην επισημανθεί -και παράλληλα κατακριθεί- η μέχρι πρόσφατα κατάταξη της χώρας μας στις πρώτες θέσεις των χωρών που παρεμποδίζουν ή ακόμα και καταργούν το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο. Αυτή η καθόλου κολακευτική πρωτιά για τη χώρα μας οφείλεται, όπως είδαμε, κυρίως στη νομολογιακή τυπολατρεία στην οποία εγκλωβίζονται τα δικαστήριά μας, και την οποία οφείλουν άμεσα να αποβάλλουν.

Τα δικονομικά προνόμια του Δημοσίου, επίσης, από τα οποία μάλιστα μόνο ορισμένα αποτέλεσαν αντικείμενο της παρούσας εργασίας, προκαλούν τη δημοκρατική ευαισθησία του λαού μας και υποτιμούν το δικαϊκό μας πολιτισμό, ώστε κρίνεται αναγκαίος ο πλήρης παραγκωνισμός τους, με σκοπό να εμπεδωθεί και ενισχυθεί εκ νέου το κύρος και η αξιοπιστία των δικαιοδοτικών κρίσεων.

“Από όλες τις συνταγματικές ή ακριβέστερα τις δημοκρατικές αρχές, εκείνη που παραβιάζεται περισσότερο και σταθερότερα από το σύνταγμα και την ελληνική νομοθεσία είναι η αρχή της ισότητας. Παραβιάζεται σε όλους τους τομείς, τον κοινωνικό και οικονομικό, τον πνευματικό, τον πολιτικό, τον δικαστικό. (...) Κατά βάθος αγωνιζόμαστε οι περισσότεροι για ένα ή περισσότερα καθεστώτα ανισότητας, φτάνει να βρεθούμε από την καλή μεριά...”. Η διεισδυτική αυτή παρατήρηση του Καθηγητή Φ. Βεγλερή ενισχύει την ανωτέρω κρίση περί επιτακτικής ανάγκης παράβλεψης των πολλαπλών εκείνων καθεστώτων ανισότητας που το Δημόσιο επιφυλάσσει στον εαυτό του υπό τη μορφή δικονομικών ή ουσιαστικών προνομίων.

Επαναλαμβάνουμε, επίσης, ότι σήμερα δεν μπορεί να υποστηριχθεί σοβαρά ότι το δικαίωμα παροχής έννομης προστασίας και το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη περιορίζονται μόνο στη δικαστική (αυθεντική) διάγνωση ενός υπό αμφισβήτηση ουσιαστικού δικαιώματος αστικής φύσεως. Κάτι τέτοιο θα τα

συρρίκνωνα απελπιστικά και θα τα καθιστούσε θεωρητικά και αναποτελεσματικά. Αναμφιβόλως, λοιπόν, στους όρους έννομη ή δικαστική προστασία και δίκαιη δίκη καθώς και στην έννοια της πρόσβασης σε δικαστήριο, συμπεριλαμβάνεται και η δυνατότητα αναγκαστικής εκτέλεσης της ευνοϊκής απόφασης που ένας πολίτης πέτυχε για το ουσιαστικό του δικαίωμα, προσφεύγοντας στα δικαστήρια. Έτσι μόνο συμπληρώνεται η δικαστική προστασία του κάθε πολίτη και το δικαίωμά του για προσφυγή στη δικαιοσύνη καθίσταται πραγματικό. Καμία δε συλλογιστική δεν μπορεί να στηρίξει την άποψη ότι το δημόσιο τίθεται για οποιουδήποτε λόγους εκτός της παραδοχής αυτής.

Το πιο βασικό, ίσως, συμπέρασμα σχετίζεται με τις συνέπειες της ατομικής προσφυγής στο νομικό κόσμο της χώρας μας. Από την πρώτη κιόλας καταδίκη της Ελλάδας άρχισε να εμπεδώνεται βαθμιαία η πεποίθηση ότι πάνω από τον Άρειο Πάγο, το Συμβούλιο της Επικρατείας, τον κοινό, ακόμα και τον συνταγματικό νομοθέτη, ένα ευρωπαϊκό “μάτι” προστατεύει το άτομο και τις μειονότητες, στις περιπτώσεις που το κράτος παραβιάζει τα κατοχυρωμένα από την ΕΣΔΑ δικαιώματά τους. Η αντίληψη αυτή αφενός προκαλεί και ενισχύει ένα διάλογο μεταξύ της εθνικής έννομης τάξης και της ΕΣΔΑ και αφετέρου μεταβάλλει, υπό την επίδραση -ή πίεση- των διεθνών δεσμεύσεων και υποχρεώσεων της χώρας μας, τις νομολογιακές και νομοθετικές σταθερές. Η τελευταία συνταγματική αναθεώρηση αποτελεί το χαρακτηριστικότερο παράδειγμα αυτής της αλλαγής νοοτροπίας και ενισχύει τις προσδοκίες μίας αποτελεσματικότερης και δικαιότερης νομοθέτησης στο μέλλον.

■ IV. ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η ολοένα και αυξανόμενη επίδραση της ΕΣΔΑ στις εθνικές έννομες τάξεις των κρατών μελών είναι σχεδόν αναμφισβήτητη. Το διεθνές αυτό κείμενο, αδιάφορο και παραμελημένο αρχικά από τον έλληνα δικαστή, την τελευταία δεκαετία διαδραμάτισε και διαδραματίζει αποφασιστικό ρόλο, διαμορφώνοντας τα νομικά πράγματα. Έχοντας εφαρμογή τόσο στο ουσιαστικό όσο και στο δικονομικό δίκαιο, αποτέλεσε ένα σημαντικό και σχεδόν αναγκαίο νομικό εργαλείο για τον ερμηνευτή και εφαρμοστή του δικαίου εν γένει, ενώ η νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου έδωσε πνοή στις διατάξεις της Σύμβασης.

Όσον αφορά την εξουκείωση του έλληνα δικαστή με την ΕΣΔΑ και τον τρόπο με τον οποίο αυτός την εφαρμόζει, τα βήματα που έγιναν τον τελευταίο καιρό στη νομολογία μας ήταν κατά γενική αποδοχή τεράστια. Τα πιο σημαντικά από αυτά αναπτύχθηκαν ανωτέρω και αποτέλεσαν σταθμούς στην ιστορία της νομολογίας της χώρας μας, αφού μετέστρεψαν, κατά εκατόν ογδόντα μοίρες, κρίσεις παγιωμένες για πάρα πολλά χρόνια. Παρά την αναμφισβήτητη αυτή πρόοδο, όμως, ο έλληνας δικαστής έχει πολύ δρόμο να διανύσει ακόμη, μέχρι να χρησιμοποιεί το κείμενο της ΕΣΔΑ ανεπιφύλακτα και να λαμβάνει σε κάθε κρίση του υπόψη την πρόσφατη νομολογία του ΕΔΔΑ.

Η διστακτικότητα του έλληνα δικαστή με την οποία φαίνεται να εφαρμόζει μερικές φορές τις διατάξεις της Σύμβασης, τα “τεχνάσματα” που αρκετές φορές χρησιμοποιεί προκειμένου να αποφύγει να υπεισέλθει στην ουσία της υπόθεσης, η οποία προβλέπει ότι θα τον φέρει σε δύσκολη θέση, οι αντίθετες κρίσεις αποφάσεων ακόμα και των ανωτάτων δικαστηρίων μας επί του ιδίου ζητήματος, η μη απευθείας εφαρμογή των διατάξεων της ΕΣΔΑ και η εμμονή στις διατάξεις του Σ, η άρνηση λήψης υπόψη των αποφάσεων του ΕΔΔΑ που αφορούν άλλες χώρες, τα άλλοτε μεγαλύτερα και άλλοτε μικρότερα συμφέροντα που πρέπει να εξυπηρετηθούν, οι ισορροπίες που πρέπει να κρατηθούν, τα

κατάλοιπα του κρατισμού και εν γένει των απαρχαιωμένων αντιλήψεων που έχουν διαποτίσει ορισμένες γενιές δικαστών, όπως αυτά αναδείχθηκαν ανωτέρω, και πολλά άλλα ακόμη, αποτελούν νοσηρά φαινόμενα που εμποδίζουν την ελεύθερη εξέλιξη της σχέσης μεταξύ ΕΣΔΑ και εθνικού δικαίου.

Η παθολογία αυτή της ελληνικής έννομης τάξης γίνεται ακόμα πιο εμφανής από τη διαρκώς εκ των υστέρων συμμόρφωση αυτής με τις επιταγές της ΕΣΔΑ. Όλες οι προαναφερόμενες νομολογιακές μεταστροφές ήταν, όπως αποδείχθηκε, αποτέλεσμα καταδικών της χώρας μας από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο και της συνεπαγόμενης πίεσης που δημιουργούσαν αυτές στην εθνική έννομη τάξη. Πίεσης που δεν πήγαζε εκ των έσω αλλά προκαλείτο από τη διεθνή έννομη τάξη και τα διεθνή δικαιοδοτικά όργανα. Η εκ των υστέρων αυτή συμμόρφωση, η οποία, εκτός των άλλων, ήταν πολλές φορές και καθυστερημένη, ένα πράγμα επιβεβαιώνει με σιγουριά. Ότι οι έλληνες δικαστές δεν έχουν ακόμα πλήρως εμπεδώσει τις αρχές και τα δικαιώματα που κατοχυρώνει η ΕΣΔΑ και δεν έχουν γίνει μέρος της κουλτούρας τους. Η ΕΣΔΑ λειτούργησε για μεγάλο χρονικό διάστημα από την ανακάλυψή της, ως κατασταλτικό μέτρο για τον έλληνα δικαστή και νομοθέτη, και όχι ως αντικείμενο έμπνευσης και (εκ των προτέρων) ανανέωσης όλου του εθνικού μηχανισμού προστασίας των δικαιωμάτων του ατόμου.

Ακόμα κι έτσι, όμως, δεν μπορεί να μειωθεί η αξία και σημασία των αποφάσεων αυτών των ελληνικών δικαστηρίων που άλλαξαν για πάντα την πορεία της νομικής σκέψης. Ο έλληνας δικαστής μπορεί να μη στηρίχθηκε στις δικές του δυνάμεις, αλλά όταν χρειάστηκε επενέβη δυναμικά. Ελπίζουμε να ενταθούν ακόμα περισσότερο όλες οι προσπάθειες των οργάνων της ελληνικής πολιτείας, προκειμένου τα αποτελέσματα στον τομέα αυτό εφαρμογής και ερμηνείας της ΕΣΔΑ και συμμόρφωσης με τη νομολογία του ΕΔΔΑ να είναι ικανοποιητικά και να δικαιώνουν τη θέση της χώρας μας στο νέο ευρωπαϊκό νομικό περιβάλλον.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

A. ΜΟΝΟΓΡΑΦΙΕΣ - ΣΥΛΛΟΓΙΑ ΕΡΓΑ

- ΚΤΙΣΤΑΚΙΣ ΓΙΑΝΝΗΣ (επιμέλεια), “Η επίδραση της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στην ερμηνεία και εφαρμογή του ελληνικού Δικαίου”, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή 2002.
- ΜΑΤΘΙΑΣ ΣΤΕΦΑΝΟΣ, ΚΤΙΣΤΑΚΙΣ ΓΙΑΝΝΗΣ, ΣΤΑΥΡΙΤΗ ΛΟΥΚΙΑ, ΣΤΕΦΑΝΑΚΗ ΚΑΛΛΙΟΠΗ (επιμέλεια), “Η προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου στην Ευρώπη με βάση τη νομολογία του Δικαστηρίου του Στρασβούργου”, Δικηγορικός Σύλλογος Αθηνών, Αθήνα 2006.
- ΠΑΡΑΡΑΣ ΠΕΤΡΟΣ, “Σύνταγμα και Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου”, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή 1996.
- ΣΑΡΜΑΣ ΙΩΑΝΝΗΣ, “Κράτος και Δικαιοσύνη - Η Νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του ανθρώπου”, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή 2000.
- ΣΤΑΓΚΟΣ ΠΕΤΡΟΣ, “Η δικαστική προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην κοινοτική έννομη τάξη”, Εκδόσεις Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη 2004.
- ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ Χ. ΚΩΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, “Η ενσωμάτωση της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στην εθνική έννομη τάξη - Οι ελληνικές Δυσχέρειες Προσαρμογής στην Ευρωπαϊκή Δημόσια Τάξη των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων”, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα 2001.
- JACOBS & WHITE, “The European Convention on Human Rights”, Oxford University Press, Oxford 2005.
- LAWSON, R & M. DE BLOIS, “The Dynamics of the protection of Human Rights in Europe”, Essays I Honour of H.G. Schermers, Dordrecht - London - Boston, Martinus Nijhoff Publishers, vol. iii, 1994.

B. ΑΡΘΡΑ - ΜΕΛΕΤΕΣ

- ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ, “Οι ελληνικές υποθέσεις στο Στρασβούργο”, Το Σύνταγμα 1/2002.
- ΑΜΙΤΣΗΣ Ν. ΓΑΒΡΙΗΛ, “Σχόλιο επί της ΣτΕ 542/1999 (Ολομέλεια) - Αντισυνταγματικότητα παραγραφής κοινωνικοασφαλιστικών απαιτήσεων”, Δικαιώματα του Ανθρώπου 4/1999, σελ. 951 - 959.
- ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ ΑΝΤΩΝΕΛΑ, “Παρατηρήσεις επί της ΑΠ 3/2006 (Ολομέλεια)”, Το Σύνταγμα 2/2006, σελ. 553 - 564.
- ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΣ ΕΥΘΥΜΙΟΣ, “Η υπόθεση Lorenzi και η επίδραση της ΕΣΔΑ στις διαδικασίες επιβολής διοικητικών και πειθαρχικών κυρώσεων”, Δικαιώματα του Ανθρώπου 11/2001, σελ. 783 - 789.
- ΑΠΑΛΑΓΑΚΗ ΧΑΡΟΥΛΑ, “Διαδικαστικά ζητήματα από την επίσηυση αναγκαστικής εκτέλεσως κατά του Ελληνικού Δημοσίου”, Δίκη 35, σελ. 765 - 787.
- ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΣ ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ, “Παρατηρήσεις επί της ΕΔΔΑ 11/01/2001 - Πλατάκου κατά Ελλάδας”, Νομικό Βήμα 49/2001, σελ. 765 - 775.
- ΑΡΝΑΟΥΤΟΓΛΟΥ ΦΙΛΗΣ, “Συμβούλιο της Επικρατείας και Ευρωπαϊκά Δικαστήρια”, Νομικό Βήμα, τόμος 53, τεύχος 11, Δεκέμβριος 2005.
- ΒΑΛΤΙΚΟΣ Ν., “Δώδεκα χρόνια στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: εντυπώσεις ενός Έλληνα Δικαστού”, Το Σύνταγμα 1/2002.
- ΒΕΛΕΓΡΑΚΗΣ ΜΑΝΩΛΗΣ, “Σχόλιο επί της ΣτΕ 3175/1996 (Ολομέλεια)”, Εφαρμογές ΙΙ/1996, σελ. 511 - 526.
- ΒΟΛΑΝΗΣ ΕΥΣΤΡΑΤΙΟΣ, “Απόψεις της Διοικήσεως σχετικά με τη συμμόρφωση αυτής στις δικαστικές αποφάσεις και της εκτέλεσής τους κατά του Δημοσίου”, Δίκη 34/2003, σελ. 1251 - 1255.
- ΓΕΡΑΠΕΤΡΙΤΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ, “Σημειώσεις επί της ΣτΕ 2842/2000 (Στ’ Τμήμα)”, Δικαιώματα του Ανθρώπου 9/2001, σελ. 181 - 185.

- ΓΕΡΑΠΕΤΡΙΤΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ, “Εκτέλεση σε βάρος του Δημοσίου - παρατηρήσεις επί των πρακτικών της 10^{ης} Γενικής Συνελεύσεως της Ολομέλειας του Ελεγκτικού Συνεδρίου της 24^{ης}/02/1999”, Δικαιώματα του Ανθρώπου 17/2003, σελ. 237 - 267.
- ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ Θ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, “Σχόλιο επί της ΣτΕ 808/2006 (Δ’ Τμήμα) - Ο περιορισμός της αναδρομικότητας των ακυρωτικών αποφάσεων του διοικητικού δικαστή”, ΕφημΔΔ 3/2006, σελ. 328 - 338.
- ΓΚΙΣΑΚΗ ΒΑΣΙΛΙΚΗ, “Η απαγόρευση αναγκαστικής εκτέλεσης κατά του Δημοσίου υπό το πρίσμα της Ευρωπαϊκής σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του διεθνούς συμφώνου για τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα”, Αρμενόπουλος 7/2000, σελ. 889 - 918.
- ΓΩΓΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, “Πτυχές του ελέγχου αναλογικότητας στη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας”, Δικαιώματα του Ανθρώπου 6/2005 (Σειρά III), σελ. 299 - 320.
- ΔΕΛΗΚΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ, “Ο έλεγχος από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου της παραβίασης του άρθρου 6 ΕυρΣΔΑ ως προς τις προϋποθέσεις πρόσβασης στο ακυρωτικό”, Dike International, Δ 38/2007, σελ. 393 - 397.
- ΔΕΛΛΗΣ Ι. ΓΕΩΡΓΙΟΣ, “Σχόλιο επί της ΣτΕ 2152/2000 (Ολομέλεια) - Η κατοχύρωση του δικαιώματος παράστασης με συνήγορο στην πειθαρχική διαδικασία”, Δικαιώματα του Ανθρώπου 15/2002, σελ. 887 - 905.
- ΕΜΜΑΝΟΥΗΛΙΔΗΣ Α. ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ, “Η αντισυνταγματική παραγραφή επιδίκων αξιώσεων κατά του Δημοσίου εν γένει”, Δικαιώματα του Ανθρώπου 18/2003, σελ. 553 - 564.
- ΖΗΜΙΑΝΙΤΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ, “Η δραστηριότητα του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου το έτος 2002”, ΠοινΔικ 2/2003, σελ. 199 - 200.
- ΖΗΜΙΑΝΙΤΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ, “Το δικαίωμα πρόσβασης στο δευτεροβάθμιο και το ακυρωτικό Δικαστήριο επί αφορμή επιλεγμένων αποφάσεων του

Αρείου Πάγου και του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου”, ΕΕΕυρΔ 4/2002, σελ. 891 - 902.

- ΚΑΪΔΑΤΖΗΣ ΑΚΡΙΤΑΣ, “Παρατηρήσεις επί της ΣτΕ 2993/2007 (Α΄ Τμήμα)”, ΕφημΔΔ 1/2008, σελ. 65 - 67.
- ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ, “Κράτος δικαίου με ισονομία, ποιότητα και αποτελεσματικότητα”, Ανοικτό Φόρουμ 2006, Συνταγματική αναθεώρηση για ανάπτυξη & ευημερία.
- ΚΑΠΟΤΑΣ Κ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ, “Σχόλιο επί της ΕΔΔΑ 27/09/2007 - Σταυρόπουλος κατά Ελλάδα”, ΕφημΔΔ 5/2007, σελ. 648 - 654.
- ΚΑΠΟΤΑΣ Κ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ, “Σχόλιο επί της ΕΔΔΑ 22/12/2005 - Ι.Μ. Προφήτου Ηλίου κατά Ελλάδα”, ΕφημΔΔ 2/2006, σελ. 231 - 233.
- ΚΑΠΟΤΑΣ Κ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ, “Παρατηρήσεις επί της ΕΔΔΑ 22/02/2007 - Perlala κατά Ελλάδα”, Εφημερίδα Δημοσίου Δικαίου 3/2007, σελ. 331 - 334.
- ΚΑΠΟΤΑΣ Κ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ, “Σχόλιο επί της ΕΔΔΑ 16/11/2006 - Τσαλκίτζης κατά Ελλάδα”, Εφημερίδα Δημοσίου Δικαίου 1/2007, σελ. 21 - 30.
- ΚΑΡΑΚΩΣΤΑΣ Κ. ΒΕΛΙΣΣΑΡΙΟΣ, “Αναφορά επί της ΣτΕ 1274/2002”, Δελτίο Φορολογικής Νομοθεσίας τόμος 57, σελ. 419 - 431.
- ΚΑΡΑΚΩΣΤΑΣ Κ. ΒΕΛΙΣΣΑΡΙΟΣ, “Περιορισμός των τίτλων εκτέλεσης κατά του Δημοσίου”, Δελτίο Φορολογικής Νομοθεσίας 59/2005, σελ. 1735 - 1739.
- ΚΑΡΑΜΙΧΑΛΕΛΗΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ, “Ο διορισμός με κρατική δαπάνη πληρεξούσιων δικηγόρων για οικονομικά αδυνάτους στις διοικητικές δίκες”, Ε.Δ.Κ.Α ΜΔ/2002, τεύχος 7/523, σελ. 481 - 484.
- ΚΑΣΙΜΑΤΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ, “Τα συνταγματικά όρια της αναγκαστικής εκτέλεσης κατά του Ελληνικού Δημοσίου”, Δίκη 34, σελ. 1075 - 1091.
- ΚΑΣΤΑΝΑΣ ΗΛΙΑΣ, “Η συμμόρφωση της Ελλάδας στις αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: γενική αποτίμηση”, Το Σύνταγμα 2/2003.

- ΚΑΤΡΟΥΓΚΑΛΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ, “Η επίδραση της ΕΣΔΑ στην εσωτερική έννομη τάξη”, Το Σύνταγμα 5/2002.
- ΚΑΤΣΟΥΡΑ ΕΛΕΝΑ, “Το ζήτημα της παραγραφής των απαιτήσεων του Δημοσίου”, Ε.Δ.Κ.Α. ΜΖ’/2005, σελ. 881 - 904.
- ΚΟΥΡΝΟΥΤΟΣ Δ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ, “Η συμμετοχή του πολίτη στη διοικητική διαδικασία”, Αρχείο Νομολογίας Β’ (ΝΕ’) 2004, σελ. 50 - 55.
- ΚΡΟΥΣΤΑΛΑΚΗΣ ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ, “Εκτέλεση κατά του Δημοσίου - Οι Υπερνομοθετικές Δικονομικές Αρχές”, Δίκη 30, σελ. 244 - 252.
- ΚΡΟΥΣΤΑΛΑΚΗΣ ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ, “Η Ευρωπαϊκή σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, μοχλός ανανέωσης της νομολογίας των Δικαστηρίων”, Νομικό Βήμα 48/2000, σελ. 1723 - 1726.
- ΚΡΟΥΣΤΑΛΑΚΗΣ ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ, “Σκέψεις για την αναγκαστική εκτέλεση σε βάρος του Δημοσίου”, Δίκη 34, σελ. 1092 - 1098.
- ΚΤΙΣΤΑΚΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ, “Η περιπέτεια ενός δικαιώματος αστικής φύσεως”, Δικαιώματα του Ανθρώπου 17/2003, σελ. 69 - 86.
- ΚΩΤΣΟΒΙΛΗ Μ., “Παρατηρήσεις επί της ΣτΕ 1648/2007 (Β’ Τμήμα)”, Εφημερίδα Δημοσίου Δικαίου 1/2008, σελ. 70 - 72.
- ΜΑΝΙΑΤΗΣ ΑΝΤΩΝΗΣ, “Σχέσεις ΕΣΔΑ - Κοινοτικού Δικαίου”, Εφαρμογές 1995, σελ. 49 - 81.
- ΜΗΛΙΩΝΗΣ ΑΛ. ΝΙΚΟΛΑΟΣ, “Ζητήματα εκτέλεσης συνταξιοδοτικών αποφάσεων εις βάρος του Ελληνικού Δημοσίου”, Δίκη 35, σελ. 404 - 413.
- ΜΗΝΑΚΑΚΗ ΤΙΝΑ, “Η δίκαιη δίκη κατά την ΕΣΔΑ. Σκέψεις με αφορμή τη σχετική νομολογία του δικαστηρίου του Στρασβούργου και του Ελληνικού Συμβουλίου της Επικρατείας”, Αρχείο Νομολογίας Β’ (ΝΓ’) 2002, σελ. 11 - 19.
- ΜΠΙΕΗΣ Ε. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, “Η αναγκαστική εκτέλεση κατά του Δημοσίου και οι εκτελεστοί τίτλοι προς τούτο”, Δίκη 36, σελ. 683 - 702.
- ΜΠΙΕΗΣ Ε. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, “Παρατηρήσεις επί των πρακτικών της 10^{ης} Γενικής Συνεδρίασεως της Ολομέλειας του Ελεγκτικού Συνεδρίου (24/02/1999)”, Δίκη 30, σελ. 621 - 633.

- ΜΠΙΕΗΣ Ε. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, “Παρατηρήσεις επί των πρακτικών της 14^{ης} Γενικής Συνεδρίασης της Ολομέλειας του Ελεγκτικού Συνεδρίου (25/05/1998)”, Δίκη 29, σελ. 1068 - 1085.
- ΜΠΙΕΗΣ Ε. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, “Οριοθέτηση των ένδικων βοηθημάτων της Διοικητικής Δικονομίας υπό το φως των θεμελιακών δικαιωμάτων Δικαστικής ακρόασης και προστασίας”, Εφαρμογές Δημοσίου Δικαίου II/2000, σελ. 255 - 267.
- ΝΙΚΑΣ Ν., “Η αρχή της ισότητας των όπλων και τα διαδικαστικά προνόμια του Δημοσίου στην πολιτική δίκη”, Αρμενόπουλος 3/58, σελ. 325 - 337.
- ΟΡΦΑΝΟΥΔΑΚΗΣ ΣΑΡΑΝΤΗΣ, “Σχόλιο επί της ΣτΕ 990/2004 (Ολομέλεια) - Οι διοικητικές κυρώσεις για τελωνειακές παραβάσεις λαθρεμπορίας και ο δικαιοδοτικός έλεγχος επιβολής τους”, Δικαιώματα του Ανθρώπου III/2005, σελ. 79 - 103.
- ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΣ ΠΕΤΡΟΣ, “Σημειώσεις επί της ΑΠ 804/2002 (Ζ’ Τμήμα)”, ΔΕΕ 3/2003, σελ. 346 - 351.
- ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Γ., “Ο Έλληνας δικαστής και η ΕΣΔΑ”, Το Σύνταγμα 5/2002.
- ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΧΡΗΣΤΟΣ, “Η ιεραρχική σχέση ανάμεσα στο κοινοτικό δίκαιο και στην ΕυρΣΔΑ”, Δίκη 38/2007, σελ. 259 - 275.
- ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ, “Η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας για το άρθρο 6 της Ευρωπαϊκής Συμβάσεως Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: Η οριακή εφαρμογή του άρθρου από τον εθνικό δικαστή και οι επιπτώσεις στην συγκρότηση του δικανικού συλλογισμού από την τυπική αναγνώριση της εισδοχής της ΕΣΔΑ στην Ευρωπαϊκή Κοινωνική έννομη τάξη”, ΔιΔικ 7/1995, σελ. 11 - 22.
- ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ, “Παρατηρήσεις επί της ΣτΕ 2858/2003 (Ολομέλεια)”, Το Σύνταγμα 6/2003.
- ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ, “Παρατηρήσεις επί της ΣτΕ 2606/2001 (Ε’ Τμήμα)”, ΕΔΔΔ 1/2002, σελ. 139 - 150.

- ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ, “Παρατηρήσεις επί της ΣτΕ 2807/2002 (Ολομέλεια)”, Το Σύνταγμα 5/2002.
- ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ, “Σημειώσεις επί της ΣτΕ 1623/2002 (Γ' Τμήμα)”, Το Σύνταγμα 2/2002.
- ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ, “Υποσημειώσεις επί της ΑΠ 12/2002”, Το Σύνταγμα 2/2002.
- ΠΑΠΑΦΙΛΙΠΠΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ, “Η Ευρωπαϊκή σύμβαση των δικαιωμάτων του ανθρώπου στην έννομη τάξη μας και ο Διοικητικός Δικαστής”, Αρμενόπουλος 8/1996, σελ. 956 - 963.
- ΠΑΡΑΡΑΣ Π. ΙΩΑΝΝΗΣ, “Σχόλιο επί της ΑΠ 12/2002 (Ολομέλεια) - Δικονομικά προνόμια του Δημοσίου και ΕΣΔΑ”, Δικαιώματα του Ανθρώπου 17/2003, σελ. 269 - 279.
- ΠΑΡΑΡΑΣ Π. ΙΩΑΝΝΗΣ, “Σχόλιο επί της ΑΠ 416/2004 - Νομοθετική παρέμβαση σε εκκρεμοδικία” Δικαιώματα του Ανθρώπου 33/2007, σελ. 213 - 227.
- ΠΑΥΛΑΚΟΣ Γ., “Τα ατομικά δικαιώματα ως διαδικαστικά δικαιώματα”, Εφαρμογές 1995, σελ. 1 - 9.
- ΠΕΡΡΑΚΗ - ΝΑΣΚΟΥ Π., “Το 11^ο Πρωτόκολλο στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου”, Δικαιώματα του Ανθρώπου, τόμος VI, 23/2004, σελ. 769 - 799.
- ΠΕΤΡΟΓΛΟΥ ΑΝΤ. ΙΩΑΝΝΗΣ, “Εφαρμογή του άρθρου 6 παρ. 1 της Ευρωπαϊκής συμβάσεως Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και επί των διοικητικών υποθέσεων”, Ε.Δ.Κ.Α. ΛΔ'/1992, σελ. 613 - 619.
- ΠΕΤΡΟΓΛΟΥ ΑΝΤ. ΙΩΑΝΝΗΣ, “Η δια νόμου κατάργηση εκκρεμών δικών και η εφαρμογή σε εκκρεμείς δίκες νέων δικονομικών κανόνων κατά το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου”, Ε.Δ.Κ.Α. Μ/1998, σελ. 303 - 306.

- ΠΕΤΡΟΓΛΟΥ ΑΝΤ. ΙΩΑΝΝΗΣ, “Η υποχρέωση καταβολής παραβόλου ως προϋπόθεση του παραδεκτού του ένδικου μέσου ή βοηθήματος”, Ε.Δ.Κ.Α. ΜΣΤ’/2004, σελ. 331 - 333.
- ΠΕΤΡΟΧΕΙΛΟΥ Γ.Χ., “Η Ευρωπαϊκή ένωση υπό την Ευρωπαϊκή σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου”, Εφαρμογές 1995, σελ. 82 - 120.
- ΠΡΕΒΕΔΟΥΡΟΥ ΕΥΓΕΝΙΑ, “Οι κυρωτικοί νόμοι υπό το πρίσμα της νομολογίας του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων”, ΕφημΔΔ 2/2008, σελ. 233 - 245.
- ΠΡΕΒΕΔΟΥΡΟΥ ΕΥΓΕΝΙΑ, “Σχόλιο επί της ΕΛΣυν 1393/2006 (Γ’ Τμήμα)”, Εφημερίδα Δημοσίου Δικαίου 4/2006, σελ. 481 - 486.
- ΣΙΣΙΛΙΑΝΟΣ ΛΙΝΟΣ - ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ, “Η διασφάλιση της βιωσιμότητας του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου”, Ποινικά Χρονικά ΝΔ/2004, σελ. 385 - 393.
- ΣΚΑΡΙΠΑΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ, “Οι περιορισμοί της δυνατότητας επίσημης αναγκαστικής εκτέλεσης σε βάρος του Δημοσίου”, ΔΕΕ 3/2006, σελ. 271 - 273.
- ΣΚΟΥΛΟΥΔΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ, “Συμπεράσματα από τη νομολογία των διοικητικών δικαστηρίων για θέματα αναγκαστικής εκτέλεσης”, Δίκη 34, σελ. 18 - 27.
- ΣΚΟΥΦΑΛΟΣ ΑΝΔΡΕΑΣ, “Αναδρομική κύρωση κανονιστικής πράξης με νόμο”, Δικαιώματα του Ανθρώπου 31/2006, σελ. 1077 - 1078.
- ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ ΣΤΕΛΙΟΣ, “Παρατηρήσεις επί της ΣτΕ 4141/1999 - Θεμιτοί περιορισμοί στο δικαίωμα άσκησης εφέσεως”, Δικαιώματα του Ανθρώπου 9/2001, σελ. 149 - 158.
- ΣΤΑΥΡΟΥΛΑΚΗ ΕΙΡΗΝΗ, “Η αρχή της αναλογικότητας στη νομολογία των Ελληνικών Δικαστηρίων, του ΔΕΚ και των οργάνων της ΕΣΔΑ”, Εφαρμογές Δημοσίου Δικαίου 1994, σελ. 101 - 156.
- ΣΤΕΡΓΙΟΠΟΥΛΟΣ Φ., “Παρατηρήσεις επί της απόφασης ΣτΕ 1648/2007 (Β’ Τμήμα)”, ΕφημΔΔ 1/2008, σελ. 70 - 72.

- ΤΖΑΚΟΣ ΘΕΟΔΩΡΟΣ, “Προϋποθέσεις αναγκαστικής εκτέλεσης σε βάρος του Δημοσίου και των Ν.Π.Δ.Δ. κατ’ άρθρο 199 του Κ.Δ.Δ. - Εκτελεστοί τίτλοι”, Δελτίο Φορολογικής Νομοθεσίας 61/2007, σελ. 1063 - 1074, ΔιΔικ 17/2005, σελ. 44 - 51.
- ΤΖΙΡΑΚΗ ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ, “Η υποχρέωση συμμόρφωσης προς τις αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου”, Δικαιώματα του Ανθρώπου, τόμος VIII, 29/2006, σελ. 283 - 347.
- ΤΟΥΝΤΟΠΟΥΛΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ, “Η παράλειψη υποβολής προδικαστικού ερωτήματος στο ΔΕΚ κατά 234 (ex 177) ΣυνθΕΚ υπό το πρίσμα του άρθρου 6 ΕΣΔΑ”, Δικαιώματα του Ανθρώπου 8/2000, σελ. 885 - 911.
- ΤΣΑΠΟΓΑΣ ΜΙΧΑΛΗΣ, “Σχόλιο επί της ΣτΕ (Δ’ Τμήμα) 1242/2007 - Το ανατιολόγητο απορριπτικών αποφάσεων επί αιτήσεων πολιτογράφησης”, ΕφημΔΔ 2/2008, σελ. 207 - 210.
- ΤΣΟΥΡΟΥΦΛΗΣ ΑΝΔΡΕΑΣ, “Σχόλιο επί της ΤρΔΠρΠειρ 2271/2006”, Εφημερίδα Δημοσίου Δικαίου 3/2007, σελ. 305 - 313.
- ΦΛΩΡΟΠΟΥΛΟΥ ΑΝΘΗ, “Σχόλιο επί της ΕΔΔΑ 24/05/2006 - Λιακόπουλος κατά Ελλάδας”, Εφημερίδα Δημοσίου Δικαίου 2/2007, σελ. 214 - 218.
- ΧΑΡΑΛΑΜΠΑΚΗΣ Ι. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, “Δημοσιότητα της δίκης και παρουσία των Μ.Μ.Ε. στο δικαστήριο”, Ποινικά Χρονικά ΝΓ/2003, σελ. 6 - 11.
- ΧΑΤΖΗ Τ. ΧΡΥΣΑ, “Παρατηρήσεις επί της ΣτΕ 1582/1987 (Δ’ Τμήμα) ”.
- ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ Χ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, “Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου μισό αιώνα μετά”, Το Σύνταγμα 5/2001.
- ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ Χ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, “Η μη εφαρμογή της ΕΣΔΑ από τα Ελληνικά Δικαστήρια”, Το Σύνταγμα 5/2002.
- PIERRE-HENRI IMBERT, “Η εκτέλεση των αποφάσεων του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου - Η συνεισφορά του Εθνικού Δικαστή”, ΕΕΕυρΔ 1/2002, σελ. 11 - 25.

Γ. ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

- ΣτΕ (Α' Τμήμα) 1144/2005
- ΣτΕ (Α' Τμήμα) 143/2008
- ΣτΕ (Α' Τμήμα) 2993/2007
- ΣτΕ (Α' Τμήμα) 3024/1999
- ΣτΕ (Α' Τμήμα) 32/2000
- ΣτΕ (Α' Τμήμα) 3651/2002
- ΣτΕ (Α' Τμήμα) 438/2008
- ΣτΕ (Α' Τμήμα) 646/2008
- ΣτΕ (Α' Τμήμα) 802/2007
- ΣτΕ (Α' Τμήμα) 853/1999
- ΣτΕ (Β' Τμήμα) 1065/2002
- ΣτΕ (Β' Τμήμα) 1648/2007
- ΣτΕ (Β' Τμήμα) 193/2009
- ΣτΕ (Β' Τμήμα) 2067/2005
- ΣτΕ (Β' Τμήμα) 4178/2005
- ΣτΕ (Β' Τμήμα) 981/2006
- ΣτΕ (Γ' Τμήμα) 1070/2008
- ΣτΕ (Γ' Τμήμα) 1117/2000
- ΣτΕ (Γ' Τμήμα) 1251/2008
- ΣτΕ (Γ' Τμήμα) 1482/2002
- ΣτΕ (Γ' Τμήμα) 27/2008
- ΣτΕ (Γ' Τμήμα) 3713/2002
- ΣτΕ (Γ' Τμήμα) 497/2002
- ΣτΕ (Δ' Τμήμα) 1242/2007
- ΣτΕ (Δ' Τμήμα) 3313/1999
- ΣτΕ (Δ' Τμήμα) 372/2005
- ΣτΕ (Δ' Τμήμα) 664/2006
- ΣτΕ (Δ' Τμήμα) 808/2006
- ΣτΕ (Ε' Τμήμα) 1244/2008
- ΣτΕ (Ε' Τμήμα) 172/2003
- ΣτΕ (Ε' Τμήμα) 1781/1993
- ΣτΕ (Ε' Τμήμα) 2606/2001
- ΣτΕ (Ε' Τμήμα) 3037/2001
- ΣτΕ (Ε' Τμήμα) 391/2008
- ΣτΕ (Στ' Τμήμα) 1508/2002

- ΣτΕ (Στ' Τμήμα) 1623/2002
- ΣτΕ (Στ' Τμήμα) 166/2007
- ΣτΕ (Στ' Τμήμα) 3248/2006
- ΣτΕ (Στ' Τμήμα) 3428/2006
- ΣτΕ (Στ' Τμήμα) 1095/2005
- ΣτΕ (Επ.Αν. - Ασφαλ. Μέτρα) 2685/1999
- ΣτΕ (Επ.Αν. - Ασφαλ. Μέτρα) 135/2004
- ΣτΕ (Ολομέλεια) 1160/1989
- ΣτΕ (Ολομέλεια) 189/2007
- ΣτΕ (Ολομέλεια) 2152/2000
- ΣτΕ (Ολομέλεια) 2807/2002
- ΣτΕ (Ολομέλεια) 2808/2002
- ΣτΕ (Ολομέλεια) 3175/1996
- ΣτΕ (Ολομέλεια) 3433/1998
- ΣτΕ (Ολομέλεια) 530/2003
- ΣτΕ (Ολομέλεια) 542/1999
- ΣτΕ (Ολομέλεια) 647/2004
- ΣτΕ (Ολομέλεια) 990/2004
- ΣτΕ (Ολομέλεια) 3434/1998
- ΣτΕ (Ολομέλεια) 3470/2007
- ΣτΕ (Ολομέλεια) 3654/2008
- ΣτΕ (Ολομέλεια) 71/2009
- ΣτΕ 1151/2006
- ΣτΕ 2183/1991
- ΣτΕ 2224/2005
- ΣτΕ 2364/2006
- ΣτΕ 2497/2007
- ΣτΕ 296/2006
- ΣτΕ 38/2000
- ΣτΕ 4141/1999
- ΣτΕ 4510/1996
- ΣτΕ 515/2000
- ΣτΕ 521/2000
- ΣτΕ 662/1993
- ΣτΕ 74/2006
- ΣτΕ 919/2007
- ΣτΕ 1274/2002

- ΣτΕ 3354/2004
- ΣτΕ 519/2004
- ΕΔΔΑ 04/04/2000 – Ακαδημία Εμπορίου κλπ κατά Ελλάδας
- ΕΔΔΑ 07/11/2000 – Αναγνωστόπουλος κλπ κατά Ελλάδας
- ΕΔΔΑ 09/03/2006 – ΕΚΟ – ΕΔΔΑ ΑΒΕΕ κατά Ελλάδας
- ΕΔΔΑ 09/12/1994 – Ελληνικά Διυλιστήρια Στραν Α.Ε. και Στρατής Ανδρεάδης κατά Ελλάδας
- ΕΔΔΑ 10/02/1984 – Le Compte κλπ κατά Βελγίου
- ΕΔΔΑ 11/01/2001 – Πλατάκος κατά Ελλάδας
- ΕΔΔΑ 12/04/2001 – Λογοθέτης κατά Ελλάδας
- ΕΔΔΑ 14/12/1999 – Αντωνακόπουλος και λοιποί κατά Ελλάδας
- ΕΔΔΑ 14/12/2006 – Γιαννούσης και Αφοί Κλιάφα Α.Ε. κατά Ελλάδας
- ΕΔΔΑ 15/02/2001 – Πιαλόπουλος κλπ κατά Ελλάδας
- ΕΔΔΑ 15/02/2008 – Αρβανιτάκη Ρομποτή κατά Ελλάδας
- ΕΔΔΑ 16/11/2000 – Σωτήρης & Νίκος Κούτρας ΑΤΤΕΕ κατά Ελλάδας
- ΕΔΔΑ 16/11/2006 – Τσαλκιτζής κατά Ελλάδας
- ΕΔΔΑ 16/12/1979 – Helle κατά Φιλανδίας (αιτιολογία)
- ΕΔΔΑ 16/12/1997 – Καθολική Εκκλησία Χανίων κατά Ελλάδας
- ΕΔΔΑ 19/03/1997 – Hornsby κατά Ελλάδας
- ΕΔΔΑ 19/03/1997 – Πασχαλίδης κλπ κατά Ελλάδας
- ΕΔΔΑ 19/04/2007 – Vilho Eskelinen και λοιποί κατά Φιλανδίας
- ΕΔΔΑ 19/05/2005 – Διαμαντίδης κατά Ελλάδας
- ΕΔΔΑ 20/10/2005 – Ουράνιο τόξο και λοιποί κατά Ελλάδας
- ΕΔΔΑ 2008 – Μειδάνης κατά Ελλάδας
- ΕΔΔΑ 21/02/2008 – Χατζηνικολάου κατά Ελλάδας
- ΕΔΔΑ 22/02/2007 – Perlala κατά Ελλάδας
- ΕΔΔΑ 22/10/1997 – Παπαγεωργίου κατά Ελλάδας
- ΕΔΔΑ 22/12/2005 – Ι. Μ. Προφήτου Ηλίου κατά Ελλάδας
- ΕΔΔΑ 24/05/2006 – Λιακόπουλος κατά Ελλάδας
- ΕΔΔΑ 26/02/1998 – Παφίτης κλπ κατά Ελλάδας
- ΕΔΔΑ 26/10/1999 – Βαρυπάτης κατά Ελλάδας
- ΕΔΔΑ 26/11/1997 – Σταμουλακάτος ΙΙ κατά Ελλάδας
- ΕΔΔΑ 27/06/1997 – Φίλης ΙΙ κατά Ελλάδας
- ΕΔΔΑ 27/07/2006 – Ευσταθίου κατά Ελλάδας
- ΕΔΔΑ 27/08/1991 – Φίλης Ι κατά Ελλάδας
- ΕΔΔΑ 27/09/2007 – Σταυρόπουλος κατά Ελλάδας
- ΕΔΔΑ 28/03/2000 – Δημήτριος Γεωργιάδης κατά Ελλάδας

- ΕΔΔΑ 25/09/2008 – Παραπονιάρης κατά Ελλάδα
- Ειδικό Δικαστήριο (άρ. 88 παρ. 2 Σ) 1/2005
- ΕΛΣυν (Ολομέλεια) 1633/2006
- ΕΛΣυν (Ολομέλεια) 786/2007
- Πρακτικό της 14^{ης} Γενικής Συνεδριάσεως της Ολομέλειας του Ελεγκτικού Συνεδρίου της 25^{ης}/05/1998
- ΕφΑθ 4486/2006
- ΑΠ (Γ' Πολ. Τμήμα) 898/2002
- ΑΠ (Ολομέλεια) 9/2002
- ΑΠ (Ολομέλεια) 11/2003
- ΑΠ (Ολομέλεια) 12/2002
- ΑΠ (Ολομέλεια) 3/2006
- ΔιοικΠρΠειρ (Τριμ) 2271/2006

